నృసింహ సాంఖ్య దర్శన

గ్రంథ ప్రణేతా

దైవజ్ఞ సార్వభౌమ, [illegible] [illegible]),

శ్రీ రాజర్షి నృసింహ మహాగ్ని చిత్.

(గ్రంథరచనా కాలికః - చత్వారింశద్వయాః)

ఆవిర్భావ కాలః:- చాంద్రమాన రౌద్రి వత్సర [illegible] గురు[illegible]

(క్రీ. శ. 1860)

సిద్ధి కాలః :- చాంద్రమాన ప్రజోత్పత్తి వత్సర [illegible]

గురువాసరం. (క్రీ. శ. 9-1-1931)

గ్రంథప్రణేతా

(గ్రంథ ప్రకటన కాలికః)

అవసానం : వికృతిసంవత్సర ఆషాఢ కృష్ణ [illegible]

గురువాసరం. (క్రీ. శ. 3-9-1890)

గ్రంథప్రణేతా

(గ్రంథ ప్రణయన కాలికః)

గ్రంథరచనా కాలః. (క్రీ. శ. 1941)

[illegible]

[illegible]

చి॥ వంగల సీతారామయ్యగారి ధర్మపత్ని

చి॥ సౌ॥ పంగల రత్నాంబగారు

గ్రంథ ముద్రణ ధనప్రదాత్రి.

శుభాశంసనమ్

శ్లో॥ పురాయాస్మారితా సూత్రకారైర్దౌర్బ్రాహ్మ్యహానయే ।
ద్విజరాజసభామధ్యే ప్రక్రియాస్మార్యతే ముహుః ॥ 1.

వ్యా:- సూత్రకారైః బోధాయనాద్యైః-దౌర్బ్రాహ్మ్యహానయే "యస్య వేదశ్చ వేదీచ" ఇత్యాదినా యద్దౌర్బ్రాహ్మ్యం నిరూపితం తద్ధానయే-పురా యా ప్రక్రియా "యోఽదుర్బ్రాహ్మణస్సోమం పిపాసేత్" ఇత్యాది శ్రుత్యుద్దిష్ట ప్రాయశ్చిత్తాదిరూపా స్మారితా - సా-ముహుః పౌనఃపున్యేన-ద్విజరాజసభామధ్యే-ఏతత్పదం "ఓషధయస్సంవదంతే" ఇత్యాది శ్రుత్యుద్దిష్ట కథాం సూచయతి. స్మార్యతే అస్మాభిరితి శేషః. ఏతేన వక్ష్యమాణస్యానుశ్రావికత్వముపపన్నం.

శ్లో॥ బ్రహ్మశ్రీర్నిర్జితా రాజయక్ష్మణాద్య కలావతః ।
పురేవాశాస్మహే తాం తత్సోమ కాంతాం రసాయనైః॥ 2.

వ్యా:- కలావతః సోమస్య బ్రహ్మశ్రీః తస్య ద్విజరాజత్వాత్ ద్విజాఽవనధర్మరూపా యా శ్రీః రాజయక్ష్మణా క్షయరోగేణ అద్య కలౌ నిర్జితా; తాం పురేవ ప్రాగివ ప్రాక్ బ్రహ్మశ్రీః సోమకాసురాత్ మత్స్యరూపిణా హరిణాఽఽనీతాహి తద్వత్. రసాయనైః జరావ్యాధి ధ్వంసిభిః చంద్రోదయ హేతుభూత ప్రభాసతీర్థ స్నానాదిభిః ప్రభాసతీర్థ స్నానాదినా చంద్రస్య అభ్యుదయోజాతఇతి పౌరాణికీః కథాఽత్రానుసంధేయా. రసవాదపక్షే చంద్రోదయాఖ్య ఔషధాంతర్గత పారదస్య ప్రభాసతీర్థ స్నానంనామ జారణాఖ్య సంస్కార సంస్కృతి రేవ. తథాచోక్త మీశ్వరేణ "నజలద కలధౌతపాకహీనః స్పృశతిరసాయనతామితి ప్రతిజ్ఞా" ఇతి. అత్రప్రభాసతీర్థ పదం ప్రకృష్ట భాససహిత పవిత్రధర్మవిశిష్ట కలధౌత (సువర్ణ) మాటీకతే; కలావత్పదంతు పారదం. తత్సోమకాంతాం తాదృశాభ్యుదయవిశిష్ట సోమసంబంధినీ కాంతా మనోహరా శ్రీః తాం; బ్రహ్మశ్రియమిత్యర్థః ఆశాస్మహే ప్రార్థయామ ఇతి. యద్వా అద్యకలౌ బ్రహ్మశ్రీః ద్విజశోభా రాజయక్ష్మణా రాజ్ఞాం మతేతరత్వాత్ తత్సంబంధియక్ష్మ స్వమత ప్రత్యర్థి శాసనాది రూపం తేన నిర్జితా కాలస్యకలిజుష్టత్వాత్ అతోఽస్మాద్ధేతోః; శేషం పూర్వవత్.

శ్లో॥ కౌశికాదిజనపాల జన్మనో బ్రహ్మతైజసమవాపురంజసా ।
యాముపాస్య విధిమార్గదర్శినస్తాన్నమోద్య రసరాజకామినీం॥ 3

తా:- కౌశికాది జనపాల జన్మనః విశ్వామిత్రాదిరాజానః విధిమార్గ దర్శినః వేదమార్గానుయాయినస్సంతః యాం బ్రహ్మశ్రియ ముపాస్య అంజసా బ్రహ్మతైజసం వేదానుయాయిభిరవాప్యం తేజః కార్యం సృష్టిస్థిత్యాది కరణసామర్థ్యరూప బ్రహ్మశ్రియ మిత్యర్థః అవాపుః. తాం రసరాజకామినీం "రసో వై సః" ఇతి శ్రుతేః రసపదేన బ్రహ్మోచ్యతే తస్య ప్రకాశమానత్వా ద్రాజతా తత్సంబంధినీ కామినీ బ్రహ్మ శ్రీరితి యావత్ తాం; యద్వా రసరాజః పారదః తేన కరణభూతేన జాతుమూనాం కామినీం "హిరణ్యవర్ణాం" ఇత్యాది శ్రీసూక్తాది బ్రహ్మణా వేదభాగేన ప్రతిపాద్యాం బ్రహ్మశ్రియం అద్యావసరే నుమః తన్నిష్ఠ విశిష్ట గుణానుస్మరణేన ప్రహ్వీభవామః అత్ర బ్రహ్మశ్రీః కామినీపదేన వ్యపదిశ్యతే తస్యాః లోకకామ్యత్వాత్॥

శ్లో॥ సోమకాసుర హృతాద్విజన్మనాం సోమకాంతవదనాపురారమా।
సోమకాంతక సమాహృతాచయా సోమయాగ విధయే ద్విజన్మసు॥ 4.

శ్లో॥ వేదమాతృదయయా ద్యులోకత స్సాదరం భువ ముపాగతాపునః । సా దరం నుదతు నో మనోగతా మోదమాన సుమనో రథోద్ధతా॥ 5.

వ్యా:- యా సోమకాంతవదనా సోమేన సోమరాజేన కాంతం సుందరం వదనం ప్రక్రియా ప్రారంభో యస్యాస్సా ద్విజన్మనాంరమా బ్రహ్మశ్రీః పురాకల్పే సోమకాసురహృతా సోమకరక్షోఽపహృతా. అత్ర సోమకాసుర పదస్యాయంభావః:- వేదమంత్రైనా మపార్థ కరణేన యస్సోమ ప్రతినిధిర్గృహ్యతే స సోమకః, కుత్సితార్థోయం కప్రత్యయః. అస్య సోమస్య యజ్ఞ ప్రతిబంధ హేతుత్వాత్ అసురత్వ ముపపన్నం భవతి ఇతి. తతః సోమకాంతకసమాహృతా సోమకస్య తన్నామక దైత్యస్య అంతకో మృత్యుభూతో మత్స్యరూపీ హరిః తేన సమాహృతా పునస్సమాసాదితా చ; ద్విజన్మసు బ్రాహ్మణేషు విప

యే వేదమాతృదయయా గాయత్రీకరుణయా సోమయాగ విధయే సోమకల్ప ప్రచారాయ ద్యులోకతః సూర్యలోకతః పునస్సాదరం భువ ముపాగతా మోదమానసుమనోరథోద్ధతా సంతోషాభిమానాది దేవతారూపయానేన ఔద్ధత్య యుక్తా సా తాదృశీ నోఽస్మాకం మనోగతా మనసి స్వరూపే ణావిర్భూతా సతీ దరం భయం నుదతు "దుర్గేస్మృతా హరసి భీతి మశేష జంతోః" ఇతి స్మరణాత్. బ్రాహ్మణేషు దయావశంవదా గాయత్రీ పక్షిరూప మాస్థాయ ద్యులోకత స్సోమమాహరదిత్యత్ర "తృతీయస్యామితో దివిసోమఆసీత్ తం గాయత్ర్యాహరత్" ఇతి శ్రుత్యుక్తా కథాఽనుసంధేయా। అత్ర రథోద్ధతా పదేన వృత్తనామ స్మర్యతే. ఇతి.

ఇతి శ్రీ బ్రాహ్మణ మహాసభాధ్యక్ష "వైద్యవల్లభ" రాజ్ఞీ మహాగ్నిచి ద్వేంకటాచలపతి ప్రసాద కృతిష్వఖిలభారత వర్ణీయ వర్ణాశ్రమ స్వారాజ్యసంఘ షోడశ మహాధివేశన ప్రయుక్త మిదం వైజ్ఞానికోపన్యాసరూపం శుభాశంసనమ్.

—బెజవాడ, క్రీ. శ. 27-12-1946.

భాష్యముక్తాఫలోద్ఘాతః

శ్లో॥ శబ్దా ద్బలవతీసంఖ్యా ఛందోమూల మియంయతః।
"సువః" "త్రియంబకా" ద్యాశ్చ ప్రయోగా వైదికా (1) అపి।
అవ్యాకరణ సిద్ధాయే (2) ఛందసా సాధుతాం గతాః॥ (3) ఛాదనా చ్ఛంద ఇత్యుక్తం త ద్వివృత్త్యా తదాత్మతా। వేదస్యాస్య భవల్లోకే సమ్యగాలోచ్యతామిదం॥ అపిచ. "అపిమాషంమషంకుర్యా చ్ఛందోభంగం నకారయేత్॥" ఇత్యేవ నియమస్తావత్ ఛందోభంగ భియా కృతః॥ కించ:— భాష్య వ్యాఖ్యానకర్తారో ప్యాహు ర్భాష్యాదిషు

(1) "త్రియంబకం సంయమినం దదర్శ" (కుమారసంభవం) ఇత్యాది లౌకికాశ్చ.
(2) ఛందసా = "ఇగాది పూరణః" (పింగళ ఛందస్సు అ ౩. 2 సూ.) ఇత్యాదినా.
(3) "ఛాదయంతీతి ఛందాంసి పరోక్ష ప్రియా ఇవహిదేవాః। ప్రత్యక్ష ద్విషః" ఇతి (బృహదారణ్యకం)

క్వచిత్ । ఛాందసత్వాన్న దోషోఽత్రేత్యపశబ్దస్య సౌష్ఠవం॥ ఏతచ్చ:
“సావిద్యా నౌః తితీర్షూణాం గంభీరం కావ్యసాగరం॥(కావ్యాదర్శం)
ఇతిజాగర్తివాగత్ర ఛందఃశాస్త్రస్య బోధినీ। తస్మాద్బలవతీసంఖ్యా
శబ్దాదపి గరీయసీ।తయా(4) వేదాంత వాదాంస్తు కించిద్వాఽత్రవివృ
ణ్మహే। ప్రామాణ్య గుణసంపత్త్యా సహ సాధు మనోహరం॥

వేదే తావత్ ప్రతిమంత్రం జ్ఞేయాంశాశ్చత్వారోవిద్యంతే; ఋషిః—ఛదః - దేవతా - బ్రాహ్మణం - ఇతి. తేషు ఋషిర్నామ మంత్రకర్తా (మంత్రద్రష్టేత్యర్థః) ఛందోనామ సంఖ్యావిశేష నిష్పన్న గణరూపం గాయత్ర్యాది నామప్రసిద్ధం. మంత్రాధిష్ఠాన చైతన్యం దేవతా, సూర్య – వరుణ ఇత్యాది నామప్రసిద్ధా. మంత్ర గత శబ్దార్థప్రతిపాదకం బ్రాహ్మణం “చత్వారి వా అపాగ్ం రూపాణి- మేఘో – విద్యుత్ – స్తనయిత్నుః– వృష్టిః” ఇత్యప్ శబ్దార్థ బోధకం బ్రాహ్మణం ; ఇత్యాది. అత్ర ద్వితీయ చతుర్థేద్వే మంత్ర చైతన్యప్రతిపత్తి సాధనేభవతః. ఏవమేతచ్చతుష్టయస్య ప్రతిమంత్ర మవశ్య విజ్ఞేయతాం విధత్తే ; తదభావే ప్రత్యవాయాంశ్చ.

యథా:— “యోహవా అవిదితార్షేయచ్ఛందోదైవత బ్రాహ్మణేనమంత్రేణ యజతియాజయతివా ధ్యాపయతివాస్థాణుం వర్చ్ఛతిగర్తం వాపద్యతే ప్రవామీయతే పాపీయాన్భవతి తస్మాదేతాని మంత్రే మంత్రేవిద్యాత్” (ఛందోగ బ్రాహ్మణం) ఇతి. ఏతత్సర్వం క్రియా సాధకం భవతి. తాదృశ క్రియార్థత్వం వేదస్య - తదభావే చానర్థక్యం సూత్రితం జైమిని నా “ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్ - ఆనర్థక్య మతదర్థానాం” ఇతి. ఏతత్సూత్రార్థ విమర్శనే భాష్యకారాః పునః ప్రామాణ్యే తావత్ మోక్షరూపఫలవదర్థావబోధకత్వం ముఖ్య హేతు ముదాహరంతి మోక్షశాస్త్రశబ్దస్య. తత్రైవ సంఖ్యాయాః వక్ష్యమాణ విధానేన.

యథా:- అత్ర ద్వితీయం యత్ ఛందః తదక్షరాది గణ రూపం. తత్రాక్షరాణాం సంయోగే సుబంతాది శబ్ద నిష్పత్తి ర్భవ

(4) సాంఖ్య వేదాంత ప్రాసాదీయ వేదాంతవాదానిత్యర్థః.

తువా మూవా గాయత్ర్యాది ఛందో నామ భేదస్తు సంఖ్యాభేదమా త్రేణైవ సంపద్యతే. తద్యథా:—"సర్వచైతన్య రూపాం తాం" ఇత్యేత త్పదద్వయం గాయత్రీ ఛందో భవతి, అష్టాక్షరత్వాత్ "అష్టాక్షరా గాయత్రీ" ఇతి శ్రుతేః. అత్ర పదద్వయస్యాస్తి ప్రక టార్థః; సమస్త వస్తుజాతస్థం యచ్చైతన్యం తదేవ రూపం యస్యా స్తాం త చ్ఛబ్దవాచ్యాం ఇతి. ఏవమేవ "శ్రీంహ్రీం క్లీం ఐం సౌః ఓం హ్రీం శ్రీం." ఇత్యక్షరాణా మష్టత్వాత్ గాయత్రీఛందస్త్వం. కిం త్వత్ర వర్ణసంయోగా త్పద నిష్పత్త్యభావః; అతః ప్రకటార్థా భావః; పరంత్వస్తి గుప్తార్థః "ఈంకారాయ స్వాహా" "హ్రీంకార పంజరశుకీం" ఇత్యాది నిగమాగమ నిర్దిష్టోఽక్షర సంకేతితో రహస్యా ర్థః గురుముఖైకవేద్యః H_2. - O. ఇత్యాదివత్. ఏవం ప్రకటార్థ ప్రతి పాదితం మంత్రచైతన్యం గుప్తార్థ బోధకేన ఛందసా నిర్ణీయతే. యథా:—మంత్రస్య వర్ణా యద్యష్టౌ తదా గాయత్రీగణసంబంధీతి విది త్వా తస్యార్థః బ్రహ్మ సంపత్పరత్వేన (బ్రహ్మజ్ఞానోపయోగి సోమ లతాకృత్యాది సాధనత్వేన) నిర్ణేయః. యద్యేకాదశ తదా త్రిష్టుప్ గణ సంబంధీతి జ్ఞాత్వా క్షాత్ర సంపత్పరత్వేన (శస్త్రాస్త్రాది సాధన పరత్వేన), యది ద్వాదశ తదా జగతీగణ సంబంధీతి జ్ఞాత్వా వైశ్య సంపత్పరత్వేన (కృషివాణిజ్యాది భోగసాధనార్థ పరత్వేన) నిర్ణేతవ్యః భౌతిక గణవత్. తద్యథా:—స్వర్ణగణ (గోల్డెన్ గ్రూప్) రజతగణ (సిల్వర్ గ్రూప్) ఇతి పాశ్చాత్య రసాయన శాస్త్రేస్తి వర్గద్వయం. తయో ర్వర్గయో ర్విద్యమాన మూల ద్రవ్యాణా మస్తి ధర్మభేదః. తద్యథా:—స్వర్ణగణ గత సువర్ణం తావత్ ద్రవరాజ (అక్వారిజియా) మధ్యే విలీనం స్యా త్తామ్రాదీతర సర్వ ధాతవ ఇవ; రజతం వినా. రజతగణగత రజతం పునః నత్రికామ్లే (నైట్రిక్ ఆసిడ్) మధ్యే విలీనంస్యాత్తామ్రాదీతర సర్వ ధాతవ ఇవ; వినా సువర్ణం, ఏవముక్త గణ ద్వయ గత వస్తుధర్మా భిద్యంతే ఏవమేవ భిన్న భిన్న ఛందోధర్మా వేదితవ్యాః. తథాచ శ్రూయతే "అష్టా వుపద ధాతి అష్టాక్షరా గాయత్రీ గాయత్రేణైవైనం ఛందసా చినుతే యదేకాదశ త్రైష్టుభేన; యద్ద్వాదశ జాగతేన ఛందోభిరేవైనం చి నుతే" (తై. సం. 5-4-10) ఇతి. ఏవ మర్థనిర్ణయః క్రియత ఇతియ

త్త దేవ మంత్ర చైతన్యం (నిర్ణీత మంత్ర చైతన్యం) ఇత్యుచ్యతే. అజ్ఞాత చైతన్య మంత్రో న తత్ఫల మాప్నోతీతి స్మర్యంతే. "మంత్రార్థం మంత్ర చైతన్యం యోనజానాతి మానవః. శతలక్ష జపేనాపి నసిద్ధిం ప్రాప్నుయాత్క్వచిత్." ఇతి. ఏవం సంఖ్యా భేదేన ఛందో భేద నిష్పత్తిః తయా కార్య భేదః "దశాక్షరా విరాట్ విరాజ్యైవాన్నాద్యే ప్రతితిష్ఠతి" ఇత్యాది ఫలభేదశ్చ భౌతికనియమ (సైంటిఫిక్ రూల్) దిశాపి నిశ్చీయతే. దృశ్యతా మస్మదీ యాయుర్వేద తత్వ వివేకే అణూత్పత్తి విధిః (ఎలక్ట్రాన్ థియరీ)

ఏతావతోక్త విమర్శనేన మంత్రార్థదానే శబ్దతుల్యా సంఖ్యా తదధికావా భవతీతిహి గమ్యతే. తథాసతి ప్రత్యక్షాది ప్రమాణేష్వయం కిమలం కురుత ఇతి కేషాం చిజ్జిజ్ఞాసాయాం ; ధీమతాం నస్ఫురతీతిన ; శాబ్దప్రమాంత ర్భవతీతి. యద్యపీయం తార్కికై ర్గుణేషుగణ్యామానా - వైయాకరణైస్తు శబ్దాంగభూత ; లింగ - వచన - విభక్త్యంతర్గత వచనత్వేన గణ్యతే. తథాపి సాస్తి స్వతంత్రా శబ్దవత్ యథాశబ్దః బ్రాహ్మణత్వేన మంత్రార్థం ప్రతిపాదయతి తథా సంఖ్యాపి ఛందస్త్వేన చైతన్య నిర్ణయం కురుతే ఏవ మాచార్యోపహిత ఫలవదర్థావగతౌ సంఖ్యాశబ్దయో స్తుల్యబలత్వేన ప్రామాణ్య మపి తుల్యమేవ. తద్బోధకం ఛందశ్శాస్త్రం పృథగేవాస్తి ; వ్యాకరణ మివ శబ్దస్య. వేదాంగత్వం చోభయోస్సమానం.

సంఖ్యాస్వాతంత్ర్యం కించిదివ నిరూప్యతే శ్లో॥ శబ్దానుబంధినీ సంఖ్యా సవికల్పా భవేదలం । స్వతంత్రా నిర్వికల్పాచ భాసతే శుద్ధ బుద్ధివత్॥ తద్యథా:- సమత్వం విషమత్వంచ పుంస్త్రీలక్షణ ముచ్యతే । సంఖ్యాయా నిర్వికల్పాయా గూఢార్థశ్చమకేష్వయం । ఏతాయా (1) స్సామగత్యాతు సంయోగాః షోడశస్మృతాః॥ ఏతే త్రికో

---

(1) సామగతి = "ద్వౌ ద్వౌ సామ్నాం వర్ధేత" (పిం. ఛ, 2-9 ఇతి సూత్ర దిశా ద్విద్వియోగేన ఏవం ప్రస్తారకరణం ॥

2▽3 4▽5 6▽7
1 3 5

ణా స్సంజాతాః స్త్రీరూపా విషమాయతః॥ చాంద్రాః ; రౌద్రాస్తు తద్వత్ స్యుః ఏకాయాః పాదసంపదః॥ (చతూరూపాయాః) (2)ప్రాజా పత్యా ఛందసోక్త గత్యానిష్పన్నరూపిణః। పుంయోగాః ద్వాదశై వై త న్మిథునా జ్జగదుద్భవః ॥ వేదే ప్రస్తార ఏవైషః సర్వచ్ఛందో వ్యాదీరితః । తద్వశా దేవగాయత్ర్యాదీని ఛందాంసి జజ్ఞిరే। తస్మా ద్యో వేదరాశిస్తు శబ్దరాశిః వాపరః ॥ తస్మాత్సంఖ్యా శబ్దయోస్తు గుప్త ప్రకటభేదతః । శక్తిర స్తీతి సంఖ్యాయాః ప్రవృత్తి శ్చేహ (వేదాంతే) కథ్యతే॥

కించ:- అక్షరాణాంతుపంచానాం పంక్తిచ్ఛంద స్త్వమీరితం [పృథి వ్యంతరిక్షం... పాంక్తగ్ స్పృణోతీతి" (తైత్తిరీయోపనిషత్) ఇత్యాదిషు] ఛందసః పంచసంఖ్యాత్రి హేతుః శబ్దస్య చాక్షరాః ॥ ఛందశ్శబ్దాభిధా భాగా దృశ్యేతే నిగమేష్వతః ॥ తావేవ సాంఖ్య యోగాఖ్యా తయోః సార్థక్య మీహతే। బాలో ; నహితథాధీగః పశ్యగీతానుశాసనం । "సాంఖ్య యోగా పృథగ్బాలాః ప్రవదంతిన పండితాః"(గీత - 5 అ. 4 శ్లో.) ఇతి.

యోగశబ్దే నాత్రశాబ్దం ప్రమాణం గణ్యతేయథా । శబ్దో వేదః ; సక్రియార్థః ; సక్రియా కౌశలం భవేత్ । (3) యోగోఽ త్రోయం శాబ్దమేవ ప్రమాణం స్మర్యతేబుధైః । ఇత్యేవోఽంతర్భవే దేషా సంఖ్యాశబ్ద ప్రమాణకే। ఈదృశీ నిర్వికల్పత్వే కేవలజ్ఞాన రూపిణీ । తదక్షరం సాధయేద్ధి కేవలజ్ఞానగోచరం॥

ఛందో మూలం సంఖ్యా. తజ్జన్యం సాంఖ్యం జ్ఞానం. జ్ఞానైక సాధ్యో మోక్షః. తస్మాన్మోక్షశాస్త్రే సంఖ్యారూపేవ బ్రహ్మ ప్రతి పాదకత్వం నేతరస్యేతి శ్రీమద్భాష్యకారాభిసంధిః॥

శ్లో॥అనిష్టాత్ ద్విత్వ విజ్ఞానాత్ నివర్త్యైకత్వ సంవిదం దత్వా తత్వాధి జిజ్ఞాసోః సంఖ్యా మోక్షాయ కల్పతే॥ తత్రైవ

---

(2) ప్రాజాపత్యాగతిః = "చతురశ్చతురః ప్రాజాపత్యాయాః" (పిం. ఛ. 2-11) ఇతి సూత్రదిశాచతుశ్చతుర్యోగేన ప్రస్తార కరణం॥

(3) యోగః = "యోగః కర్మసుకౌశలం" (గీత 2 అ 50 శ్లో)

బ్రహ్మశబ్దోపి బ్రహ్మతత్త్వావబోధకః అస్ఖలిత్వాత్ ద్వయోస్స
ధ్యే సంఖ్యాజ్ఞానం విశిష్యతే॥ తత్త్వాత్ వాచో నివర్తంతే నైకత్వం
వినివర్తతే॥ తస్మాత్ శ్రేష్ఠతరీ సంఖ్యా శబ్దాత్ తత్త్వావబుద్ధయే.
విభిన్నా కార్య నిష్పత్త్యై సంఖ్యా భేదోహి కారణం. దృశ్యతామత్ర
దృష్టాంత స్త్వణూత్పత్తి వినిర్ణయః (ఎలక్ట్రాన్ థియరీ). ఏకైక సం
ఖ్యా ప్రకృతిః జగత(1)స్సగుణా భవేత్॥ యది సా నిర్వికల్పాస్యాత్
(2)నిర్గుణా బ్రహ్మబోధినీ (పరతత్త్వోపన్యాసః). ద్వైతా ద్వైతమత
ద్వంద్వం సంఖ్యాజన్యంహి దృశ్యతాం॥ న ప్రమాణం భవేత్సంఖ్యా
యద్యద్వైతం న సిద్ధ్యతి॥ కరోతి కార్య వైశిష్ట్యం సంఖ్యా శబ్దేప
సంగతా॥ కేవలాక్షర సంయుక్తా కుచుతే ఛందసాంగణం॥ "ఏక
మేవా ద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుత్యా; శ్లో॥ బ్రహ్మశబ్దో యథా
శబ్ద ప్రమాణం గణ్యతే తథా॥ ఏకమి త్యద్వితీయంచే త్యేషా సం
ఖ్యాపి ఛందసి ॥ఇతి॥

ము ద్రా స్వ రూ పం

శ్లో॥ అంగహారోయథాంగంస్యాత్ సంగీతేభావబోధకం ।
రేఖామయం వర్ణజాతం శబ్దశాస్త్రే యథాతథా॥ 1
ముద్రామంత్రే ధ్యేయవస్తు బోధికోపాసనావిధౌ ।
యయాశ్రీ దక్షిణామూర్తిః శిష్యేభ్య స్తత్వమూహ సా॥ 2
ముద్రాచిత్సంజ్ఞితాంగుష్ఠ తర్జనీయోగ జాస్మృతా।
అన్వర్థ సంజ్ఞా చిద్రూపం బ్రహ్మతత్త్వాచయత్యలం॥ 3
ఛిద్రం పూర్ణం ఖమిత్యాది శబ్దేభ్యో బుధ్యతేచయత్ ।
ఛిద్రాదిబోధనే హ్యేషా లోకేతావత్ప్రయుజ్యతే॥ 4
ఏవం ధేను స్తనోద్బోధకారిణీ ధేనుసంజ్ఞితా ।
జాలినీ ప్రముఖాస్సర్వా విజ్ఞేయా ఏవమేవహి॥ 5

ఇతి శ్రీ "వైద్యవల్లభ" రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాదముహా
గిఽ చిత్కృతిషు భాష్యముక్తాఫలోపోద్ఘాతః॥

---

(1) సగుణా = 1^1 ఇతి॥
(2) నిర్గుణా = 1^0 ఇతి॥

శూన్యపరికర్మాష్టకం

(భాస్కరాచార్యకృత లీలావతీ పద్ధత్యా)

శ్లో॥ యోగేఖం క్షేపసమం ($0+5=5$) వర్గాదౌ ఖం ($0^2=0$; $\sqrt{0}=0$); ఖభాజితో రాశిః ఖహరః స్యాత్ ($\frac{5}{0}=\infty$); ఖగుణః ఖం ($5\times0=0$); ఖగుణశ్చింత్యశ్చ శేషవిధౌ ($\infty\times0=$ అవ్యక్తం; అతశ్శేషపదేన రాశిభిన్న మనంతం గాహ్యం-తద్విధౌ తద్గుణనవిధౌ-చింత్యోభవతి అవ్యక్తం భవతీతి భావః)॥ శూన్యే గుణకే జాతే ఖం హారశ్చేత్పునస్తదా రాశిః। అవికృత ఏవజ్ఞేయః ($\frac{5\times0}{0}=5$); తథైవఖేనోనితః ($5-0=5$); ఖయుతః ($5+0=5$) ॥ ఇతి

పాశ్చాత్యరీత్యాపునరేవం :—

అనంతగణిత రూపాణి	పూర్ణగణిత రూపాణి
$\infty+a=\infty$	$0+a=a$
$\infty-a=\infty$	$0-a=-a$
$\infty\div a$ or $0=\infty$	$0\div a=0$
$\infty-\infty=\infty$	$0-0=0$
$\infty\times a=\infty$	$0\times0=0$
a or $0\div\infty=0$	$0\div\infty=0$
$\infty\div\infty$, $\infty\times0$ } = అవ్యక్తం	$a\div0=\infty$
ఇత్యనంతగణిత రూపాణి	$0\div0$, $0\times\infty$ } = అవ్యక్తం
	ఇతిపూర్ణగణిత రూపాణి

చిహ్నపరిభాషా

$+$ ధనచిహ్నం　　$-$ ఋణచిహ్నం

$\times$ గుణనచిహ్నం　　$\div$ భాగహార చిహ్నం

5^2 వర్గ చిహ్నమశ్శోపరి సూక్ష్మాంకః

5^3 ఘన చిహ్నమశ్శోపరి సూక్ష్మాంకః

$\sqrt{}$ వర్గమూల చిహ్నం　　$\sqrt[3]{}$ ఘనమూల చిహ్నం

$=$ తుల్యచిహ్నం (ఏతత్పార్శ్వగత రాశిద్వయస్య పరస్పర తౌల్యం ద్యోతయతి.

అవ్యక్తం = అతావ్యక్తపదేన ఏక ద్వ్యాది సంఖ్యా వా-అనంతం వా-పూర్ణం వా గమ్యతే. అతఏవావ్యక్తమేతత్.

∞ అనంత చిహ్నం　　0 పూర్ణచిహ్నం

ఇతి చిహ్నపరిభాషా :—

గ్రంథప్రశంసా.

—: ఏతద్గ్రంథ విషయేఽస్మద్దేశికేంద్రాణామాశయః :—

భో! భో! విదితమేవైత త్త్రిభువనతాం సర్వేషాం విదుషాం దుర్వారాసారసంసారసాగర నిమజ్జనోన్మజ్జన క్లేశానుభవితృజనతోద్ధిధీర్షయా పరమకారుణికాః పరమేశ్వరావతార భూతాః శ్రీశంకర భగవత్పాదాచార్యాః ప్రస్థాన త్రియభాష్యమకార్షురితి । తద్గ్రంథస్య దురవగాహతయాఽఽత్మతత్త్వ జిజ్ఞాసూనా మత్యంత సుఖబోధాయ రాజ్ఞీత్యుపనామక హారితాన్వవాయై ర్వేంకటాచలపతి ప్రసాదసోమయాజిభిః సాంఖ్య వేదాంత ప్రసాదాఖ్యః కశ్చన గ్రంథోవిరచితః । సచాయ మామూల చూడం మయావిమృశ్యావలోకితః । అస్మిన్ గ్రంథే సుబోధోపయోగినః వేదాంతశాస్త్రానుసారేణ బహవోవిషయా స్సంక్షేపేణ ప్రతిపాదితాః । అత్ర శ్రీ నృసింహ సాంఖ్యదర్శనానురోధేన పూర్ణపరిణామవాదః సమగ్రంప్రతిపాదితః । సంత్యత్ర మాతృకారహస్య ప్రతిపాదకాః ఆగమ శాస్త్రవిషయాశ్చ । తదర్థాధ్యయన ధారణాభ్యా ముపాసకానా మత్యంతోపయోగీతి విభావ్య తత్రభవంత స్సహృదయా స్సహృదయా ఆముష్మికఫల సంపాదకం మహాంతం గ్రంథకర్తృ క్లేశం సఫలయంత్వితి జ్ఞాపయతి బుధజన విధేయః పేరూరు గ్రామవాస్తవ్యస్థానసంస్థితః తర్క వేదాంతాలంకార శాస్త్రనిష్ణాతః మరువాడోపనామక శంభన్నశాస్త్రీ, అమలాపుర శాఖానగర బుచ్చమ్మాగ్రహార వాస్తవ్యః ।

చిత్రభానువత్సర కార్తీక శు ౧౨ మందవాసరః.

క్రీస్తుశకం 1942 నవంబరు 21.

శుద్ధపత్రిక

పే.	పం.	అసాధు	సాధు
		భాష్యముక్తాఫలోపోద్ఘాతే.	
3	20	వృత్త్యా	వృత్యా
4	1	సౌష్ఠ	సౌష్ట
6	2	ర్యం	ర్య
6	25	గతి	గతిః
7	13	గాఖ్యా	గాఖ్యా
7	16	శబ్దే-నా	శబ్దేనా
8	5	ఏకైక	ఏకైవ
8	27	సగుణా=(1¹ ఇతి—సగుణా=	
		సత్పృతీయగుణా =	
		సవికల్పా = సఘూ	
		తా=(1¹(యస్తు)తీ	
		యగుణోపహితః)సర	
		తత్త్వోపన్యాసః.	
		24 శ్లో॥ ఇతి.	
		ప్రస్తావనాయాం	
3	3	అనువ	అనుప
		భాష్యముక్తాఫలే.	
2	27	హర	హార
4	28	పుర్ణం	పూర్ణం
5	1	భూము	భూమి
5	18	వశి	వసి
6	9	జన్మాస్తి	జన్మాస్తి.
7	14	త్వాత్మ	త్వాఽఽత్మ
8	14	తర్భా	తరావిర్భా
8	26	శృ	శ్రి
9	2	అఖ్యాసా	(4)అధ్యాసో
9	20	ద్వితీ	తృతీ
9	22	నిమిత్త	నిమిత్తక
11	13	స్థానీయ	స్థానీయం

పే.	పం.	అసాధు	సాధు
14	28	జ్ఞోరస్మదుపో	జ్ఞోఃపరిణామ
		ద్ఘాతే	హేతు వివర
			ణ భూమికా
			యాం
15	18	అతఃప్రిచా	అతః పూజ్య
			పాదోక్త వివ
			ర్త స్య ప్ర
			కారాంతరోయం
			పూర్ణపరిణామః
			ప్రిచా
16	22	ఇతిఇతి	ఇతి
19	11	నిరోధ	విరోధ
19	5	సిధ్య	సిద్ధ్య
20	17	నిరూపణ	వివరణ
21	5	తస్యాం	తస్యాం (శక్తా
			ప్రమాణ వైక
			ల్యాభావవత్తాం)
21	7	కేవలం	కేవలం (ప్ర
			మాణవైకల్యం)
21	21	ద్వయతా	ద్వైతా
23	10	యస్యాం	యస్యా
24	7	జీవస్య	జీవస్య;
25	3	ఆత్మనా	ఆత్మనాను
25	19	అనుమానాధి	అనుమానికాధి
26	8	యేవ	ఏవ
26	12	దిభిః	దిభిః.
27	21	ప్వఖ్యా	ప్యఖ్యా
28	26	భవ	భవి,
29	4	ఉపధో	ఉపదో

పే.	పం.	అసాధు	సాధు
29	8	స్పృతే	స్మృతే
29	10	స్మృవ	స్వ
30	13	కర్మ,	కర్మః
30	18	గతా	కతా
31	11	ఇవతే	ఇవతేతమో
32	6	స్వ	స
32	13	పరివృత్యే	పరివృత్త్యై
32	18	పరివృత్యా	పరివృత్త్యా
34	6	అవిద్యా	కర్మపరిణామ
34	7	చతుర్థీ	పంచమీ,
35	9	శంకయైన	శంక్య " న
35	21	ఋత్విభ్యః	ఋత్విభ్యః"
36	7	హేృమవ	హైమవ
36	15	హేృమవ	హైమవ
37	18	రోక్వాది	రోక్వాదిత
37	21	నాస్తిన	నాస్తితిన
38	13	త్వాత్మ	త్వాదుత్మ — మకం
39	17	మన్నః-పూర్వ మటు-స్య అవిద్యా భూమికా చతుర్థీ.	

పే.	పం.	అసాధు	సాధు
40	19	నిర్వాహే	నిర్వాహో
40	21	నిరా	నిర్వ
42	25	బిందురీ	బిందురి
43	2	ఏ	ఏవ
44	8	ఏవంచి	ఏకంచ
44	12	సిధ్య	సిద్ధ్య
44	12	వానురోధ	వ
45	18	ఫలస్థ	హారకస్థ
45	19	వగ	హ్రియ
46	12	విత్వే	త్త్వే
50	9	సంఖ్యా	సంఖ్య
50	26	కేపి	కేతు
50	26	జానె	జ్ఞానె
53	16	స్వ	స్ప
53	21	యేవ	ఏవ
54	4	యితి	ఇతి
54	20	సాంఖ్యనూత్రిభాష్యం	స్వసింహ సాంఖ్యదర్శనం

సాంఖ్య వేదాంత ప్రాసాదీయ ప్రస్తావనా.

భో! భో!

అద్యతనకాలే ప్రతీతం మతత్రయ మద్వైతం-విశిష్టాద్వైతం ద్వైతమితి. తత్కర్తారః క్రమేణ శంకర-రామానుజ-మధ్వరాయాః. సర్వే సర్వజ్ఞాఅపి స్వస్వకాలే తత్తత్కాలిక స్వస్వాంతేవాసి విజ్ఞానోచితాఽఽస్తికతోపదేశే స్వస్వమతమావిశ్చక్రుః. మత మభిప్రాయోఽభిసంధి రిత్యనర్థాంతరం. నఖలు తత్వం. తథాచ శ్రూయతే "యస్యామతం తస్యమతం, మతం యస్య న వేదసః" ఇతి (కేన-ద్వి-౩మం.) త్రయాణా మపి మతకర్తౄణాం భాష్యేషు భిక్షుసూత్రాణ్యుపనిషదశ్చ ప్రమాణకోటి మారూఢాః. సమప్రమాణానామప్యే తేషాం భిన్నాభి సంధిత్వకారణ ముక్తపూర్వమేవ అతఏవ శ్రీ శంకరపూజ్యపాదాః బ్రహ్మసూత్రేషు ప్రథమ సూత్రభాష్యే అథశబ్దార్థవిచారే; "ద్వే విద్యే వేదితవ్యే ఇతిహస్మయద్బ్రహ్మవిదో వదంతి। పరాచైవా పరాచ. తత్రాపరాఋగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేదో థర్వవేదశ్శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛందో జ్యోతిషమితి. అథ పరా యయాతదక్షరమధిగమ్యతే" (ప్రథమముండకంప్రథమఖండం) ఇతి. "జానామ్యహగ్ం శేవధి రిత్యనిత్యం నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతేహి ధ్రువంతత్ । తతోమయానాచికేతశ్చితోఽగ్నిః అనిత్యైర్ద్రవ్యైః ప్రాప్తవా నస్మి నిత్యం" (కఠ. 2 వల్లి 10 మం.) ఇతి "అంధం తమః ప్రవిశంతి యేఽవిద్యాముపాసతే. తతోభూయ ఇవ తే తమోయ ఉ విద్యాయాగ్ం రతాః. అన్య దేవాహుర్విద్యయా అన్యదేవాహురవిద్యయా. ఇతి శుశ్రుమధీరాణాం। యేన స్తద్వ్యాచచక్షిరే విద్యాంచా విద్యాంచ, యస్తద్వేదోభయగ్ంసహ, అవిద్యయా మృత్యుంతీర్త్వా, విద్యయాఽమృతమశ్నుతే" (ఈ. 9-11 మం) ఇతి. ఏతదేవాశ్రిత్య మనురప్యేవమాహ "ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్ । అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానః పతత్యధః" ఇతి "తస్య వా ఏతస్య పురుషస్య ద్వే ఏవస్థానే భవతః। ఇదం చ పరలోక స్థానం చ. సంధ్యం తృతీయగ్ం స్వప్నస్థానం; తస్మిన్ సంధ్యే స్థానే తిష్ఠన్నేతే ఉభేస్థానేపశ్యతీదంచ పరలోక స్థానం చ" (బృ. ౪అ.

3బ్రా, 9మం.) ఇతి. ఇత్యాది ప్రబల ప్రమాణేషు ధర్మబ్రహ్మజిజ్ఞా
సానుబంధబోధకేషుసత్స్వపి "యక్షానురూపోబలిః" ఇతి న్యాయే
నాథ శబ్దస్య ధర్మజిజ్ఞాసానంతర్యార్థ మమానితవంతః తాత్కాలిక
జనేషు కర్మఠేషు దురాచార ప్రవృత్త మతబాహుళ్య దర్శనాత్.
కింతు నిత్యానిత్య వస్తువివేకాది సాధన చతుష్టయ సంపత్త్యనంతర
మిత్యర్థముక్త్వా కర్మనిరాసంకృతవంతః తథా కృత్వాపి(బ్ర- 3-4-26
సూత్రభాష్యే) సర్వాపేక్షాధి కరణే పునఃకర్మణస్తావత్ విద్యోత్పా
దన ద్వారా నిర్గుణ తత్త్వావగమహేతుతాం భాషంతే. తేషాంమంత్ర
తత్త్వవేత్తృత్వాత్. అతో ఉధీత శంకరమతః కర్మజ్ఞానోభయ తత్త్వ
జ్ఞోభవేదేవ నైకతత్త్వజ్ఞః. ఏకతత్త్వజ్ఞః పునర్గంతవ్యంనా ధిగచ్ఛ
త్యేవహి.

శ్లో॥ ఉభాభ్యామేవపక్షాభ్యాం, యథాపక్షీవిహాయసి
గమ్యాగంతాభవేదేవం, కర్మజ్ఞాన విదుత్తమః॥

నను "ప్లవాహ్యేతే అదృఢాయజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్త మవరం
యేషుకర్మ ఏతచ్ఛ్రేయో యేభినందంతి మూఢా,జరామృత్యుం తేపున
రేవాపియంతి। అవిద్యాయామంతరే వర్తమానాః, స్వయంధీరాఃపండి
తం మన్యమానాః। జంఘన్యమానాః పరియంతి మూఢా।అంధేనైవనీ
యమానా యథాంధాః । అవిద్యాయాం బహుధావర్తమానా,వయం
కృతార్థా ఇత్యభిమన్యంతిబాలాః"(ముండకం ప్ర. ద్వి.ఖండం) ఇత్యా
దిశ్రుతిభిః కర్మగర్హణోపన్యస్తా అత్రికాగతిరితిచేత్తాసాం కేవల రాగ
పూర్వక కర్మఠ నిందాపరత్వాత్ న దోషాయ కల్పతే. తథాచ
శ్రూయతేఽనుపదమేవ "యత్కర్మిణోన ప్రవేదయంతిరాగాత్.
తేనాతురాః క్షీణలోకాశ్చ్యవంతే, ఇష్టాపూర్తంమన్యమానా
వరిష్ఠం. నాన్యచ్ఛ్రేయో వేదయంతేప్రమూఢాః, నాకస్యపృష్ఠే తేసు
కృతేఽనుభూత్వా, ఇమంలోకం హీనతరం చావిశంతి" ఇతి. అథజ్ఞాన
పూర్వకకర్మఠానభిష్టౌతిచానుపదమేవ "తపఃశ్రద్ధేయే హ్యుపవ
సంత్యరణ్యే, శాంతావిద్వాంసోభైక్షచర్యాం చరంతః. సూర్యద్వా
రేణ తే విరజాః ప్రయాంతి, యత్రామృతః సపురుషోహ్యవ్యయాః

త్మా" ఇతి. అతఃకర్మజ్ఞానోభయబోధకం శ్రోత్రియత్వ-బ్రహ్మనిష్ఠ
త్వ ధర్మద్వయ విశిష్టం సద్గురు మేవాభిగచ్ఛేదిత్యనువదమేవ విదధా
తి "పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాత్
నాస్త్యకృతఃకృతేన. తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్, సమిత్పా
ణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠం" ఇతి. ఇమమేవార్థం ఈశావాస్య
మప్యుపదిశతి. "విద్యాంచావిద్యాంచ యస్తద్వేదోభయగ్ంసహ"
ఇత్యాదినా. అతఏతత్కించిద్వివరీనరీతి సాంఖ్యవేదాంత ప్రసాదః.

ఇతి శ్రీ "వైద్యవల్లభ" రాజ్షీ వేంకటాచలపతి ప్రసాద
మహాగ్ని -చిద్విరచితే సాంఖ్యవేదాంత ప్రసాదే

ప్రస్తావనా॥

సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదీయ భాష్య ముక్తాఫలే

పూర్వ షట్కే

పరిణామ హేతు వివరణ భూమికా ప్రథమా

అథ మంగళాచరణం.

గురునమస్కారాత్మకం మంగళం

శ్లో॥ నారాయణ సమారంభాం, శంకరాచార్యమధ్యమాం
శ్రీబోధానందపర్యంతాం, వందే గురుపరంపరాం॥
మితేశ్వరయుగనాథాద్యాన్, విమలానంద మధ్యమాన్।
కల్యాణానందనాథాంతాన్ వందేసామయికాన్ గురూన్॥

వస్తునిర్దేశాత్మకం మంగళం

శ్లో॥ పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్ పూర్ణముదచ్యతే।
పూర్ణస్య పూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే॥

ప్రతిజ్ఞా సూత్రమ్

శ్లో॥ జగద్విచిత్ర ప్రథమం విచిత్రం, సుఖాంకురాలంకృతదుఃఖజాలం।
సుఖాస్తయేతత్పరిణామహేతుం, సంఖ్యావతస్సాంఖ్యదిశావదామః॥

కిమేతజ్జగదితి విచారితే "వాచారంభణం వికారః" ఇతిశ్రుతేర్జగతో వికారత్వ ముపపన్నం; వికారస్య ప్రకృతిమూలకత్వాత్ కింప్రకృతిరిత్యాకాంక్షాయాం "తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుత" ఇతి శ్రుతేరాత్మేతి విజ్ఞాయతే. తదేవ సూత్రితం సూత్రకృతా భగవతా వ్యాసేన "ఆత్మకృతేః పరిణామాత్" (బ్ర 1-4-26) ఇతి. అత్రాత్మన్ శబ్దేన "పూర్ణమదః" ఇత్యాదిమన్త్ర దిశాపూర్ణత్వే సిద్ధేతదుత్తర వర్తికృత్యనుగత పరిణామ పదేన పూర్ణపరిణామ ఇతి రూపసిద్ధిః. కింత్వత్రత్రశ్రీరదధి పరిణామాది సామాన్య దృష్టాంతస్యో

భయతః పాశారజ్జురివ, కృత్స్న ప్రసక్తిః- నిరవయవత్వే శబ్దకోపః ఇతి దోషద్వయ దర్శనాత్, తాదృశ దోషశూన్య దృష్టాంతాదర్శనాచ్ఛతముర్ఝిత్వా, భాష్యకారై రంగీకృతోఽధ్యాసః.సత్రివిధః.జడాధ్యాస-అవిద్యా- వివర్త ఇతి. ఏతేన సూత్రకారాభిప్రాయస్తు పూర్ణపరిణామఏవ; భాష్యకృతాం పునరధ్యాస ఇతి.ఏవం మార్గభేదేఽపి నహి ఫలభేదః. తదధ్యాసవివృతిమగ్రే వాదవిమర్శభూమికాయాం నిరూపయిష్యామః.

అతోఽత్రోక్త పూర్ణపరిణామస్య యాదివిశేష దృష్ట్యా (క్షీరదధి పరిణామాది సామాన్యదృష్టేర్విశిష్టదృశా) దృష్టాంతోఽలభ్యతే. తదాఽయం పరిణామః నిరవద్యో నిరంకుశశ్చస్యాత్.అతస్తదన్వేషణే"పూర్ణమదః" ఇత్యాది శ్రుత్యాం సోయముపలబ్ధః;తదుపబృంహకం శాస్త్రీయగణితం (ప్యూర్ మేథమెటిక్స్) చ. అతోఽయమస్మాభిః ప్రచాలితః పూర్ణపరిణామవాదః. నను అత్ర " ఆత్మకృతేః పరిణామాత్" ఇతి సూత్రేణ ఆత్మపరిణామ ఇతి రూపసిద్ధిస్సాధీయసీ స్యాదుత ఆత్మస్థానే బ్రహ్మపదనివేశన మపిసమ్యగేవ. పరంతు పూర్ణపదనివేశనేన కిం ప్రయోజనం ? ఇతి చేదుచ్యతే. పూర్ణపదస్యబిందు (జీరో) బ్రహ్మణోః ఉభయోరపివాచకత్వాత్ దృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోర్నామసారూప్యతా సిద్ధిస్స్యాదిత్యేతత్ప్రయోజన మతిసుందరమ్.

అత్రపూర్ణస్య ఏకాది సంఖ్యాజనకత్వాత్, తత్ప్రతిపాదితం సాంఖ్యమిత్యుచ్యతే. ఛందోపకరణం సంఖ్యా. సైకాదినవాంతా. తజ్జనకోబిందుః, ఉతపూర్ణం. (ఆంగ్లభాషాయాం అస్యజీరో ఇతివ్యవహారః) తస్యబ్రహ్మదృష్టాంతత్వేన గృహ్యమాణత్వాత్ ఉపమితి కరణత్వం సిద్ధమ్.

తద్వివృతిర్విస్తరేణ నృసింహ సాంఖ్య దర్శనే ద్రష్టవ్యా. అత్ర పూర్ణభాగహార ప్రక్రియా తావత్ కించిదివ నిరూపయిష్యామః దృష్టాంతజ్ఞాన హేతవే. యథా—"పూర్ణమదః పూర్ణమిదం పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే। పూర్ణస్యపూర్ణమాదాయ పూర్ణమేవావశిష్యతే" ఇత్యస్యమంత్రస్యార్థః దృష్టాంతపరత్వేన వ్యాఖ్యాస్యతే-భాగహారే సంతిపదాని చత్వారి, భాజ్య-భాజక-శేష-లబ్ధభేదాత్. అత్రాద్యః

పదవాచ్యం పూర్ణం (బిందుః) భాజ్యం భవతి, ఇదం పదవాచ్యం తు భాజకం. పూర్ణాత్, భాజ్య పూర్ణాత్, పూర్ణం భాజక పూర్ణం, ఉదచ్యతే పరిహ్రియతే, భాగహార క్రియయేతి శేషః. తస్యాం క్రియాయాం తథా, పూర్ణస్య భాజ్య పూర్ణస్య సంబంధి, పూర్ణం భాజకపూర్ణాంశరూపం, ఆదాయ గృహీత్వా, పరిగృహ్యేత్యర్థః. తథాకృతమపి వ్యావహారిక సంఖ్యావత్ న క్షీయతే, కింతు పూర్ణమేవ యథాపూర్వం భాజ్యరూపం పూర్ణం, అవశిష్యతే అవతిష్ఠత ఇత్యర్థః. శ్రుత్యాచార్య మర్థో బోధితః "త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి. ఏతేన త్రిపాద్గణితం సూచితం. పాదత్రయస్యాప్యత్ర పూర్ణత్వాత్. చతుర్థ పాద గణితం తు "పాదోఽస్యేహాభవాత్పునః" ఇతి మంత్ర ఖండేనేతి విజ్ఞేయమ్. అస్య మంత్రస్య దార్ష్టాంతిక పరత్వేన కృతే శంకర భాష్యే హ్యేషాభాగహారణ క్రియైవోపదిష్టా. యథా–పూర్ణం... ... అదః... ... పరబ్రహ్మేత్యర్థః। ... ... ఇదం సోపాధికం నామరూపస్థం వ్యవహారాపన్నం పూర్ణం....। తదిదం విశేషాపన్నం కార్యాత్మకం బ్రహ్మ, పూర్ణాత్ కారణాత్మనః, ఉదచ్యతే ఉద్రిచ్యతే ఉద్గచ్ఛతీత్యేతత్ (ఏతదుద్గమన మేవ భాగహార క్రియేత్యుచ్యతే దృష్టాంత వ్యాఖ్యానే) యద్యపి కార్యాత్మనా ఉద్రిచ్యతే. తథాపి యత్స్వరూపం పూర్ణత్వం పరమాత్మభావం తన్న జహాతి పూర్ణమేవోద్రిచ్యతే. పూర్ణస్య కారణాత్మనః బ్రహ్మణః, పూర్ణం పూర్ణత్వం, ఆదాయ గృహీత్వా ఆత్మ స్వరూపైక రసత్వమాదాయ... పూర్ణమేవ... ... కేవల బ్రహ్మ అవశిష్యతే... ... ఇతి॥

అథభాగహారక్రియా వివిచ్యతే; గణితశాస్త్రేషు సర్వాభాగహార క్రియా తావత్త్రిధా. సంఖ్యా–బీజ–పూర్ణోపాధిభేదాత్. సర్వత్ర భాజ్య భాజక శేష లబ్ధ సంజ్ఞక పద చతుష్టయం వర్తతే. తత్ర సంఖ్యా భాగహారే పదచతుష్టయమపి సంఖ్యారూపమేవస్యాత్. దృశ్యతాం ప్రథమాకృతిః. *అత్ర శేషపదం తు క్వచిత్ పూర్ణరూపతామాయాతి. దృశ్యతాం ద్వితీయాకృతిః. బీజభాగహారస్య నాత్రావసరః. పూర్ణ భాగహారే పునః ఆద్యపదత్రయం పూర్ణరూపమేవ వర్తతే. అతఏవైతత్ "త్రిపాదస్యామృతం దివి" ఇతి శ్రుత్యోపదిష్టం. చతుర్థం లబ్ధ

పదంతు "తేన తద్ధరణ ఏకాంకః పరివర్తతే" (నృ. సా. సూ)
ఇతి సూత్రేణ ఏకాంక తయా పరిణమతి; భాజ్యలబ్ధయోరేకజాతీయ
త్వాత్ పరిణామత్వసిద్ధిః. దృశ్యతాం తృతీయాకృతిః. అత్ర చతుర్థే
పదేఽస్తి కశ్చిద్విశేషః. యథా:- లబ్ధగుణితభాజకయుతం శేషం
భాజ్యం భవేత్ ఇతి నియమోఽస్తి. తదనురోధేన లబ్ధస్థానే 2, 3,
ఇత్యాదీష్ట సంఖ్యాం వా-అనంతం(∞) వా-పూర్ణం (0) వా-నిక్షిప్య
తత్ భాజకపదేన పూర్ణేన గుణితం చేత్ "పూర్ణేన గుణితం పూర్ణం
ఇతి (నృ. సా: సూ.) సూత్రేణ పూర్ణమేవభవేత్. తస్మిన్ శేష
పదం పూర్ణం మేళితమపి పూర్ణమేవభవేత్. తత్పూర్ణం భాజ్యపూర్ణం
స్యాదుక్త నియమానురోధేన, దృశ్యతాం చతుర్థాకృతిః. అత్రలబ్ధ
స్థానస్థితవస్తుత్రయం క్రమేణ రజస్తమస్సత్వగుణప్రధానం బ్రహ్మ
విష్ణుమహేశ్వరాత్మకం మూర్తిత్రయ మాపర్భవతి భాజ్యస్థానీయా
ద్బ్రహ్మణ ఇతి సూచయతి ఇమమేవార్థం "పాదోఽస్యవిశ్వాభూతాని"
ఇతి శ్రుతి ఖండో దర్శయతి. కించాత్ర కించిద్వైచిత్ర మస్తి.
యథా-లోకే యత్కించిదపి వస్తు స్వాత్ భాగహరణాత్ కనీయో
భవతి హి, నైతత్తథా. తథాచ శ్రూయతే "సకర్మణావర్ధతే నోక
నీయాన్" ఇతి

---

* ప్రథమాకృతిః

భాజక.	భాజ్య.	లబ్ధ
5	16	3
	15	
	1 శేష	

ద్వితీయాకృతిః

భాజక.	భాజ్య.	లబ్ధ
5	15	3
	15	
	0 శేష	

తృతీయాకృతిః

భాజక.	భాజ్య.	లబ్ధ
0	0	1
	0	
	0 శేష	

చతురాకృతిః

భాజక.	భాజ్య.	లబ్ధ
0	0	1, 2, 3 ఇత్యాదిసంఖ్యా
	0	∞ అనంతం
		0 పుర్ణం
	0 శేష	

అథదృష్టాంత దార్ ష్టాంతికసారూప్యం నిరూప్యతే యథా-

ఏకత్రిభాగహారః- అన్యత్రిస్వరూపప్రిచ్యవనం; ఏకత్రిభాజ్య భాజక- శేష-లబ్ధ-రూప, చతుష్ట్వత్వం - అన్యత్రి "త్రిపాదస్యా మృతందివి ... పాదోస్యేహా భవాత్పునః" ఇతి శ్రుత్యాచతుష్పా త్వం; ఏకత్రిభాజ్యాత్ భాగహరణేఽపి భాజ్యాక్షయత్వం అన్యత్రి "పూర్ణాత్ పూర్ణముదచ్యతే... పూర్ణమేవావశిష్యతే" ఇతి శ్రు తోప్యపదిశ్యతేఽక్షయత్వం; ఏకత్రిలబ్ధరూపైకపాదే ఏకద్విత్ర్యాది సంఖ్యాప్రిపంచ ప్రాదుర్భావః— అన్యత్రి "పాదోస్య విశ్వాభూ తాని" "పూర్ణాత్పూర్ణముదచ్యతే" ఇత్యాది శ్రుతిభిఃఏకపాద్వి భూతిరూప (కార్యరూప) ప్రిపంచ ప్రాదుర్భావః; ఏకత్రి "పూర్ణేన గుణితం పూర్ణం ఇతిసూత్రార్థోపి - అన్యత్రి "పూర్ణస్య పూర్ణ మాదాయ పూర్ణమేవా వశిష్యతే" ఇత్యేతన్మంత్రి ఖండభాష్య దిశోపపన్నః.ఏవం సర్వథాపూర్ణ(జీరో) బ్రిహ్మణోః క్రియాకలాపసా ధర్మ్యభావోఘుష్టః ప్రికృతమర్థముపష్టంభయత్యేవ. కించానయోః (బిందుబ్రిహ్మణోః) పూర్ణపదవాచ్యత్వాత్ నామసాదృశ్యమప్య స్తి. బ్రిహ్మణః పూర్ణపదవాచ్యతా "పూర్ణమదః" ఇత్యాది మంత్రభాష్యేద్రిష్టవ్యా; బిందోస్తు, సోమ-వృద్ధవశిష్ఠ- పితామహాది సిద్ధాంతేషు. తథాప్రియోగాశ్చ. "రస, గుణ, పూర్ణ మహీ(1036) సమశకనృపకాలేఽభవన్మమోత్పత్తిః" ఇతిసిద్ధాంతశిరోమణౌ భా స్కరాచార్య ప్రియోగః; "పూర్ణేన గుణితంపూర్ణం" ఇతినృసింహ సాంఖ్యదర్శన ప్రియోగః. ఇత్యాదయః।

అథానయో ర్వైలక్షణ్యం కించిదేవాస్తి పూర్ణం (జీరో) జడం బ్రిహ్మచిదితి. ఏతావన్మాత్రి వైలక్షణ్య విశిష్టసర్వసారూప్యం దర్శితం పూర్ణ (జీరో) బ్రిహ్మణోః. ఏతేనయథాప్రితిజ్ఞం పరిణామ హేతుః (జగత్పరిణామహేతుః) నిర్దిష్టః సుఖాప్తయే (మోక్షావా ప్తయే) ఇతి॥ పరిణామహేతుం వివృణోతి:—

శ్లో॥ నన్వద్యదృష్టం శోన్వనష్ట మితిహేతో రనిత్యతా ।
జగతస్సాథితా సైషాభానాభావవశేన తు॥

శ్లో॥ శ్రూయతాం; స్వప్నజో లోకః ప్రబుద్ధస్య న భాసతే।
తథైవ స్వప్నసంస్థస్య జాగ్రల్లోకోఽపి తత్తయోః ॥

కస్సత్యమితి చేద్వక్తుం సమర్థో నహి దృశ్యతే ।
తన్నిత్యాఽనిత్య భావో హి దశా సాపేక్షికో యతః ॥

ఏవమేవాత్మవిషయే సమ్యగేవానుమీయతాం ।
అతో నిత్యానిత్య వస్తువివేకస్యాపి కల్పనా ॥

కించ, త్రికాలేష్వపి యద్వస్తు సత్ తన్నిత్యమితీరితం ।
ఇతి నిత్యత్వ విజ్ఞానే కాలస్సాధనతా మగాత్ ॥

కాలో నిత్యోఽథవాఽనిత్య ఇతి ప్రశ్నే కిముత్తరం ।
నిత్య ఏవేతి హి బ్రూయాత్ నో చేన్నాశ్యం భవేదసత్॥

తదా తత్కాల నిత్యత్వం కేన కాలేన సాధయేత్ ।
ఇతి ప్రశ్నేఽస్తి కాలోఽన్యః ఇతి చేదనవస్థతా ॥

నో చేత్ ('హరః కాలకాలో గుణీ సర్వవేద్యః'' శ్వేతాశ్వతరశ్రుతేః)

బ్రహ్మ మహాకాల రూపమస్తీతి వావదేత్ ।
తదాఽన్యోన్యాశ్రయో దోషః స్యాదద్వైత క్షయోమృషా ॥

వ్యాకృతాయాం నస్తారో దశాయామస్య సంభవేత్ ।
అతస్తాదృశ నిత్యస్య విచారాత్ కిం ఫలం భవేత్ ॥

ఉక్తమేవార్థం భంగ్యంతరేణోచ్యతే యథా:- తథా సతి కుతోఽథ శబ్దార్థ భూత నిత్యానిత్య వస్తు విచార విశిష్ట సాధన చతుష్టయ సంపత్త్యనంతరత్వ లాభః? తదలాభే బ్రహ్మజిజ్ఞాసా స్యాత్ కథం పున స్సూత్రదిశా? ఏతామనుపపత్తిం సమీక్ష్యైవ కాపిలాః కాలాస్తిత్వం నాభ్యుపగచ్ఛంతీతి మన్యామహే అత్ర కిం ప్రతిపత్తవ్యం?

ఉచ్యతే:- వ్యవహారే తావదస్తి, భూత-భవిష్యత్-వర్తమాన భేదేన కాల త్రైవిధ్యం సాపేక్ష నిత్యతా విశిష్టం. తాదృశకాల

త్రయేఽపి, బాధ్యమానత్వా జ్జగతో వ్యాకృతస్యాఽనిత్యత్వం.
తాదృశ వ్యాకృత జగద్విపర్యయత్వాంగీకారాత్, బ్రహ్మణోఽ
వ్యాకృతస్య నిత్యత్వాంగీకారః. పరంతు న హి నిత్యపద వాచ్యత్వా
బ్రహ్మణః. యఃకశ్చిదపి శబ్దో న ప్రతిపాదయతి ఖలు స్వశక్త్యా
బ్రహ్మవస్తు "యతో వాచో నివర్తంతే" ఇతి శ్రుతేః. అతఏవ
"అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్" ఇతి మంత్ర భాష్యే "వ్యాకృత నామ
రూప విశేష విపరీత రూప మవ్యాకృతం (అసత్-శబ్దేన) బ్రహ్మో
చ్యతే. న పునరత్యంత మేవాసత్. నహ్యసతః సజ్జన్మాస్తి ఇదమితి
నామ రూప విశేషవదవ్యాకృతం జగదగ్రే పూర్వం ప్రాగుత్పత్తేః
బ్రహ్మైవాసచ్ఛబ్దవాచ్యం ఆసీత్. తతః అసతః వై సత్ ప్రవిభక్త
నామ రూప విశేషం అజాయత ఉత్పన్నం" ఇతి. "సర్వ వ్యవహార
విషయే హి వాచారంభణ మాత్రే అస్తిత్వ భావితా బుద్ధిః తద్విప
రీతే వ్యవహారాతీతే నాస్తిత్వ మపి ప్రతిపద్యతే. యథా... ఘటాది
ర్వ్యవహార విషయతయా ఉపపన్నఃసన్ తద్విపరీతోఽసన్ ఇతిప్రసిద్ధం"
ఇతి చోక్తం భాష్యకారైః. అత్ర వ్యవహారవిషయే వాచారంభణ
మాత్రే అస్తిత్వ భావితాబుద్ధిః తద్విపరీతే వ్యవహారాతీతేనాస్తిత్వ
మపి ప్రతిపద్యతే" ఇత్యుక్తత్వాత్ వాగ్వ్యవహార స్యగోచరేఽపి ప్రపంచ
విషయే తు అన్వయ ఏవ; తద్విపరీతే బ్రహ్మణి వ్యతిరేక దిశా
ప్రవర్తత ఇతి సిద్ధం. ఏతేన జగదసదితి భావితం చేత్ బ్రహ్మ
సద్భవేత్, సదితి భావితం చేత్ బ్రహ్మాసదేవ భవతీతి హి గమ్యతే.
అతఏవ బ్రహ్మణః ఇదంతయా వక్తుం అసంభావితత్వాత్ "నాస
దాసీ న్నో సదాసీత్" "అనంతర మబాహ్య" "అస్థూల మనణు"
"నేతి నేతి" ఇత్యాదీని బ్రహ్మ స్వరూప నిర్వచనాసమర్థాని -
పూర్వోక్త దిశా ప్రపంచ సాపేక్షకాణి చ వచనాని శ్రూయంతే.
అతో జగ దనిత్యమితి చేత్తద్విపరీతం బ్రహ్మ నిత్యమితి వక్తవ్యం
హి. ఏవం బ్రహ్మణో నిత్యత్వం సాధితం; న సాక్షాత్కాలోపకరణే
నేతి విజ్ఞేయం.యది కాలోపకరణేనైవ బ్రహ్మణో నిత్యత్వం సాధితం
తదాభవదుక్తి రనుత్తరాభవే దేవ. ఏవమన్యే బ్రహ్మ ప్రతిపాదకాః

కర్తా సర్వేఽపీతి విజ్ఞేయం. ఇతి. ఇతి పరిణామహేతుర్వివృతః.

ఇతి శ్రీ "వైద్యవల్లభ" రాజర్షి వేంకటాచలపతి ప్రసాద
మహాగ్నిచిత్ విరచితే సాంఖ్య వేదాంత ప్రాసాదే
భాష్య ముక్తా ఫలాపర నామ్నః పూర్వ
పక్షస్య పరిణామహేతు(నిత్యాస్తు)
వివరణ భూమికా ప్రథమా

— —

సాంఖ్య వేదాంత ప్రాసాదీయ భాష్య ముక్తాఫలే

పూర్వ పక్షే

వాద విమర్శ భూమికా ద్వితీయా.

వాదా స్త్రావ త్ప్రచలంతి పరిణామాదయో జగద సత్యతా ప్రతిపాదనాయ హి. తేషు వివర్త-జడాధ్యాసయో స్తుల్య బలత్వేఽపి వివర్త స్తావత్ "దేహాత్మ ప్రత్యయో యద్వత్ ప్రమాణత్వేన కల్పితః। లౌకికం (జగత్) తద్వదేవేదం ప్రమాణం త్వాత్మ నిశ్చయాత్" (గౌ కా.) ఇత్యుక్త దిశా జగతి ప్రమాణధియం, న హాపయతి; తస్య కార్యకారణ భావద్యోతకత్వాత్. న తథా జడాధ్యాసః తస్య భ్రమధీ జనకత్వాత్. జగతి యదా భ్రమధీ ర్జనిష్యతి *రజ్జౌ సర్పధీ రివ, తదా జగద్విషయే ఫలబుద్ధి రుత్పత్స్యతే, తయా కర్మసు నైష్ఫల్యం. తేన సర్వాపేక్షాధికారిణో కృతదిశా కర్మఫలభ్యా చిత్త శుద్ధ్యభావః, అతో విద్యాఽనుత్పత్తిః విద్యోత్పత్తే స్తావదిహ జన్మని జన్మాంతరే వా చిత్త శుద్ధ్యావశ్యకతా సార్వజనీనా. తాదృశ చిత్తశుద్ధ్య భావే కుతో విద్యా? కుతో వా మోక్షః? ఏవమేతాదృశానర్థ హేతుర్జడాధ్యాసః.

తథాఽపి సోఽయం తత్రత్రాచార్యై గ్రహ్యాతేఽధ్యాస భాష్యే చ ఝటితి జగద సత్యతా వగాహాయ జన సామాన్యస్య.

* ఆచార్యైరప్యుక్తోఽనర్థస్తద్విషయకః "రసదేవతర్హి" త్యాది గ్రంథేన (ఛాం. 6-2-3 దృశ్య తాంశాంకిత తత్త్వ భూమికా।)

తత్ (అధ్యాస భాష్యం) సామాన్య జనతో పదిష్టమితి, తత్రైత్య "పశ్వాదిభి శ్చా విశేషాత్" ఇత్యాది పదాని బోధయంతి. తథా గృహీత్వాపి తదనర్థ స్ఫురణా దేవన తావతో పగతం, కింతు వినష్ట (మృద్ఘట దృష్టాంతో) పి గృహీతః జగద్బ్రహ్మణోః కార్య కారణ భావలాభాయ. తా దృశ భావ సద్భావ ఏవ "లౌకికం తద్వదే వేదం ప్రమాణం త్వాఽఽత్మ నిశ్చయాత్" ఇతి వచన ముపపన్నం భవతి ఏతేనా చార్యాభిమతస్తు వివర్త ఏవ, న జడాధ్యాసః ॥

అథ వాదా నిరూప్యంతే:-

(1) పరిణామో నామ స్వరూపో పమర్దే సతి స్వస్మిన్ స్వత ఏవ రూపాంతరా విర్భావః యథా;- క్షీరే దధి పరిణామః॥ అత్ర స్వరూపశబ్దః రసాద్యుపలక్షకః॥

(2) పూర్ణ పరిణామో నామ } స్వరూపానుపమర్దే సతి స్వస్మిన్
(3) వివర్తోనామ ... ... } స్వత ఏవ రూపాంత రావిర్భావః.

పూర్ణత్వే సతి పరిణతిత్వం తావదస్య లక్షణం. "ఆత్మ కృతేః పరిణామాత్" ఇతి సూత్రేణ ఉక్తదిశాస్య రూపసిద్ధిః. అపూర్ణ(సామాన్య) పరిణామస్తు స్వోపమర్దే సతి హి సంభవతి. నాయం తథా, కింతు స్వానుపమర్ద ఏవ (స్వస్మిన్ పూర్ణ ఏవ) సంభవతి. అతో ఽయం పూర్ణ పరిణామ ఇత్యుచ్యతే. నాత్ర క్షీరదధ్యాది దృష్టాంతాః క్రమంతే, క్రమతే తు పూర్ణ భాగహార (జీరో భాగహార) దృష్టాంత ఏక ఏవ. అయం వివర్తస్య ప్రకారాంతరః అయం సంఖ్యానైర్మాః; వివర్తస్తు మృదాది ద్రవ్యాశ్రయః. ఇమానేవ భేదౌ ఽనయోః ఉభావపి కార్యకారణ భావ విషయ కావేవ. అస్య దృష్టాంతో యథా:—— పూర్ణభాగహారే పూర్ణాత్ సంఖ్యా రూప జగత్పరిణామః ఏవం పరిణతి స్యాపి పూర్ణస్య స్వరూపానుపమర్ద ఇత్యేతద్ దం విచిత్రం. అయం 'పూర్ణమదఇతి' శ్రుత్యోపదిష్టః "తదాత్మానగ్గ్ స్వయ మకురుత" ఇతి శ్రుతి రపీమ మర్థం ద్యోతయతి. వివర్తస్య దృష్టాంతో యథా:- మృద్ఘటః. నన్వత్ర పూర్ణత్వ పరిణతిత్వయోః పరస్పర విరుద్ధత్వాత్ కథమేకాశ్రయత్వ మితి చేత్ తదుత్తరం కర్మవిపన్న భూమికాయాం నిరూపయిష్యామః.

అధ్యాసోనామ:—జడాధ్యాసాఽవిద్యే ఇతి ద్విధోపపన్నః. యథా:—అధ్యాసభాష్యే అవిద్యా స్వరూపం దర్శయితుం ప్రథమం జడాశ్రయాధ్యాసం సామాన్యతో నిరూపయంతి "స్మృతి రూపః పరత్ర పూర్వదృష్టావభాసః" ఇతి. తత్ర వికల్పాన్ దర్శ యంతి "అన్యత్ర అన్యధర్మాధ్యాసః" ఇతి, "యత్ర యదధ్యాసః త ద్వివేక అగ్రహ నిబంధనో భ్రమః" ఇతి; "యత్ర యదధ్యాసః తస్యైవ విపరీత ధర్మత్వకల్పనా" ఇతిచ. ఏవం దర్శయిత్వా నిగమ యంతి "సర్వథాపి త్వన్యస్య అన్య ధర్మావభాసతాం న వ్యభిచరతి" ఇతి. తథా లోకానుభవం జడాశ్రితం దర్శయంతి "శుక్తి కాహి రజతవ దవభాసతే" ఇతి. ఏతాదృశ జడ వస్త్వాశ్రితో ఽధ్యాసః, జడాధ్యాస ఇత్యుచ్యతే. స ప్రత్యగాత్మని కథ ముపపద్యత ఇత్యా క్షేపే సమాదధతి "ఏవ మవిరుద్ధః ప్రత్యగాత్మన్య ప్యనాత్మాధ్యాసః" ఇతి. ఏవం చిదాశ్రయమధ్యాసం దర్శయిత్వా "తమేతమేవం లక్ష ణం అధ్యాసం పండితాః అవిద్యేతి మన్యంతే. తద్వివేకేన వస్తు స్వ రూపావధారణం విద్యామాహుః" ఇతి విద్యాఽవిద్యే నిరూపితే. చరమాభిమతం "అధ్యాసోనామ అతస్మింస్తద్బుద్ధి రిత్యవోచామ" ఇతిచ. ఏవ మధ్యాసోనిరూపితః పూజ్యపాదైః

నన్వేత దధ్యాస భాష్య మనాచార్య కృతమితి ప్రతీతే రేదం సమంజసమితి చేత్సత్యం ; ద్వ్యశక్యా మధ్యాసభూమికా ద్వితీయా. ఏతదనురోధేన పంచపాదికాదీనాం స్వరూపాగ్రహణం తావత్ జడ వస్తువిషయే ప్రమాణ వైకల్య నిమిత్తముక్త్వా చిద్విషయే ఽవిద్యా నిమిత్తక మిత్యాహుః పద్మపాదా అపి.

శ్రీ విద్యారణ్యాస్తు "పూర్వరూపా పరిత్యాగేన అసత్య నానా కార ప్రతిభాసః వివర్తః" ఇతి వివర్త లక్షణముక్త్వా అథర్వణ వేదోద్ఘాతే దృష్టాంతస్తు "శుక్తికాయాం రజతత్వ ప్రతీతిః" ఇతి జడాధ్యాస దృష్టాంత ఏవ దత్తః శ్రీమ దాచార్యోదిత "అతస్మిం స్తద్బుద్ధిః" ఇతి లక్షణ సాదృశ్యాత్ వివర్త జడాధ్యాసయో రభేద ధీర్జైవ.

శ్రీ పూజ్యపాదా స్తయోః కించిద్వైలక్షణ్యం దర్శయంతి యథా:— "రజ్జు వివేక దర్శినాం తు సర్పాభిధాన బుద్ధీ నివర్తేతే, యథా చ మృద్వివేక దర్శినాం ఘటశబ్ద బుద్ధీ" (ఛాం. 6-2-3 భా.) ఇతి. అత్ర "తు" శబ్దేన రజ్జువివేకే సతి సర్పాభిధాన బుద్ధ్యోః నివర్తనం ప్రసిద్ధమితి సూచయిత్వా "యథాచ" ఇతి శబ్దేన ప్రకారాంతరబోధకేన సర్పజ్ఞానతౌల్యమివ సూచితం ఘటజ్ఞానే. అతః రజ్జుజ్ఞానం సర్పజ్ఞానేన యథా ధ్వస్తం తథా మృద్జ్ఞానం ఘటజ్ఞానేనా ధ్వస్తం భూయాత్; అధ్యాసస్య స్వస్మిన్ స్వేతర వస్తు ధర్మావభాస రూప లక్షణత్వాంగీకారాత్. ఏతేన రజ్జుసర్పయోరివ మృద్ఘటయో రపి భిన్నవస్తుత్వ మున్నేయం భవతి. తద్యథా:— కార్యం పునః, సత్తా-ఆరంభవాదావలంబాత్ ద్వివిధం హి. తత్ర సత్తాలంబం తావత్ ప్రాగేవోత్పత్తేః కారణే సత్తారూపేణ కార్యమస్తీ త్యంగీకారాత్ "అస్మాభిః ప్రాగవస్థాజగతో౽భ్యుపగమ్యతే"(బ్ర 1-4-3భా) ఇత్యుక్తేశ్చ అస్త్యేవ కార్య కారణయోః పార్థక్యం. యథా:—కారణే మృది సత్తారూపేణ ఘట కార్యమస్తి ప్రాగుత్పత్తేః "నాసతో విద్యతే భావః" ఇతి స్మృతిదిశా. అతః తయోః పార్థక్య సిద్ధిః. ఆరంభాలంబం తు ప్రాగుత్పత్తే రసది త్యంగీకారాత్ రజ్జుసర్పవ దసదేవ॥ అతోఽత్ర సత్తావాదానుసరణేనైవ (ద్వైతధియైవ) మృద్ఘటదృష్టాంతే ఘటశబ్దబుద్ధ్యోర్నివర్తన మంగీచక్రుః శ్రీ భాష్యకారాః. తత్ర తన్నివర్తనంనామ ద్వైతభేదేన అన్యథా గ్రహణరూప భ్రమస్యైవ, న తు ఘటస్యే తి వక్తవ్యం; తస్య (ఘటస్య) తదనన్యత్వ దర్శనాత్; యథా చేతిప్రకారాంతరేణ (రజ్జుసర్ప ప్రకారాంతర ప్రకారేణ ఉపన్యస్తత్వాచ్చ. ఉభయోర్ఘటసర్పశబ్దయో ర్నివృత్తిస్తు తుల్యాఽపి తదనన్యత్వ ధీ ర్ఘటస్యైవ సంభవతి, నసర్పస్య. యతః అధిష్ఠానభూత రజ్జోర్వివేకే తదధ్యస్త సర్పో వినశ్యత్యేవ సుతరాం సహ శబ్ద బుద్ధిభ్యాం; న తథా మృదధిష్ఠానే ఘటః, తత్ర ఘటాకృతి సద్భావాత్. ఏవమేతయోరిదమేవ వైలక్షణ్యం॥ కించా తస్మిం స్తద్బుద్ధిత్వ సామ్యముభయోః (జడాధ్యాస - వివర్తయోః) అవిద్యాయాశ్చ, అధ్యాస పదవాచ్యతా చ తత్రైవోక్తదిశా॥

పూర్ణపరిణామవాద వాదినస్త్వాహుః:— "ద్విరూపం హి బ్రహ్మావగమ్యతే" ఇత్యారభ్య "తత్రావిద్యావస్థాయాం బ్రహ్మణః ఉపాస్యోపాసకాది లక్షణః సర్వో వ్యవహారః" ఇత్యంతేన ఆనందమయాధికరణావతరణే కో క్తగ్రంథేన దృశ్యమాన సగుణ నిర్గుణబ్రహ్మణోః స్వగుణ హానద్వారా నిర్గుణసిద్ధయే చోదాహృత స్సర్ప రజ్జు దృష్టాంతః. తత్ర నిర్గుణబ్రహ్మ స్థానీయా రజ్జుః, సగుణ బ్రహ్మ(జగత్ ఉత జీవ) స్థానీయః ఖలు సర్పః. తథా సతి అత్ర కేవల సర్ప రూప దర్శనావసరే తదధిష్ఠానం రజ్జుర స్తీతి జ్ఞానా నుదయాచ్చైవ దృష్టాంత స్సమ్యగ్జ్ఞానోదయే కేవల సగుణబ్రహ్మణో (జగతః ఉత జీవస్య) మృషాత్వావాదకం భవతి. ద్విరూప బ్రహ్మ వగత్యై పున ర్బాల్యాద్యవస్థా విశిష్ట దేవదత్త దృష్టాంత స్సాధీయాన్. యథా :-
అత్ర దేవదత్త స్థానీయం నిర్గుణం బ్రహ్మ - త ద్బాల్యాది దశా స్థానీయం తు సగుణం. తథా సతి దశా- దశావతోః పార్థక్యా సిద్ధే రభేదా ధ్యవసాయేన తద్దార్ ష్టాంతిక బ్రహ్మణోస్సగుణ నిర్గుణయోః ఏకత్వసిద్ధిః " ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేశ్చ. కించ దృష్టే దేవదత్తే తత్ - తద్దశయో రుభయోరపి భానం యథా తథా ద్విరూపం చ బ్రహ్మ వగమ్యతే "ద్వాసుపర్ణా సయుజా సఖాయా" ఇతి శ్రుతేశ్చ.

నను "యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమంతరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి" (తై. ఆనందవల్లి) ఇత్యాది శ్రుతిభిః భయం భవతీ త్యనిష్టసూచన ద్వారా ద్వైతభానస్య నిషిద్ధత్వాత్ కిమస్తి ప్రయోజన మేతేనేతి చేదుచ్యతే:— శ్రుతి సూచిత భయం పున రజ్ఞాత తత్వ విషయక మేవ నహి జ్ఞాత తత్వ విషయకం. " తమేతం విద్వా నమృత ఇహభవతి, నాన్యః పంథా విద్యతేఽయనాయ" ఇతి శ్రుతేః. అతః పురో క్త దశామోక్షస్తావత్ జ్ఞాన రూప ఏవ, తన్మోక్షే సతి బ్రహ్మ తాదాత్మ్య మాపన్నస్య జగతో భానేఽపి తస్య "అకాయ మవ్రణం" "సిద్ధం జీవతోఽపి విదుషో అశరీరత్వం"(సమన్వయాధికరణం) "తథా వివేకావివేకమూలత్వే నైవ ఆత్మనోఽశరీరత్వం సశరీరత్వం చ మంత్రవర్ణాత్ "అశరీరం శరీరేషు" (కా 1-2-22.)

'శరీరస్థోపి కౌంతేయ నకరోతి నలిప్యతే' (గీ॥ 13-31) ఇతి సశరీరత్వ అశరీరత్వ విశేషాభావ స్మరణాత్, (బ్ర. 1-3-19 భా. దహరాధికరణం) ఇత్యాద్యుక్త దిశా మోక్షనిశంక జనకత్వా భావాత్ తద్భానం నాపకారాయ కల్ప్యతే, కింతు ఉష్ణాతిస్యాం భువి సంచరతో యథా సమవిషమ భూతల జ్ఞానం అస్ఖాలిత్యాయ కల్ప్యతే తథేదమపి మోక్ష విషయే సంచరతో ముముక్షో రితి మహాప్రయోజనమ ప్యస్తి ద్వైతభానే సత్యపి. అతత్త్వవిదస్తు దుఃఖహేతు రేవ. అత్ర దృష్టాంతా స్మర్యంతే జనక - శ్రీకృష్ణ - శంకర పూజ్యపాదాదయః. ఏతేషాం ప్రపంచభానే సత్యపి నహి మోక్షజ్ఞాన హానిః. అతఏవ పూర్వాచార్యాదిష్ట మనిత్య మపి కర్మ ఆచరణీయత్వేన వేదే, తదవష్టంభక స్యాస్ఖాలిత్య దర్శనాత్. తథాచ శ్రూయతే "విద్యాంచావిద్యాంచ యస్తద్వేదోభయగ్ం సహ" (ఈ 9-11) ఇత్యాది ॥ ఏవం ద్వైతభాన ప్రయోజన ముపదిష్టం. ఉక్తం చ పూజ్యపాదైః "నచాస్మిన్ దర్శనే" ఇత్యాది (బ్ర 2-1-14 భా.) నను శ్రీ భాష్యకారాణాం కర్మసముచ్చయ నాదస్సుతరా మనిష్టోహి. తద్విరుద్ధోయ ముపన్యాసః "మహాప్రయోజన మప్యస్తి ద్వైతభానే" ఇతిచేన్నాయం దోషః మోక్షస్య జ్ఞానరూపత్వాత్, జ్ఞానైక సాధ్యత్వాచ్చ, తత్సాధనే సాక్షాత్కర్మాకించిత్కరం భవతీతి విపరీత మేవ తేషాం తత్ర పరిశ్రమః నాచరణీయం కర్మేతివక్తుంహి॥

కించ అత్ర ప్రథమ దృష్టాంతే సర్పస్థానీయ కేవల జగద్భానాత్ నిర్గుణ బ్రహ్మాస్తిత్వ విచికిత్సాయాం నాస్తిక వాదావకాశః. నతథా ద్వితీయ దృష్టాంతే, దశా - దశావత్ స్థానీయయో స్సగుణ నిర్గుణ బ్రహ్మణో రుభయో రపి భానాత్। దశాయా నశ్వరత్వాత్ తత్ స్థానీయ జగతో నశ్వరత్వం విభాతి, వాచారంభణ శ్రుత్యాచ, తతో బ్రహ్మైకత్వ సిద్ధిః "ఏకమేవా ద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుత్యాచ. ఏతేన బ్రహ్మ వస్థాంతరం జగదితి సిధ్యతి. అతః "సదాత్మనా సర్వ వ్యవహారాణాం" ఇత్యాది పూజ్య పాదోక్తయ శ్చ సంగచ్ఛంతే. బ్రహ్మ తాదాత్మ్య భావనయా (తదనన్యత్వ భావనయా) జగద్భావయితుం చ శక్యం, దశా దశావతో రభేదాత్॥

నను సమ్యగుపలక్షితం; కింతు కృత్స్న ప్రసక్త్య ధికరణో
క్త దిశా నిరవయవే బ్రహ్మణి కథం దశారూప పరిణామః ఇతి చేదు
చ్యతే. యథా:—అత్ర దశానామ న హి క్షీర దధివత్ పరిణామః,
కింతు స్వరూప ప్రచ్యవన రూపాఽవిద్యైవహి. దృశ్యతా మవిద్యా
భూమికా. కించ; "సైంధవ ఘనవత్"ఇత్యాది శ్రుతిగణో దర్శయతి
కేవలాఽవ్యాకృత బ్రహ్మ-వ్యాకృతంతు "తదాత్మానగ్ం స్వయము
కురుత" ఇత్యాది శ్రుతిగణః. ఏవం శ్రుత్యుపదిష్టత్వాత్ "యథా
శబ్ద మభ్యుపగంతవ్యం" (బ్ర 2-1-27 భా) ఇత్యాది పూజ్యపాదోక్త
దిశా సమాధాన మాస్తికానాం (వేద ప్రమాణానాం). నాస్తికా
నాం పునః పాషండినాం శాస్త్రీయ గణితదిశా వివర్త ప్రకారాంతర
పూర్ణపరిణామ వాదేనైవ. అత్ర గణితస్య నిరంకుశత్వాత్. ఏష వా
దః "పూర్ణమదః" ఇత్యాది శ్రుతి సిద్ధశ్చ "సదాత్మనా సర్వవ్యవ
హారాణాం" ఇత్యాది స్థలేషు శ్రీ పూజ్య పాదసమ్మతశ్చ. ఏవం
పాషండ ఖండనోచిత వివర్త ప్రకారాంతర భూత పూర్ణపరిణామ
వాదోఽయమావిష్కృతోఽస్మాభిః ప్రశస్తః గణితశాస్త్ర ప్రసిద్ధః.
గణితజ్ఞానస్య సందిగ్ధత్వాత్ తద్దిశోద్బోధితోఽప్రకంప్య జ్ఞానవాన
వశ్యం భవేదేవ ముముక్షురితి మహత్ప్రయోజనం॥

నను భవదీయ పరిణామ హేతువివరణ భూమికాయాం తావత్
పూర్ణేన - యా పూర్ణస్య భాగహారణక్రియా క్రియతే సైవ ఖల్వ
విద్యాస్థానీయా వేదాంతే· తముపస్థాపిత ఏవ సంఖ్యా ప్రపంచః పూర్ణే
(బ్రహ్మస్థానీయే) బ్రహ్మణ్యవిద్యయైవ భౌతిక ప్రపంచః. కించ ;
కియత్యపి సంఖ్యాపూర్ణగుణనేన (పూర్ణేన గుణితా సతీ) విలయ మా
ప్నోతి జడాధ్యాసజ్ఞాన (రజ్జుసర్పజ్ఞాన) వత్; నావశిష్యతే కిమపి పరి
ణామ ఇవ. యథా క్షీరజ్ఞానోదయేన క్షీరదధి భేదజ్ఞాన నాశేఽపిదధి
రూప వ్యావహారిక వస్త్వ వశిష్యతే హి ; తథాత్ర పూర్ణ గుణనేన
సంఖ్యాంశః కోఽపి నావశిష్యత ఇతిభావః. అతః సంఖ్యాప్రపంచస్య
భౌతిక ప్రపంచ తౌల్యం నఘటత ఇతిచేత్ ఉచ్యతే. యథా:—
ప్రపంచో ద్వివిధః జ్ఞాన - భౌతిక భేదాత్. తత్రాద్యః కేవలజ్ఞాన

గోచరః; రాగద్వేషాది రూపః. ద్వితీయస్తు ఐంద్రియక జ్ఞాన గోచరః
ఘట పటాది రూపః. సంఖ్యా తావత్ ఉభయత్రాపి విశేషణతయా
ప్రవర్తతే. తదా విశేష్య పదార్థ తాదాత్మ్య రూపాస్యాత్, సంఖ్యే
య పదవాచ్యాచ, సవికల్పక జ్ఞానవత్. యథా:- "త్రయోగుణాః
(సత్వరజస్తమాంసి) నవవై పురుషే ప్రాణాః" ఇత్యత్ర - త్రయః
నవ ఇతి శబ్దౌ క్రమేణ జ్ఞాన భౌతిక ప్రపంచ పదార్థ తాదాత్మ్యా
పన్న సంఖ్యా వాచకౌ (సంఖ్యేయౌ) భవతః. ఏవ మన్యత్రాపి వ్యా
హ్యాం. అతోఽన్యథా స్వతంత్రాపి విశేష్య రూపా వర్తతే.
యథా:— "ఏకాచమే - తిస్రశ్చమే - అర్బుదాయ స్వాహా"
ఇత్యాదిషు ఏకా-తిస్రః-అర్బుదం-ఇత్యాది పద వాచ్యా తావత్ కేవల
సంఖ్యా విశేష్య రూపా భవతి శుద్ధ (నిర్వికల్పక) జ్ఞానవత్. ఉక్తం
చ కోశ కారైః "సంఖ్యా సంఖ్యేయ సంఖ్యయోః" ఇతి. అతః
సంఖ్యాయా మస్త్యంశ ద్వయం సంఖ్యా-సంఖ్యేయరూపం తత్రాద్యస్య
పూర్ణ గుణనేన లయః ద్వితీయస్య తు ప్రపంచ లయాదేవ లయః,
కింతు బ్రహ్మగతా త్వేక రూపా సంఖ్యా పునః నిష్కృష్ట జ్ఞానవత్
నిత్యైవ, తద భిన్నాచ. అతోఽస్త్యేవ సంఖ్యేయ రూపా సంఖ్యా
పూర్ణ గుణనా వసరేఽపి ప్రపంచవత్. ఏతదే వముక్తస్యాపి ప్రపంచ
భానం సూచయతి. తస్య తద్భానం న హి బాధకం భవతి దగ్ధ
పటవత్; "శరీరస్థోఽపి కౌంతేయ న కరోతి న లిప్యతే" ఇత్యాద్యుక్త
దిశా॥

ఏవం కించిన్న్యూన సర్వధర్మ సారూప్యం దర్శితం పూర్ణ-
బ్రహ్మణోరస్మ దుపోద్ఘాతే అకరేచ(నృసింహ సాంఖ్య దర్శనేచ)॥

యద్యపి సర్వసామ్యం న హి దృష్టాంత దార్ష్టాంతికయోః.
తథా చోక్తం "నహిదృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోః క్వచిత్
కంచిత్ వివక్షితాంశం ముక్త్వా సర్వసారూప్యం కేనచి ద్దర్శ
యితుం శక్యతే" (బ్ర. 3-2-20 భా. ఉభయ లింగాధికరణం) తథాపి
దృష్టాంతో నామ "లౌకిక పరీక్షకాణాం యస్మిన్నర్థే బుద్ధి సామ్యం
స దృష్టాంతః" (గౌ. న్యా. 1అ. 1ఆ. 25 సూ.) ఇతి గౌతమన్యాయ
సూత్రేణ లౌకికానాం - పరీక్షకాణాంచ ఏకస్మిన్నర్థే బుద్ధి సమత్వైవ

హి. తద్బలేన (దృష్టాంతబలేన)నాస్తికోఽపి నాస్తికత్వం జహాతీత్యత్ర ప్రయోజనం సూచితం. తథాచోక్తం:-"నాస్తికశ్చ దృష్టాంతమభ్యుపగచ్ఛన్ నాస్తికత్వం జహాతి" (న్యాయభాష్యం) అతోఽత్ర లౌకిక పరీక్షకయో ర్బుద్ధి సమతాయా ఏవ ముఖ్యత్వాత్ తాదృశ సమతా తావత్ బహుధర్మ సారూప్యాదివ నాల్ప ధర్మ సారూప్యాద్భవతిహి. తదేత త్సర్వ మనవద్యం ॥

నన్వేతావత్పరిశ్రమస్య కిమ స్త్యధికం ప్రయోజనం? త్వదీయ పూర్ణ పరిణామ-వివర్తయో రేకలక్షణత్వాంగీకారాత్ నహ్యస్తి ఫల భేదః ఇతిచేన్న. యద్యపి మోక్షవిషయే నాస్తి ఫలభేదః, తథాపి "ఏవం విదేవ స్వర్గం లోకమేతి" (ఛాం. 8-3-3 భా.) ఇత్యాదినా మోక్షస్య జ్ఞాన రూపత్వాత్ తాదృశ జ్ఞాన లాభాయప్రథమం ద్వైత ముపదిశ్య తదను "వాచారంభణం వికారోనామధేయం" (ఛాం.6అ) "యోవైభూమా తదమృత మన్యదార్తం".

ఇత్యాది శ్రుతిభిః జగన్మృషాత్వం నిరూపయేత్. అత్ర వికారి-వికార ఇతివా, భూమా-తదన్య దితివా, వస్తుద్వయ భానా భావే నైవ తచ్ఛ్రుతి ప్రసారోహి. ఏతాదృశ ద్వైతభానం పరిణామ ఏవ సంభవతి న హి జడాధ్యాసే పూర్వోక్త విధయా. అతః ప్రచారితోఽస్మాభిః. కించాత్ర గణిత దిశా విద్యతే బోధన క్రమః. అతోఽయం శబ్దవత్ స్ఖలిత్వం న ప్రాపయతి శిష్యం. ప్రాపయతి తు శబ్దః తస్యా నేకార్థకత్వాత్. యథా:- ఇంద్రః ఇతి శబ్ద స్తావత్ తదర్థం ప్రతి, కిం శచీపతి రుత పరమాత్మా ఇత్యాది విచికిత్సయా బాధతే బోద్ధ్యాన్; సంఖ్యా తు న తథా. యథా :- ద్వౌ ద్వౌ మిళిత్వా చత్వారః ఇత్యత్ర నకోఽపి శంకోదయః కస్య చిదపి. అతోఽయం ఘంటాపథ ఇత్యత్రాస్మత్పరిశ్రమః ॥ ఇతి ॥

ఇతి శ్రీ 'వైద్యవల్లభ' రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాద మహాగ్నిచి
ద్విరచితే సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదే భాష్యముక్తాఫలా
పరనామ్నః పూర్వషట్కస్య వాద విమర్శ
భూమికా ద్వితీయా

సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదీయ భాష్యముక్తాఫలే

పూర్వపక్షే

అ థా ధ్యా స భూ మి కా తృ తీ యా

అవ:–పూర్వభూమికోక్త "నన్వేతదధ్యాస భాష్య మనాచార్య కృతం" ఇత్యాద్యాక్షేపస్య సమాధాన రూపేయం భూమికా. అత్రాదౌ పూర్వపక్ష ముద్ఘాటయతి అత్రేతి.

అత్రాధ్యాసగ్రంథే యుష్మదస్మత్పదార్థావసంగతౌ భవతః. యథా:—అస్తితావదత్ర భాగద్వయం యుష్మదస్మదాది - తథాఽపీత్యంత మేకః, తథాపీత్యాది-నైసర్గికోఽయం లోకవ్యవహార ఇత్యంతం ద్వితీయః ఇతి. తత్ర ప్రథమేభాగే యుష్మదస్మత్ప్రత్యయ గోచరయో ర్వస్తునో రధ్యాసయోగ్యత్వ ద్విత్వ భావేఽపి తయో స్సుతరాం భేద సద్భావా దితరేతరాధ్యాసో నోపపద్యత ఇత్యుక్తః. ద్వితీయభాగేతు "తథాఽపి" ఇతి పదేన ప్రథమ భాగోదితార్థ మర్థాంగీకారే ణాంగీకృత్య "నైసర్గికోఽయం లోక వ్యవహారః" ఇతి ద్వితీయభాగార్థం లౌకికమితి దర్శయతి. ఏవం ద్వితీయభాగార్థో యది లౌకికః ప్రథమభాగార్థ స్త్వలౌకిక (శాస్త్రీయ) ఏవే త్యర్థాపత్త్యా ప్రతీయతే హి. తాదృశీ మర్థాపత్తిం యది నాంగీకరిష్యత్ తదా గ్రంథాదౌ "యద్యపిలోకే తావత్" ఇతి ప్రథమభాగార్థస్యాపి లౌకికత్వ ప్రతిపాదికాం పదపంక్తి మయోజయిష్యత్. న తథాదృశ్యతే. అతోఽయం ప్రథమభాగార్థ స్త్వ లౌకిక ఏవేతి వక్తవ్యః. తదాఽయ మర్థః "తత్త్వమసి-అహంబ్రహ్మాస్మి" ఇతి ఇతిమహావాక్యయో రర్థేన నవిరుధ్యేత. నాయంతథా, కింతు విరుధ్యతే. యథా:—తత్త్వమసివాక్య స్థిత యుష్మత్పదవాచ్య వస్తుని చిజ్జడాంశద్వయం (చేతనత్వ కించిద్ జ్ఞత్వ రూపం) నిరూప్య తత్ర జడాంశ ముజ్ఝిత్వా చిదంశేన పర మాత్మ తాదాత్మ్యం నిరూపితం జీవస్య జహదజహల్లక్షణయా. ఏవ మేవాహం బ్రహ్మాస్మీతి మహావాక్యస్థితాఽస్మత్పదార్థోఽపి, అతో

మహావాక్యస్థిత యుష్మదస్మత్పదార్థా తుల్యార్థత్వం భవతః; నతథాఽధ్యాసభాష్య నామక గ్రంథస్థితౌ. అతోఽయ మర్థోమహావాక్యార్థేన విరుధ్యతే. నేదృగసంగతి రాచార్యముఖోద్గీర్ణాస్యాత్. అతఏవా నాచార్యకృతోఽయంగ్రంథ ఇతి విజ్ఞేయః ॥

అపిచ; అధ్యాసోనభాష్యకారాభిమతః. యథా:- యుష్మదస్మత్పదాభ్యాం జడ- చిద్వస్తుద్వయమధ్యాసబీజం నిరూప్యాపి తయోస్సుతరాంభేదం దర్శయతి ఖల్వధ్యాస గ్రంథకారః ప్రథమ భాగే; ద్వితీయే తు అవిద్యాసంజీవనే తద్విరుద్ధం శుక్తి రజత దృష్టాంతం చ. అధ్యాసావిద్యయోరతస్మింస్తద్బుద్ధిత్వ ధర్మ సామ్యేపి అధ్యాసస్తావల్లోకేఽధ్యస్యాధ్యస్త వస్తుద్వయ ధర్మేషు యత్కించిత్తౌల్య రూప హేతు సద్భావ ఏవ సంభవతి; నతథాఽవిద్యా, తస్యామాయాంతఃపాతిత్వాత్ నిర్హేతుకత్వం దరీదృశ్యతే "యుక్తి హీన ప్రకాశస్య సంజ్ఞామాయేతి కథ్యతే" ఇతి మాయాయా హేతు హీనత్వ దర్శనాత్. ఏతేన భ్రమస్తు; సహేతుకశ్చే దధ్యాసః- నిర్హేతుకశ్చే దవిద్యేతి సిద్ధం॥

యద్వా; అధ్యాసపదస్య అధ్యుప సర్గవిశిష్ట స ధాతు రూపత్వేన తస్యాఽతస్మింస్తద్బుద్ధి రిత్యర్థః స్యాదేవగౌణ వృత్తి ర్వ్యపాశ్రయం; సోయమవిద్యాఽధ్యాసయోస్సమాన మితిచేన్న. అధ్యాసస్య రజ్జు-సర్పాది ద్వివస్తు జన్య దృష్టాంతేష్వేవరూఢ్యా ప్రతీయమానత్వాత్, అవిద్యా నిమిత్తక వివర్త దృష్టాంతీ భూత మృద్ఘటాది దృష్టాంతే ష్వప్రతీయమానత్వాచ్చాధ్యాసోనా విద్యేతి వదితుం శక్యం. అతోఽధ్యాసో నామనావిద్యా. అవిద్యా ప్రత్యుప స్థాపితం జగదితి బహుధాభాష్యే షు ప్రపంచితం భాష్యకారైః. అతో భాష్య కారానభిమతో హ్యధ్యాసః. ఏతేనేదం న భాష్యకార కృత మితి విజ్ఞేయం ॥

కించ; మంగళాచరణా భావాత్ అవ్యాఖ్యేయ మిదం భాష్య మిత్యాక్షేపస్య సమాధానావసరే, యుష్మదస్మత్ప్రత్యయగోచరయో

రిత్యారభ్య తద్ధర్మాణామపి సుతరా మితరేతర భావానుపపత్తిరిత్యం
తేన గ్రంథేన (అధ్యాస గ్రంథ భాగేన) సర్వోపప్లవరహితస్య
విజ్ఞాన ఘన ప్రత్యగర్థస్య తత్త్వస్య స్మృతత్వాత్ ఇత్యుక్త్వా టీకా
కారేణ తత్త్వ స్మరణద్వారా మంగళాచరణాస్తిత్వం సూచితం.
న హి ప్రత్యక్షు మంగళాచరణం ॥

ఏతచ్చ; యుష్మదస్మత్ప్రత్యయ గోచరయోరిత్యత్ర గోచర
పదస్య యోగ్యతార్థ ముక్త్వా తాభ్యాం యుష్మదస్మత్పదాభ్యాం
క్రమేణ జడచితీ పరామృష్టేచ. ఏతేనజడచితోర్వ్యవహారతః, టీకా
కారాభిమతవస్తు- ప్రతీతిభ్యాం చ విరోధస్సాధితః, తేన పార్థక్యం
చ, తమః ప్రకాశయోరివతయోః. తాదృశనిరోధ సద్భావాత్
(యత్కించిత్తౌల్య స్యాప్య భావాత్) అన్యతారస్య ధర్మారోపరూపా
ధ్యాస స్యానవకాశోపి దర్శితః ప్రథమభాగే. తమర్థాంగీకారదృశాఽం
గీకృత్యాపి అధ్యాసం పునరుజ్జీవయతి, తథాపీత్యధ్యాస భాష్య భాగేన
ద్వితీయేనశుక్తి రజత దృష్టాంత పూర్వకం. ఏతేనాపి జడచితోః పార్థక్య
మేవాంగీకృతంభవతి. కింతు, "తదనన్యత్వ మారంభణ శబ్దాదిభ్యః"
ఇతి సూత్ర దిశా తదనన్యత్వం వా; "ఆత్మకృతేః పరిణామాత్" ఇతి
సూత్ర దిశా పరిణామిత్వం వా; "సర్వం చ నామరూపాది సదాత్మ
నైవ సత్యం వికార జాతం, స్వతస్త్వనృతమేవ" ఇతి; "నా సత్వం
కస్య చిత్క్వచిదితిబ్రూమః" ఇతి చ భాష్యకారోక్త దిశాతయో
స్తాదాత్మ్యం వా జడచితోర్నాంగీకృతం. "అనవగమ్యమాన మేవ
హీదంలోకేసమస్తస్య వస్తునః చేతనత్వం చేతన ప్రకృతి కత్వ
శ్రవణాత్ శబ్ద శరణతయా కేవల యోత్ప్రేక్ష్యతే" (బ్ర. 2-1-4
భా. విలక్షణత్వాధికరణం) ఇత్యాది భాష్య దిశా జడస్య చేతనత్వం
వా నాంగీకృతం ॥

అపిచ; యత్ర కుత్రవా శ్రీ పూజ్యపాదై రుపన్యస్తశ్చే
ద్రజ్జు సర్పాధ్యాస దృష్టాంతో నతావతాయం (అధ్యాసః) త దంగీ
కృత ఇతివాచ్యం. తత్రాధ్యస్త సర్పజ్ఞాన స్యైవ జగతో ఽనిత్యతా
మాత్ర లాభాయైవ తస్య (అధ్యాసస్య) గృహ్యమాణత్వాత్ ; తద

నన్యత్వ లాభాయ పునః మృద్ఘట దృష్టాంతస్యాపి గృహ్యమాణ
త్వాచ్చ (దృశ్యతాం ఛాం.6–2–3భా.) ఏతేనాప్యయ మధ్యాసభాష్యం
నశంకరోదిత మితి వక్తవ్యం॥

కించ; వస్తుప్రతీతిభ్యాం నవిరోధస్సిధ్యతి జడచితోః. యథా:-
యద్యంగీక్రియతే శంకరోదిత మేవేతి టీకాకారమతానురోధేన తదా
యుష్మదస్మత్పదగోచరయో ర్జడచితో ర్విరోధస్తూక్తదిశా వ్యవహార
దృశ్యైవ, న వస్తుప్రతీతిభ్యాం టీకాకారోదితాభ్యాం. యతః, అత్ర
వస్తుత్వం నామ స్వతస్సత్తా విశిష్టత్వం. యుష్మత్పదోపదిష్ట జడస్య
అవిద్యా ప్రత్యుపస్థాపితత్వా న్న వస్తుత్వం "సదాత్మనా సర్వ వ్యవ
హారాణాం సర్వవికారాణాంచ సత్యత్వం, స్వతస్త్వనృతమేవ"
ఇతి భాష్యోక్తేః; తదనన్యత్వ మారంభణ శబ్దాదిభ్య ఇతి
సూత్రదిశా జడ జగతః తదనన్యత్వ దర్శనాత్; బ్రహ్మభిన్నతయా
తస్య సత్తా భావాచ్చ. ఏవం సతి జడస్య కుతో వస్తుత్వం? తదభావే
వస్తుతః కుతో వా విరోధశ్చితా? అతో వస్తుతో విరోధో దూరా
పాస్తః. ప్రతీతితో విరోధశ్చ తాదృశఏవ. యతః ప్రతీతిర్ జ్ఞాన
సాధ్యా. తద్ జ్ఞానం బ్రహ్మభిన్నం జగ దితి ప్రమారూపంచే జ్జడ
చితో రభేద ఏవ; అవిద్యోపస్థాపిత మిత్యాదినా ఽవిద్యారూపంచేత్
వ్యావహారికం యదుక్తం గోచరపదేన తదేవ భవతి హి. తదా ప్ర
తీతి గోచరాభ్యాం ఏకమేవ ఫలం సాధితం భవతి; అతస్తదసత్.

అథ ద్వితీయభాగస్యావిద్యా సంజీవనత్వం యథా:— ఏవ
ముక్త దిశా వస్తు - ప్రతీతిభ్యాం జడచితో రవిరోధే సిద్ధే; యస్మాత్
అహం బ్రహ్మాస్మీతి మహావాక్య మస్మత్పదార్థస్య యథా బ్రహ్మ
త్వం బోధయతి తథైవ యుష్మత్పదార్థస్యాపి బోధయతి బ్రహ్మత్వం
తత్త్వమసీతి మహావాక్యం. తస్మాత్, యుష్మత్పదవాచ్యం జడమితి,
అస్మత్పదవాచ్యం చిదితి నహినిర్వక్తుం శక్యతే ఽధ్యాసభాష్యే;
తస్య మహావాక్య విరోధాత్. కింతు గోచరపదస్య యోగ్యతార్థ
గ్రహణేన లౌకికేన జడచితో ర్యోవిరోధ స్సంపాదితో భేదజనక స్తస్య

కాల్పనికత్వా దతఏవ వ్యవహారత్వాచ్చ ద్వైతభేదేనాన్యథా గ్ర
హ్యమాణత్వం సిద్ధ్యత్యేవ. తదేవా విద్యా. తన్నిరాసాయైవేయం
శాస్త్రచోదనా చోపపన్నా.

నన్వేత ద్విరుద్ధైవ ఆద్య భాగోదితాధ్యాసానుపపత్తిరితిచేన్న.
సాతత్ర తమః ప్రకాశవదితి దర్శిత దృష్టాంతానురుద్ధైవ కేవలం, ఆ
పాత దృశేతి వేదితవ్యం॥ ఇతి కేషాంచిదాశయః॥

అత్ర యద్యంగీక్రియత ఇత్యుత్తరగ్రంథేన ఇద స్వాచార్య
మతానురుద్ధమపి తత్పూర్వగ్రంథేనతు తస్య విరుద్ధత్వా త్కించి దవ
సమాదధ్మః యథా:— సర్వోపిలోకే తావదహమితి ప్రత్యగాత్మా
నం స్వమేవ పరామృశత్యస్మచ్ఛబ్దేన- యుష్మచ్ఛబ్దేన తు స్వేతరం.
ఈదృశ సామాన్యదృశైవో పక్రాంతం భాష్యం జనసామాన్య
స్యావగాహాయేతి వేదితవ్యం; పశ్వాదిభిస్సమాన మిత్యాది పద
దర్శనా దధ్యాసభాష్యే; మహావాక్యాన్వయస్తు వ్యుత్పన్న చిత్తానా
మేవ, తత్ర శ్వేతకేత్వాది ప్రాజ్ఞ సంబోధన దర్శనాత్. అతో యది
స్వపదవాచ్యం చేతనం భవేత్ తదా స్వేతరం జడమేవ భవతి.
దృశ్యతాం పరిణామ హేతు నిరూపణ భూమికాయాం "అసద్వా
ఇదమగ్ర ఆసీ" దితి మంత్రభాష్యే శ్రీ పూజ్య పాదాభిమతరీతిః.
అతోఽధ్యాస భాష్యస్థ యుష్మ దస్మత్పదయోః జడ చిద్వాచకత్వ
సిద్ధ్యా త్వదుక్త దోషా భావాత్ సోయం (అధ్యాస గ్రంథః) ఆచా
ర్య కృత ఏవేతి నిశ్చీయతే. పరం త్వత్ర విద్యా-ప్రమాణ వైకల్య
నిమిత్తయోః వివర్త - భ్రమ ప్రతీతయో రధ్యాసయోః పంచపా
దికా నిర్దిష్టయోః ప్రథమ ఏవ శ్రీ పూజ్య పాదాభిమత ఇతి విజ్ఞే
యం నైసర్గికోయం లోక వ్యవహార ఇత్యత్ర నైసర్గిక పద దర్శనాత్;
తస్య (నైసర్గిక పదస్య) నిర్నిమిత్త సూచకత్వాత్.

నిర్నిమిత్తత్వం పునరవిద్యా లక్షణత్వేనా త్రోక్త పూర్వ
మేవ. నద్వితీయః; తస్య వస్తుద్వయ సద్భావ ఏవజన్య మానత్వాత్.
తాదృశ వస్తుద్వయ సద్భావాంగీకారస్య అద్వైత సిద్ధాంత విరోధి

త్వాచ్చేతి. దృశ్యతామత్రైత్) తదధ్యాస ద్వయ స్వరూపం పంచపాది కాయాం. యథా:- సాచ (అవిద్యా=జడశక్తిః) న జడేషు వస్తుషు తత్స్వరూపావభాసం ప్రతిబధ్నాతి; ప్రమాణ వైకల్యా దేవ తద గ్రహణ సిద్ధేః రజత ప్రతిభాసా త్ప్రాగూర్ధ్వంచ సత్యామపితస్యాం స్వరూప గ్రహణ దర్శనాత్. అతః తత్ర రూపాంతరావభాస హేతు రేవ కేవలం. ప్రత్యగాత్మని తు చితిస్వభావత్వాత్ స్వయం ప్రకాశ మానే బ్రహ్మస్వరూపా నవ భాసస్య అనన్య నిమిత్తత్వాత్ తద్గత నిసర్గ సిద్ధాఽవిద్యాశక్తి ప్రతిబంధా దేవతస్యా నవభాసః. అతస్సా ప్రత్యక్ చితి బ్రహ్మస్వరూపావభాసం ప్రతిబధ్నాతి, అహంకారా ద్యతదూప ప్రతిభాస నిమిత్తంచ భవతి సుషుప్త్యా దౌ అహంకా రాది విక్షేపసంస్కారమాత్ర శేషం స్థిత్వా పునరుద్భవ తీతి॥ ఇతి॥ ఏతేనే తన్నిగమనం. యథా:—

యుష్మ దస్మదిత్యాది ప్రథమభాగే తావత్ "తస్మాద్యథా ప్రాప్త మేవ ద్వైతం అవిద్యాకృతం స్వాభావిక ముపాదాయ స్వా భావిక్యైవా విద్యయా యుక్తాయ రాగద్వేషాది దోషవతే యథాభి మత పురుషార్థ సాధకం కర్మోపదిశత్యగ్రే" (వేదః) ఇత్యాదిభాష్యే ణ యథా వేదః ప్రథమం కర్మోపదిశతి జీవగణాయ తథాఽఽచా ర్యా అపి లౌకికదిశా (జడాధ్యాసదిశా) యుష్మదస్మ త్పదార్థా ఇత రేతరాధ్యాస నిరూపణ యోగ్యా భిన్నార్థా తావద విద్యాపిహితౌ నిరూప్యాపి తయోర్ద్వయితావష్టంభకత్వాత్ యత్కించి దప్యన్యో న్య తౌల్యాభావ రూపహేతు ప్రదర్శనద్వారా జడాధ్యాసం నిరస్య అనాది సంసారహేతు భూతా మవిద్యా పరనామ్నీ మాలలంబిరే మాయాం ద్వితీయభాగే. యాంవినా శాస్త్రస్యై వా ప్రవృత్తిః.

ఏతేన కేచిదాచార్యాన్ హేళయం త్యతద్జ్ఞాః "అయం మాయావాదీ" ఇతి. తత్తుచ్ఛం. యతః "తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ" "తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుత" "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్" ఇత్యాద్యాః సృష్టి శ్రుతయో బహవః శ్రూయంతే; తాస్తావత్ జగత్సృష్టిం బ్రహ్మణ ఏవ కథయంతి.

రచనాది సంకల్పస్తు నవినాభావ సంఘటతేహి. నిరవయవం (అమ నస్కం) ఇతి విపర్యయ ధర్మవద్బ్రహ్మేతి శ్రూయతేచ. తాదృశ బ్రహ్మణః కథం సృష్టి రావిరాసీ దితి వర్తతే నిరంకుశాశంకా. అత్రామనస్కత్వ-సృష్టి సంకల్ప-రూప ధర్మ ద్వయమితరేతర విరుద్ధ మపి తస్య శ్రుతి బోధితత్వాత్ "యథా శబ్ద మభ్యుప గంతవ్యం" ఇతి కృత్స్న ప్రసక్త్యధికరణోక్త దిశా వైదికేభ్య ఉపదిశ్యాపి తది తరేభ్యో యుక్త్యా ప్రదర్శనీయత్వాత్ తదామ్నాయామవ ష్టభ్యోప పత్తిర్దర్శితా "మాయాంతు ప్రకృతిం వింద్యాత్ మాయినంతు మహేశ్వరం" ఇత్యాది ప్రమాణేన. సైనమాయా జీవగతాచేత్ అవిద్యేతి కథ్యతే. తాదృశా విద్యోపస్థాపితం జగదితి భాష్యేషు బహుధా ప్రపంచితం భాష్యకారైః. కానామ మాయేత్యా కాంక్షా నిర్వర్త్యోయం గ్రంథో మానసోల్లాసే మండనాచార్యేణ ప్రపం చితః; యథా:-"యుక్తిహీన ప్రకాశస్య సంజ్ఞామాయేతి కథ్యతే। నా సతీదృశ్యమానాసా బాధ్యమానానవా సతీ। న ప్రకాశాదియం భిన్నా ఛాయేవార్కస్య తామసీ। నచా భిన్నా జడత్వేన విరోధా న్నోభయాత్మికా ॥ ఇతి ॥ అతః యథా సుప్తే రుత్థానం ప్రకృ త్యైవ (స్వభావేనైవ) సంభవతి; (సర్వానుభూతోయం విషయః తథాపి న ఖలు పార్యతే నిర్వక్తుం యేనకేనాపి) తథైవాత్మనః సృష్టి రిత్యవగంతవ్యా. తాదృశీం ప్రకృతి మేవ మాయామితి భాషంతే భాష్యకారాః; మాయాంతు ప్రకృతిం వింద్యాదిత్యాది ప్రమాణేన. తాదృశీ మాయాతావత్ ఉక్త విధినాదుర్జ్ఞేయాహి. అత ఏవ తాం మిథ్యాజ్ఞాన మితి చ బ్రువతే.ఏతేన భాష్యకారా, నావహేళన పాత్రమితి సుధీ హృదయంగమమేతత్ ॥

కించ; భాష్యాదావ్యద్యపీతి పదప్రయోగా భావస్తు నదోషః, యద్యపితథాప్యోర్నిత్య సంబంధాత్ ॥ అపిచ; మంగళాచరణాభా వోపి నహిదోషాయకల్పతే;యతః:—అంగిస్థానీయానాం సూత్రాణా మర్థ విచారే.భాష్య స్యాంగత్వాత్, అంగాంగినోరభేదాత్-సూత్రా దౌ తస్య (మంగళా చరణస్య) అథ శబ్దేన దృష్టత్వాచ్చ ॥ ఏవం

నిరవద్య మిదం భాష్యం॥

ఇతి శ్రీ 'వైద్యవల్లభ' రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాద మహాగ్నిచి
ద్విరచితే సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదే భాష్యముక్తాఫలా
పరనామ్నః పూర్వషట్కస్య అధ్యాస
భూమికా తృతీయా

—:—

సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదీయ భాష్య ముక్తాఫలే

పూర్వషట్కే

అథావిద్యాభూమికా చతుర్థీ

అవ:—యస్యాం మాయాంతః పాతిత్వముక్తం గత భూమికాయాం తాం వివృణ్మహేఽవిద్యాం ; స్వరూప - సాధన- ప్రయోజనైః॥

అవిద్యా పునరాత్మనః స్వరూపప్రచ్యవనరూపేతి గమ్యతే. యథా:—"స్వరూప ప్రచ్యవనం త్వాత్మనో జాగ్రత్స్వప్నావస్థాం ప్రతిగమనం, బాహ్యవిషయ ప్రతిబోధోఽవిద్యా కామకర్మ బీజస్య బ్రహ్మవిద్యా హుతాశాదాహ నిమిత్తం" (ఛాం. 8-6-3-భా) ఇత్యాదినా సుప్తస్యోత్థానం ప్రతి అవిద్యా కారణమితి; తథా "ఏవమీశ్వరస్యా ప్యనపేక్ష్య కించిత్ప్రయోజనాంతరం స్వభావాదేవ కేవలం లీలారూపా ప్రవృత్తి ర్భవిష్యతి"(బ్ర. 2-1-33 భా. ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం) (ఈశ్వరస్వభావః = కాలకర్మసహిత మాయా) (రత్నప్రభా) ఇత్యాదినా ఈశ్వర సిసృక్షాం ప్రతి మాయా రూప స్వభావః కారణమితిచ వర్ణయంతి భాష్యకారాః. అతోఽవిద్యా మాయయోః స్వాతంత్ర్య పారతంత్ర్యాభ్యాం భిద్యతే స్వరూపం. అవి

ద్యా తావత్ స్వరూపస్థస్య (సుప్తస్య) జీవాత్మనో బాహ్యవిషయ ప్రబోధం కురుతే; మాయాతు నిర్విషయస్య పరమాత్మనః సిసృక్షాం. అతః స్వరూప ప్రచ్యుతి కరణ విషయే ద్వయోరపి సారూప్య మస్తి. నిర్గుణస్వరూపాత్ ప్రచ్యుత స్యాపీశ్వరస్య స్వతంత్రత్వాత్ అస్తి స్వరూపా నుపమర్దః స్థితప్రజ్ఞస్యేవ ఉత భాజ్య స్థానీయ పూర్ణస్యేవ. న తథా జీవస్య స్వరూప విస్మృతేః ; లబ్ధస్థానీయ సంఖ్యా గణస్యేవ, అస్వతంత్రత్వాత్. ఇయానేవ భేదః జీవేశ్వరయోః. ఏతదవష్టంభక పూర్ణభాగహారేపి నిర్గుణబ్రహ్మ స్థానీయ భాజ్యపూర్ణాత్ † స్వభావోపస్థాపితం (మాయోపస్థాపితం) భాజక పూర్ణస్య (స్వరూపస్య) పరిహారణమేవ భాగహార ఇత్యుచ్యతే. అత్ర పరిహారణస్య స్వభావోపస్థాపితత్వంతు; భాజ్యపూర్ణస్యాపి సంఖ్యా సాజాత్యాదేవ సంభవతి. తథాచోక్తం "బిందునా బిందుహరణే స్యాదేకాంక సముద్భవః" ఇతి (పరతత్వోపన్యాసః) అత ఇయం భాగహారణక్రియా స్వరూపప్రచ్యవన రూపా అవిద్యా పదవాచ్యా భవతి. ఇయం పూర్ణే అతి విక్రమ్య రావణశిరః కర్తనే ప్రయుజ్యమానా రామశక్తి రివ కియంత్యపి వారాణ్యపహరంత్యపి శిరాంసి తత్స్వరూపం న క్షపయితుం సమర్థా ; సమర్థాపునః జీవస్థానీయ సంఖ్యాసు; సారశక్త్యా స్వాయత్తీకృత చైతన్యస్య రావణస్య శిరస్స్వివ. అత ఏవ నిర్గుణేబ్రహ్మణిమాయేతి సంఖ్యాస్థానీయే జీవే అవిద్యేతి చాభిధాభేదోఽభవదేకస్యా అప్యవస్థాయాః అతః స్వరూపప్రచ్యవనమాత్మన ఇత్యుభయత్ర సమానం.

సైషాఽవిద్యా నిసర్గసిద్ధా సర్వానుభూతసుప్తి స్థితిరివ. ఏతేన నిర్గుణబ్రహ్మణః సగుణావస్థా స్వభావసిద్ధేతి వేదాంత డిండిమః. తథా చోక్త మాచార్యైః "నహిస్వభావః పర్యనుయోక్తుం శక్యతే." ఇతి (బ్ర 2-1-33 భా) ఏతావతా నిర్గుణేబ్రహ్మణిఅవిద్యా(ఉత మాయా) సగుణరూపభేదం ప్రత్యుపస్థాపయతి (అవభాసయతి) ప్రథమ మిత్యేవ గమ్యతే. తత స్సగుణబ్రహ్మ కురుతే జగత్పరిణామాది కార్య జాత మితి శ్రూయంతే శ్రుతయః. యథా:—"తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజా

---

† అత్ర స్వభావోనామ అంకానాం ధన గుణాది సంబంధ ఏవ.

యేయేతి"(ఛాం 6-2-3) "సేయం దేవతా ఐక్షత హంతాహ మిమాస్తి
స్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనా ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి"
(ఛా 6-3-2) "తదాత్మానగ్ స్వయ మకురుత" (తైత్తిరీయం-ఆనంద
వల్లి) ఇత్యాదయః. అతఏవా విద్యాప్రత్యుపస్థాపితం జగదితి, తస్యాః
ప్రత్యుపస్థాపకత్వ మాత్రం అసకృ త్ప్రపంచితం భాష్యకారైః; నహి
క ర్తృత్వం. తథాచ తస్యా అవిద్యాయా దేవద త్తదశావదవస్తుత్వా
దస్వతంత్ర త్వాచ్చ ; "స్వతంత్రః కర్తా" (పా 1-4-54) ఇతిపాణిని
సూత్రాదపి స్వతంత్రస్య బ్రహ్మణ ఏవ జగత్క ర్తృత్వం.

భాష్యకారైరపి అవిద్యాయా అస్వాతంత్ర్యం నిరూప్యైవ
ప్రత్యాఖ్యాతం హి కాపిల మతం. యథా:—"యది వయం స్వతం
త్రాం కాంచి త్ప్రాగవస్థాం జగతః కారణత్వేనా భ్యుపగచ్ఛేమ;
ప్రసంజేమ తదా ప్రధాన కారణవాదం. పరమేశ్వరాధీనా త్వియం
అస్మాభిః ప్రాగవస్థా జగతోఽ భ్యుపగమ్యతే, నస్వతంత్రా. సాచా
వశ్యాభ్యుపగంతవ్యా; అర్థవతీ హి సా. నహితయా వినా పరమేశ్వ
రస్య స్రష్టృత్వం సిధ్యతి; శక్తి రహితస్య తస్య ప్రవృ త్త్యనుపపత్తేః
...అవిద్యాత్మికా హి-బీజశక్తి రవ్యక్త శబ్ద నిర్దేశ్యా పరమేశ్వరాశ్ర
యా మాయామయీ మహాసుప్తిః; యస్యాం స్వరూప ప్రతిబోధ
రహితాః శేరతే సంసారిణో జీవాః"(బ్ర. 1-4-3 భా. అనుమానాధి
కరణం) ఇతి.

కించ; అవస్థాంతరగస్య బ్రహ్మణ స్సాక్షాత్క ర్తృత్వ
భో క్తృత్వాది సర్వోఽపి వ్యవహారస్సంభవతీతి చో క్తం. యథా:-
"అవిద్యా కల్పితేన చ నామరూపలక్షణేన రూపభేదేన వ్యాకృతా
వ్యాకృతాత్మకేన తత్త్వాన్యత్వాభ్యాం అనిర్వచనీయేన బ్రహ్మ
పరిణామాది సర్వవ్యవహారాస్పదత్వం ప్రతిపద్యతే; పారమార్థికేన
చ రూపేణ సర్వవ్యవహారాతీతం అపరిణత మవతిష్ఠతే"(బ్ర.2-1-27
భా. కృత్స్న ప్రస క్త్యధికరణం) ఇతి. ఏవమేవ పూర్ణభాగహారే
భాజ్యపూర్ణం అపరిణత మవతిష్ఠన్నేవ లబ్ధస్థానే సంఖ్యాప్రపంచ
రూపేణ పరిణతం చ భవతీత్యతి సుందరోఽయం దృష్టాంతః, కించి

న్మాన్యైన సర్వసారూప్య త్త్వాదస్య. తథాచ శ్రూయతే "పూర్ణ మదః పూర్ణమిదం" ఇత్యాది (బృ. 5. అ) ఏవ మవిద్యా స్వరూపం నిరూపితం.

అథావిద్యా సాధనం:—

"ఫలత్వ సిద్ధి రపి మోక్షస్య బంధనివృత్తిమాత్రాపేక్షా; నా పూర్వోపజననాపేక్షా" (బ్ర-4-4-2-భా.) ఇతి భాష్యోక్తేః బంధ సద్భావయేవ మోక్షస్య ప్రసక్తిః; తత్ఫలత్వస్య చ. ఫలత్వాభావేఽ ప్రామాణ్యం ఘటతే మోక్షశాస్త్రస్య తథాచోక్తం "నచేయం పరిణామశ్రుతిః పరిణామ ప్రతిపాదనార్ధా తత్ప్రతిపత్తౌ ఫలానవగ మాత్" (బ్ర-2-1-27 భా.) "ప్రామాణ్య సంశయేతు ఫలవ దజ్ఞా తార్థ తాత్పర్యాత్" (బ్ర-1-1-4-రత్నప్రభా.) ఇత్యాదిభిః తాదృ శబంధో ద్వైత జ్ఞానాధీనః. తద్ జ్ఞాన మవిద్యాజన్యం. అత ఏతామవి ద్యాం సిషాధయిషవ ఏవం బ్రువతే భాష్యకారాః. "నచాస్మిన్ దర్శనే జ్ఞానాన్మోక్ష ఇత్యుపపద్యతే; సమ్యగ్ జ్ఞానా (స్వరూపజ్ఞానా) పనోద్యస్య కస్యచి న్మిథ్యాజ్ఞానస్య సంసారకారణత్వేనా న భ్యుపగ మాత్" (బ్ర-2-1-14-భా. ఆరంభణాధికరణం) ఇతి. అత్ర మిథ్యా జ్ఞాన మవిద్యామూలమేవ (పరిణతిరేవ). అత స్తదవిద్యేతి చ మ న్యంతే; ద్వైత జ్ఞాన మితి చ. తత్ ద్వయోర్వస్తునో స్సత్యాత్మా రూపం. యథా:—జగద్బ్రహ్మణో స్సత్యతా జ్ఞానం. నహ్యేతాదృశ జ్ఞానం రజ్జుసర్ప భ్రమః. యతః రజ్జుసర్పజ్ఞానయోః ఏకస్య సత్వే తదను అన్యస్యా సత్వాత్.

యథా:—సర్పజ్ఞానమన్వస్తి రజ్జు జ్ఞానా భావః; రజ్జు జ్ఞాన మన్వస్తి సర్పజ్ఞానాభావః. అతో రజ్జు సర్పో దాహరణేన ద్వైతజ్ఞానం నహి సంభవతి. తస్మాత్ ద్వైతజ్ఞానం సాధయితుం నక్రమతేఽయం దృష్టాంతః. కింతు మృద్ఘటరూప పరిణామ దృష్టాంతఏవ క్రమతే. తత్ర మృద్ జ్ఞాన మనువర్తతేహి ఘటజ్ఞానం. ఏతత్ ద్వితయ మపి సత్య మితి జ్ఞానం హి ద్వైతజ్ఞానం. తదేవ "సతఏవ ద్వైతభేదే నాన్యథా గ్రహణ" రూపం; తన్నివర్తితం భవతి. జగద్బ్రహ్మణో రభేదజ్ఞాన

రూప అద్వైతజ్ఞానేన. త దద్వైతజ్ఞానం పునర్జగతో బ్రహ్మ వికార త్వేన (పరిణామత్వేన) వికారస్య తావత్ వాచారంభణ శ్రుత్యా వాచారంభణ మాత్రత్వేన (అనిత్యత్వేన) జగతోఽ నిత్యత్వ సిద్ధ్యా "తదనన్యత్వ మారంభణ శబ్దాదిభ్యః" (బ్ర. 2-1-14.) ఇతి సూత్ర దిశా త దనన్యత్వ (బ్రహ్మానన్యత్వ) సిద్ధ్యాచ సిద్ధం భవతి. ఏతేన జగన్నహి వినష్టం సర్పభ్రాంతివత్; నష్టస్య (జగతః) తదనన్యత్వా యోగాత్. "సూత్రకారోపి పరమార్థాభిప్రాయేణ తదనన్యత్వ మిత్యాహ. వ్యవహారాభి ప్రాయేణ తు స్యాల్లోక వదితి" (బ్ర.2-1-14 భా.) ఇత్యుక్తేః త దనన్యత్వస్య పారమార్థికత్వాత్. తాదృశ తదనన్యత్వం (రజ్జు సర్పభ్రమే రజ్జ్వనన్యత్వం) నహి భ్రాంతిరూప సర్పస్య రజ్జుజ్ఞానరూప సమ్యగ్ జ్ఞానోదయే సతి సంభవతి; తస్య సర్పజ్ఞానస్య నష్టత్వాత్ రజ్జు భిన్నత్వాచ్చ. అతోఽత్ర వాచారం భణ శ్రుత్యా వికారోనామ ఆభాస - పరిణామ ద్వయాన్యతర రూ పాంతరా పత్తిరూప పరిణామఏవ నిరూపితః; నత్వాభాసః (జడాధ్యా సరూపః) వాచారంభణ శ్రుతిస్తావత్ వికార వికారిణోః ఘటమృత్తి కయోః జ్ఞానద్వయ సద్భావ ఏవ ప్రథమస్య వికారస్య వాచారంభ ణత్వం - ఇతరస్య వికారిణస్తు సత్యత్వంచ సమర్పయతి. తదా ద్వైతజ్ఞానం నివర్తతే; ఏవం త దేషా శ్రుతిః ద్వైతజ్ఞాన నివర్తకత యోపయుజ్యతే. ఆభాసే పునః పురోక్తదిశా ద్వైతజ్ఞాన గంధస్యా స్వభావాత్ నతత్రేయం (శ్రుతిః) క్రమతే. కింతు పరిణామ ఏవైత చ్ఛ్రుత్యన్వయః. ఏతేన సమ్యగ్ జ్ఞాననివర్త్యద్వైతజ్ఞానరూప మిథ్యా జ్ఞానస్య సత్వాత్ జ్ఞానా న్మోక్షః ఇతి వచన ముపపద్యతే; తేన అవిద్యా సిద్ధిశ్చ॥

తత్ప్రయోజనం:—

బ్రహ్మణ స్తావత్ "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్" (తై.ఆనందవల్లి) ఇతి శాస్త్రేణ క్రియావత్త్వం- "కేవలో నిర్గుణశ్చ" (   ) ఇతి నిష్క్రియత్వం చేతి పరస్పర విరుద్ధా ధర్మా దర్శ యతోః మహాన్ వివాదస్సంజాయతే; ద్వయోరపి శాస్త్రప్రామాణ్య సద్భావా దపరిహార్యశ్చ॥ అత్ర బ్రహ్మణి నిర్గుణత్వం నామ నహి

గుణశూన్యత్వం, కింతు సతామేవ గుణానాం కర్తృత్వ భోక్తృత్వా దీనాం సర్వేషామపి అకించిత్కరత్వమేవ. ఆహుశ్చ భాష్యకారాః సమన్వయాధికరణే "తద్విషయే (బ్రహ్మజ్ఞాన విషయే) లిఙాదయః శ్రూయమాణాః అపి అనియోజ్యవిషయత్వాత్ (నియోజ్యః = కర్తా; విషయః = కృతి సాధ్యః యాగాదిః) కుంఠీభవంత్యుపలాదిషు ప్రయుక్త క్షుర తైక్ష్ణ్యాదివత్; అహేయానుపాదేయ వస్తు విషయత్వాత్" (బ్ర. 1-1-4 భా.) ఇతి. "తస్మాత్ అహేయానుపాదేయ వస్తు స్వరూపత్వాత్ బ్రహ్మణః విధయో జ్ఞాన ఇవ తస్మిన్ (బ్రహ్మణి) న ప్రవర్తంత ఇతి భావః" (పూర్ణానంద టీక బ్ర. 1-1-4) ఇతి ॥ ఏవమేవగణిత శాస్త్రీయ పూర్ణస్యాపి (పూర్ణం = జీరో) హేయోపాదేయ ధర్మ శూన్యత్వాత్ తత్రవిధీయమానాధన-గుణాదయోఽపి (ధన=+; గుణ=×)సంస్కారాః కుంఠీ భవంతి. తస్మాత్ తద్ద్వయో (పూర్ణ బ్రహ్మణోః) సమ్యగుపపన్నః దృష్టాంత దార్ష్టాంతికభావః ఏవం బహావస్సంతి వాదాః. అతస్తత్సమీకర్తుం మిథ్యాజ్ఞాన హేతు భూతాం ఏతామవిద్యాం కేవలామవష్టభ్య ప్రవృత్తాః పూజ్యపాదాః; తదంతరేణ శబ్దాఽన్యోపాయాఽప్రవృత్తేః. ఇదానీం తావత్ గణితశాస్త్రప్రసారేణ ప్రియత్వాత్కాలస్య పూర్ణ- బ్రహ్మణోరుక్త దృష్టాంత దార్ష్టాంతిక భావావష్టంభకేన పూర్ణ పరిణామవాదేన నిర్వివాద స్సంభవతి సర్వవేదాంత వాదిషు; మతమాత్సర్యోత్సారణ ద్వారా యోగక్షేమా రాజ్యస్య; సుగమాచ బ్రహ్మోపలబ్ధిః; "విద్యాం చా విద్యాం చ" ఇతి శ్రుత్యుక్త కర్మ బ్రహ్మోభయ కాండోపాసన యోగ్యతయా సహ.అత ఇదం శాస్త్ర మిహాముత్రో భయ ఫల సాధకం భవిష్యతీతి మహత్ప్రయోజనం. తస్మాత్ కర్మ పరిణామ భూమికాయాం తదావశ్యకతాం నిరూపయిష్యామః. అపి చాయం పంథాః పునశ్శిష్యాణాం శివతాతిరేవ భవిష్యతి. "లోక సంగ్రహమేవాపి సంపశ్యన్ కర్తుమర్హసి" (గీ.) ఇత్యధిగత జ్ఞానైరపి ఉపాస్యత్వేన కర్మకాండస్య దర్శితత్వాచ్చ॥

నిగమనశ్లోకాః :—

శ్లో॥ మహదల్పకృతం విత్తగ్రహణం నామభేదతః । ఏకమేవ ద్విధాజాతం ఉపధోత్కర్షే చ సంజ్ఞయా॥ తథైవైకస్స్వభావ వస్తు మాయాఽవిద్యాఖ్యయా స్మృతః। బ్రహ్మజీవగతో భిన్నః పరతంత్ర స్వతంత్రతః॥ అపిచ; శ్లో॥పత్యుశ్శ్చపపతేర్యద్వత్ కృత్యంసమమపిస్త్రియాః।ద్వితీయంనిందితంతావత్ ప్రథమంగౌరవాస్పదం॥తథామాయా ఽవిద్యయోస్తు గౌరవాగౌరవే స్మృతే । ప్రకాశగుప్త ధర్మాభ్యాం సంభవస్సుఖదుఃఖయోః॥ కించ; శ్లో॥ శ్వశ్రూ స్నుషాభావతౌల్యం దృశ్యతే బ్రహ్మజీవయోః। స్వాతంత్ర్యాయాం సాపిండ్యే తథానియమనేఽపిచ॥ యథాస్నుషా స్వయం శ్వశ్రూః భవేత్స్వాతంత్ర్య ధర్మతః। తథాజ్ఞానేన జీవోఽపి బ్రహ్మన్యాద్ధి స్వతంత్రతః॥ ఇతి.

ఇతి శ్రీ 'వైద్యవల్లభ' రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాద మహాగ్నిచి ద్విరచితే సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదే భాష్యముక్తాఫలా పరనామ్నః పూర్వపక్షస్య అవిద్యా భూమికా చతుర్థీ

—:—

సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదీయ భాష్య ముక్తాఫలే

పూర్వ పక్షే

అథ కర్మపరిణామభూమికా పంచమీ.

శ్లో॥ ఈక్షతి శ్రుతితో ప్యాత్మ కృతే రిత్యాది సూత్రతః।
ఆత్మనః పరిణామోహి జగదేత చ్చకర్మణా॥
వ్యత్క్రమేణతు జీవోఽపి బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే।
"కర్మణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః"।
అతోఽత్ర కిమపి శ్రైష్ఠ్యం కర్మణస్సముదీర్యతే॥

అస్యాత్రైషా యుక్తిః:—“అవిద్యావద్విషయాణి శాస్త్రాణి” ఇత్యధ్యాస భాష్యోక్తేః తాదృశ శాస్త్ర ప్రవృత్తిః సర్వథాఽనధిగత పరమార్థేష్వేవ దరీదృశ్యతే; నేతరేషు. ప్రపంచ మిథ్యాత్వం పున రధిగత పరమార్థేష్వేవ ప్రభవతి; నేతరేషు. ఏవం ప్రపంచ మిథ్యాజ్ఞాన శాస్త్రయోః తిమిర తేజసోరివ విరుద్ధ స్వభావత్వాపత్తిః. ఏతేన యత్ర శాస్త్ర ప్రవృత్తిః తత్ర ప్రపంచ మిథ్యాజ్ఞానాభావః; యత్ర ప్రపంచ మిథ్యాజ్ఞానం తత్ర శాస్త్ర ప్రవృత్త్యభావః, ఇతి పారస్పరిక వ్యతిరేక వ్యాప్తిస్సిద్ధా. అతోఽధిగత పరమార్థేషు న చోదనోపలబ్ధం ప్రపంచ మిథ్యాజ్ఞానం. కింతు స్వయం పతిష్ణు; తేషాం పరమార్థాధిగమాత్ - నిద్రాధిగమాత్ ప్రపంచ విస్మృతిరివ. అనధిగత పరమార్థః పునః ప్రథమం కర్మకాండ మాశ్రిత్య చరిత్వా చ కర్మతజ్జనిత చిత్తశుద్ధిం ప్రాప్య పశ్చాత్ జ్ఞానకాండాశ్రయణేన “సత్యంజ్ఞాన మనంతంబ్రహ్మ” “అహం బ్రహ్మాస్మి” ఇత్యాదివిద్యా ముపలభ్య బ్రహ్మత్వ మియాదితి హేతోః అవశ్యం కర్మాచరణీయ మితి- నహి ప్రచోద్యం ప్రపంచ మిథ్యాజ్ఞానం అజ్ఞాత పరమార్థేషు ఛాత్రేషు; తత్ర తస్య కుంఠితత్వా దితి చ యుక్తి స్సిద్ధా॥

కించ; పుత్రజననే దంపత్యో రుభయోరపి యథాఽఽవశ్యకతా తథా మోక్షలాభాయ కర్మజ్ఞాన కాండయో రుభయో రావశ్యకతే త్యనుక్త్వా న పార్యతే. యథా విద్యావష్టంభక మోక్ష ప్రాపణాయ జ్ఞానకాండస్య కర్మకాండో పయోజ్య జీవాపేక్షాఽవశ్యం భావినీ హ్యతః - కర్మకాండ సాపేక్షో జ్ఞానకాండః - తదనపేక్షాయాం తస్య ప్రయోజనాభావాత్ - అవ్యాకృతావస్థావస్థితస్యాత్మనః పునః కాండద్వయేనాపి ప్రయోజనా సత్వాచ్చ. కించ జ్ఞానకాండోదిత మోక్షసాధనీభూత విద్యోత్పత్తౌ చిత్తశుద్ధే రావశ్యకత్వాత్ - తస్యాః కర్మసాధ్యత్వాత్ - తాదృశ కర్మాస్మిన్ జన్మని జన్మాంతరే వా వశ్యం కరణీయ మితి కర్మణోఽవశ్యా చరణీయత్వ సిద్ధేశ్చ; దంపత్యో రన్యతరాభావే యథా పుత్రలాభాభావః తథా కర్మజ్ఞాన కాండయో రన్యతరాభావే మోక్షలాభాభావోఽ వశ్యం భావీత్యపరా యుక్తిః॥

కించ ; జీవబ్రహ్మైక్యసాధికాయాం తత్త్వమసి శ్రుతౌ తత్-త్వం పదార్థయోర్బ్రహ్మజీవయో స్స్వరూపం కిమిత్యాకాంక్షాయాం-తదాకాంక్ష్యా నిర్వర్తకత్వేన ప్రతీతయోః పరాఽపరాఖ్యయోర్విద్యయో రన్యతరామజ్ఞాత్వా - తదుభయ స్వరూపజ్ఞానో త్తరజన్యమోక్ష ఫల నిర్వర్తనాఽనుపపత్తేః- ఉక్తదంపతీన్యాయానురోధేన. తథాచ "ద్వేవిద్యే వేదితవ్యే పరాచైవా పరాచ" "విద్యాం చావిద్యాంచ యస్తద్వేదో భయగ్ం సహ" "అస్మిన్ సంధ్యేస్థానే తిష్ఠన్నేతే ఉభే స్థానేపశ్యతి - ఇదంచ పరలోక స్థానంచ" (బృ 6-3-9) ఇత్యాదినా అన్వయముఖేన"అంధం తమః ప్రవిశంతియేఽవిద్యా ముపాసతే-తతో భూయ ఇవతే య ఉ విద్యాయాగ్ం రతాః" ఇతి వ్యతిరేక ముఖేన చేత్థం ద్వాభ్యా మన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం శ్రావితోఽయం కర్మసిద్ధాంతః. "కాండద్వయోపపాద్యాయ కర్మబ్రహ్మ స్వరూపిణే" ఇత్యాద్యాబహవః స్మృతయశ్చ స్మారయంతీమమేవార్థం. ఏవం కర్మావశ్యకతా ముక్త్వా తత్స్వరూపం కించిదివ బ్రూమః - పరిణామ హేతుకం కర్మేతి॥

శ్లో॥ జ్ఞానోదయాత్ కర్మనాశం బ్రువతామపి తన్మతే
ప్రారబ్ధం భోగతోనశ్యేత్ జ్ఞానినోపీతి యద్వచః॥

చక్రభ్రమి న్యాయబద్ధం ; దృష్టత్వాత్ తస్య (ప్రారబ్ధస్య) తత్తథా

ఆగామిసంచితద్వంద్వ స్యాదృష్టత్వాద్వినాశనం।
అంగీచక్రుశ్చనాస్మాభిః పరిణామాగ్రియాయిభిః
పరిణామవశాదేవ రూపాంతర ముపేయితత్।
అతోనక్షీయతేకర్మ కల్పకోటి శతైరపి॥

"తదేవ పునస్సర్వప్రాణికర్మ వశా ద్వ్యాక్రియతే బీజాదివవృక్షః" (బృ. ఉపోద్ఘాతం) ఇత్యుక్తేః.

శ్లో॥ పరిణామ స్వరూపంతు నిర్దిశత్యాద్య భూమికా
పూర్ణాపూర్ణభిదాద్వేధా జాతోయ మితిదృశ్యతాం॥

నన్వత్ర పూర్ణత్వ-పరిణతిత్వ రూపవిరుద్ధధర్మద్వయాశ్రయత్వం కథమేకస్యేతి చేదుచ్యతే;—

కృత్స్న ప్రసక్త్యధికరణోక్త-అకృత్స్న ప్రసక్తిః - నిరవయ వత్వం చేతి విరుద్ధోభయ ధర్మవద్బ్రహ్మ ఇతివత్; ఏకత్వ ద్విత్వ రూప విరుద్ధధర్మ విశిష్టత్వమపి బ్రహ్మణిభవతి. యథా:— ప్రకృతి సహచరత్వం ఖలు బ్రహ్మణి ద్విత్వమాపాదయతి ; తదభావ స్త్వేక త్వం-అత స్త్వయో ర్వైరుధ్యం. తత్ ద్వివచనోపపత్త్యా పరిహార్యతే. సా యథా:- సంఖ్యా సంబంధివచన ప్రస్తావే ద్వివచన మితి వ్యవస్థా సంస్కృత భాషాయామేవ విద్యతే నాన్యభాషాసు. యతః - తస్యాః శ్రుతిమూలకత్వాత్. శ్రుతిస్తావత్ "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి బ్రహ్మణ్యేకత్వం ప్రతిపాదయంతీ - పునః "ద్వాసుపర్ణాసయుజౌ సఖాయా" ఇతి తద్విరుద్ధం ద్విత్వ మాపాదయతి. అత్ర ద్విత్వం తావత్ ప్రకృతిస్థానీయ జీవసహకృత పరబ్రహ్మణః వ్యవహారదృశైవ (ప్రాక్ప్రవృత్త్యా) లభ్యతే-న పరమార్థదృశా (ప్రత్యక్ప్రవృత్త్యా) యతః - దంపత్యో రేకస్సంసార చేష్టాయాం ప్రవృత్తిః (ప్రాక్ప్రవృత్తిః) పత్న్యాం ప్రాగ్రేతో నిదధాతి "తస్మాత్ప్రాచీనగ్ం రేతో ధీయతే" (తై. సం. 3-2-9) ఇతి - "తత్సృష్ట్వా తదేవాను ప్రావిశత్" ఇతి చ శ్రుతేః. తత్తత్ర ప్రకృతిస్థానీయ శోణితేన విలయం ప్రాప్య "ఏకమేవాద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతే రేకతా మాసాద్య "ప్రతీచీః ప్రజాజాయంతే" (తై. సం. 3-2-9) ఇతిశ్రుతేః-"బ్రహ్మభావశ్చమోక్షః"ఇతి(సమన్వయాధికరణే) భాష్యవచనాచ్చ ప్రత్యగ్జాయతే.) ప్రాగవస్థాయా మత్ర శోణితరూపః ప్రత్యగవస్థాయాం ఏకపిండరూపశ్చ జాయతే అత్ర సంసారావస్థాయాం (ప్రాక్ప్రవృత్తౌ) బ్రహ్మస్థానీయం శుక్రం ప్రకృతిస్థానీయేన శోణితేన మిథునీ భూయ ద్విత్వ మాసాద్యాపి లయావధి

[† దశమాసావధి "దశమేమాసి సూతవే"ఇతి శ్రుతే రేకాది

---

† అత్ర సౌశ్రుతమత మప్యన్వేతి- యథా:- పురుషస్పృష్టావపాం ప్రాథమ్యం "పంచమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసోభవంతి" ఇత్యాదిశ్రుతేః.అతః "ప్రథమే మాసికలలం జాయతే" (సు. శా. 3 అ) ఇత్యాదినా - ద్రవత్వ - సంఘాతత్వ - విభాగ - చైతన్య- మనోభివ్యక్తిత్వ- బుద్ధివికాసత్వాదీని గర్భస్య మాసానుమాసికానీతి సౌశ్రుతోక్తావపి తత్ప్రాథమ్య ముపపన్నం. సైషా సౌశ్రుతోక్తి స్తావత్ ఏకాది సంఖ్యానాం ప్రకృతి ప్రతిపాదికత్వం పుష్ణాత్యేవహి వ్యుత్క్రమేణ॥

నవాంతానాం సంఖ్యానాం ప్రపంచరూప ప్రకృతి ప్రతిపాదకత్వాత్ దశమస్య పూర్ణస్య బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వాచ్చ తాదృశా ద్వితీయ బ్రహ్మస్థానీయ పూర్ణప్రతీక దశమమూసా గమనఏవ "పూర్ణేనగుణితం పూర్ణం" ఇతి సూత్రోక్తదిశా పూర్ణతాం (అద్వితీయతాం)ఆసాద్య—ప్రత్యక్ప్రవృత్తస్యపిండస్య ప్రాదుర్భావోయుక్తఏవహి. అత స్త దవధి) గర్భే (బంధనే) స్థిత్వా పశ్చాత్ ప్రత్యక్ప్రవృత్తస్సన్ ఏక ఏవ భవేత్– మోక్షాఖ్య పరబ్రహ్మవత్. అతఏవ ప్రత్యగవస్థావస్థిత మోక్షస్థానీయ పుత్రాఖ్య మేకంవస్తు – దశరూప దంపతీ స్థానీయ ప్రకృతి – బ్రహ్మ – ద్వయాత్మకం భవతి; ప్రాగవస్థాయాం పునః తద్ద్వైత్వ స్తం.తథాచ వాజసనేయ బ్రాహ్మణం, యథా:—"అర్థో హవా ఏష ఆత్మనస్తస్మాత్ యజ్జాయాం నవిందతే నైతావత్ప్రజా యతే అసర్వో హితా వ ద్భవతి; అథయద్దైవజాయాం విందతే అథ ప్రజాయతే తర్హి సర్వోభవతి" ఇతి (మనుస్మృతి 9అ. 45 శ్లో.వ్యా) "విప్రాః ప్రాహుస్తథా చైతద్యో భర్తా సా స్మృతాంగనా" (మను స్మృతి 9 అ–45 శ్లో) వ్యా:—"తథా చైతద్వేదవిదః విప్రాః వదం తి యో భర్తా సైవభార్యా స్మృతేతి ఏవం చ తస్యా ముత్పాదితం భర్తురేవ అపత్యం భవతీతి। యతశ్చ దంపత్యో రైక్యం అతః" ఇతి. ఏతేన ఏకంనామ ద్వావితి – ద్వానామైక మితిచ ద్విత్వైకత్వ యోరభేదశ్చ సిద్ధః అతః – సీతారామౌ– లక్ష్మీనారాయణౌ – ఇ త్యాది ద్వివచనస్య అనేక వచన పర్యాయ బహువచనాంతఃపాతి త్వేపి పృథగుపాదానం శ్రుతిమూలక సంస్కృత భాషాయా మేవ సిద్ధం– నాన్యభాషాసు–తాసాం శ్రుతిమూలకత్వా భావాత్ – శ్రుతే రేవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదక ప్రమాణత్వాచ్చ. ఇయమేవ ద్వివచనోప పత్తిః॥

ఏవమేవ బ్రహ్మణి శ్రూయమాణ విరోధానాం పరిహారో౽ వగంతవ్యః. ఏవమేవ విరుద్ధ ధర్మద్వయాశ్రయత్వం పూర్ణ పరిణామ స్యేతి విజ్ఞేయం అథా పూర్ణ (సామాన్య) పరిణామస్య స్వరూపం పునర్లౌకిక రాసాయనిక దృష్టాంతై రేవా వ గమ్యతే. యథా:— వాయుద్వయసంయోగజం జలం ఇత్యాదినా. ఏతత్ ద్విత్వయస్యాపి(పూ

ర్ణాపూర్ణ పరిణామ ద్వయస్యాపి) కర్మజన్యత్వాత్ తత్ప్రశస్య నిరూపణాయాత్రైవం కించిదేవ వివృతం.

ఇతి శ్రీ 'వైద్యవల్లభ' రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాద మహాగ్నిచి ద్విరచితే సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదే భాష్యముక్తాఫలా పరనామ్నః పూర్వపక్షస్య అవిద్యా భూమికా చతుర్థీ

—:—

సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదీయ భాష్య ముక్తాఫలే

పూర్వ పక్షే

అథ శాంకర తత్త్వ భూమికా షష్ఠీ

శ్రీమదాచార్యకృతం మతత్రయోపదేశం నిరూపయతి; తత్ర ప్రథమం తావదద్వైతం :-

"ఏకమేవా ద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి పరమాద్వైతసిద్ధాంతస్తు; సైంధవ ఘనవత్ విజ్ఞానైక రస ఘనం నిరంతరం పూర్వాపరబాహ్యాభ్యంతర భేద వివర్జితం స బాహ్యాభ్యంతర మజం నేతినేత్యస్థూల మనణ్వజ మజర మభయ మమృత మిత్యేవ మాద్యాః శ్రుతయో నిశ్చితార్థాః సంశయ విపర్యాసా శంకా రహితాః సర్వాస్సముద్రే ప్రక్షిప్తాః స్యుః అకించిత్కరత్వాత్" ఇత్యాదిభిరపి-పూర్ణ మద ఇతి మంత్రభాష్యే; సమన్వయాధికరణే "తస్మాన్న సంపదాదిరూపం బ్రహ్మైకత్వ విజ్ఞానం" ఇత్యాది నాచ శ్రీపూజ్యపాదైః స్వహేతుకం సంసాధితః.

కించ; ఉక్త బ్రహ్మణ ఇతరస్య జగతోఽధ్యాస భాష్యోక్త దిశా ఆభాసత్వే సిద్ధే తదంతః పాతినో జీవస్యాపి మృషాత్వే ఫలితే సిద్ధాయాం "ఛాయామాత్రశ్చేజ్జీవః మృషైవ ప్రష్టా స్తథా పర

లోకే హాలోకాది తస్య" ఇతి స్వయమాశంక్య "నైషదోషః-సదాత్మ
నాసత్యత్వాభ్యుపగమాత్-సర్వంచ నామరూపాదిసదాత్మనైవసత్యం
వికారజాతం-స్వత స్త్వనృతమేవ- వాచారంభణం వికారో నామధేయ
మిత్యుక్తత్వాత్ తథాజీవోపీతి యక్షానురూపో బలిరితిన్యాయప్రసిద్ధిః.
అతస్సదాత్మనా సర్వవ్యవహారాణాం సర్వవికారాణాంచ సత్యత్వం
సతోఽన్యత్వేచానృతత్వ మితి నకశ్చిద్దోషః తార్కికైరిహాను వక్తుం
శక్యః" (ఛాం. 6-3-2 భా.) ఇతి "అస దేవతస్మిన్ సర్వం యద్గృహ్యతే
రజ్జు రివ సర్పాద్యాకారేణ" ఇత్యపి స్వయమేవాశంక్య న. సతఏవ
ద్వైత భేదేన అన్యథా గృహ్యమాణత్వాత్ నాసత్వం కస్యచిత్
క్వచిదితి బ్రూమః-యథాసతోఽన్య ద్వస్త్వంతరం పరికల్ప్య పున స్త
స్యైవ ప్రాగుత్పత్తేః ప్రధ్వంసాచ్చోర్ధ్వం అసత్వంబ్రువతే తార్కి-
కాః- నతథాస్మాభిః కదాచిత్ క్వచిదపిసతోఽన్య దభిధానం అభిధే
యం వా వస్తు పరికల్ప్యతే. సదేవతు సర్వమభిధా నమపిధీయతే చ
యదన్య బుద్ధ్యా. యథా రజ్జు రేవ సర్పబుద్ధ్యా సర్ప ఇత్యభిధీయతే-
యథావా పిండ ఘటాది మృదోఽన్య బుద్ధ్యా పిండఘటాది శబ్దే
నాభిధీయతే.లోకే రజ్జువివేక దర్శినాంతు సర్పాభిధానబుద్ధీ నివర్తేతే-
యథాచమృద్వివేక దర్శినాం ఘటాదిశబ్దబుద్ధీ తద్వత్
సద్వివేక దర్శినాం అన్య వికార శబ్ద బుద్ధీ నివర్తేతే "యతోవాచో
నివర్తంతే అప్రాప్య మనసా సహ" "అనిరుక్తే అనిలయనే"ఇత్యాది
శ్రుతిభ్యః (ఛాం. 6-2-3 భా) ఇతి చ. బ్రహ్మభిన్నం నామ రూపా
త్మకం జగద స్తీతియత్ ద్వైతం తదసదితి నిర్దిశ్య అద్వైత దృష్ట్యైన
(బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః ఇత్యాది విధినైవ) కర్మకాండోక్త
సర్వకర్మాణి కుర్యాత్ తేషాం విద్యోత్పాదన హేతుత్వాదిత్యాచ
స్సర్వాపేక్షాధికరణే "తమేతం వేదాను వచనేన బ్రాహ్మణా వివిది
షంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" (బ్ర. 3-4-26 భా.) ఇతి
శ్రుతిదిశా ॥

కించ; యత్రహి నిర స్త సర్వవిశేష సంబంధం పరంబ్రహ్మ
ఆత్మత్వేనోపదిశ్యతే తత్రైక రూపమేవ ఫలం మోక్ష ఇత్యవగమ్యతే.
యత్ర గుణవిశేష సంబంధం ప్రతీక విశేష సంబంధంవా బ్రహ్మోప

దిశ్యతే తత్ర సంసార గోచరాణ్యేవ ఉచ్చావచాని ఫలాని దృశ్యంతే" ఇత్యుక్తేరపి కర్మకాండోదిత సర్వ కర్మాణి యథాధికారం యథా న్యాయం కుర్యాదేవేతి సిద్ధాంతితః శ్రీ పూజ్యపాదైః. ఏతేన పూజ్య పాదాభిప్రాయానురోధేన జగదసత్యం నామ బ్రహ్మేతర త్తదితిదృష్టి రేవనతు బ్రహ్మదృష్టిః. తథాచోక్తం "బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతం। బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యం బ్రహ్మ కర్మ సమాధినా" (భ. గీ. అ. 4—24 శ్లో) ఏకత్వదృష్ట్యా కర్మకుర్వతః ద్వైత జ్ఞానాభావాత్ రాగద్వేషాదీనామనుత్పత్తేః; సమ్యగ్జ్ఞాన ముత్పద్యత ఏవ. తతో ముక్తిః శుద్ధాఽద్వైతజ్ఞానరూపేతి శ్రీపూజ్య పాదాభి సంధిః ॥ ఇత్యద్వైత ముపదిష్టం ॥

అథవిశిష్టాద్వైతం:—

ముక్తిస్తావత్కేవలజ్ఞాన రూపైవహి. తథాచోక్తం "సంపత్ఫలోహ్యనుబంధః." (బ్ర. 3-3-5 భా. హాన్యధికరణం) ఇతి. "బ్రహ్మైవలోకః బ్రహ్మలోకః తదహరహః ప్రత్యహంగచ్ఛంత్యోపి సుషుప్తకాలే న విందంతి"(ఛాం. 8-3-2 భా) "నను అనేవంవిదపి సుషుప్తకాలే హార్దం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యత ఏవ-సుషుప్తకాలే సతా సోమ్య తదా సంపన్నః-ఇత్యుక్తత్వాత్ (ఇతి ప్రశ్నః) "బాఢం ఏవం తథాప్యస్తి విశేషః. యథా:-జానన్నజానంశ్చ సర్వోజంతుఃసద్బ్రహ్మైవతథాపి తత్త్వమసీతి ప్రతిబోధితో విద్వాన్ సదేవనాన్యోస్మీతి జానన్ సదేవభవతి. ఏవమేవ విద్వానవిద్వాంశ్చ సుషుప్తేయద్యపి సత్సంపద్యతేతథాపి ఏవం విదేవస్వర్గం లోకమేతీత్యుచ్యతే" (ఛాం. 8-3-3భా) ఇతిచ. ఏతేన మోక్షస్య కేవలజ్ఞాన రూపత్వాత్ శాస్త్ర దృష్ట్యాతావత్ జీవో బ్రహ్మైవ భవతి న బాహ్య దృష్ట్యా. తథాచోక్తం "శాస్త్ర దృష్ట్యాత్వేష నిర్దేశః వామదేవవత్ ద్రష్టవ్యః" (బ్ర-2-3-21-భా. ఉత్క్రాంతి గత్యధికరణం) ఇతి. "అతఏవ ఆత్మనో జీవాదన్యత్వం దర్శయతి - జీవస్యతు న పర స్మాదన్యత్వం"ఇతి (బ్ర. 1-3-19-భా-దహరాధికరణం) ఇతిచ. "బ్రహ్మ స్వభావోహి ప్రపంచః - న ప్రపంచ స్వభావం బ్రహ్మ" (బ్ర. 3-2-1-భా.)

ఇతి చోక్తం. ఏతచ్చ; భావనామాత్రత్వా న్మోక్షస్య సర్వాన్నాను
మత్యధికరణోక్తం యత్ సర్వాన్నభక్షణం తత్ "నచశ్వాది
మర్యాద మన్నం మానుషేణ దేహేనోప భోక్తుం శక్యతే. శక్య
తేతు ప్రాణస్యాన్న మిదం సర్వ మితి చింతయితుం" (బ్ర॥ 3-4-28
భా.) ఇత్యాదినా కేవల చింతావిషయ మాహు ర్భాష్యకారాః; ఏవం
బ్రహ్మవిదోపి తే సర్వ వ్యవహారా ననుసంధంత ఏవ బ్రహ్మోపది
దిశుః - నాతిచేరు ర్జగన్మిథ్యేతి దృష్ట్యా.

కింతు భావనామాత్ర రూపయా మోక్ష విద్యయా జీవస్యా
త్యంతిక దుఃఖనివృత్తి రూపం మహత్ఫలం భూయాదితి తేషామత్ర
పరిశ్రమః. తేయత్రయత్ర కర్మనిరసనం కుర్యుః తత్రతత్ర న కర్మ
గర్హణార్థం తేషా ముపన్యాసః—కింతు మోక్షసాధనే కర్మాకించి
త్కరమితి వక్తుమేవ. నోచేత్సర్వాపేక్షాధికరణే కర్మాంగీకారోన
స్యాదేవ. కించ; వేదో నిత్య మధీయతాం, తదుదితం కర్మ స్వనుష్ఠీ
యతాం—తేనేశస్య విధీయతాం, అపచితిః కామ్యేమతి స్త్యజ్యతాం,
పాపౌఘఃపరిధూయతాం,భవసుఖే దోషోఽను సంధీయతాం,ఆత్మేచ్ఛా
వ్యవసీయతాం,నిజగృహాత్తూర్ణంవినిర్గమ్యతాం ఇత్యాద్యుపదేశ పంచ
కం(సాధనపంచరత్న) మాలా స్తోత్రంఆచార్యోద్ది. మేవహిందరీదృశ్యతే
కర్మాచరణే ప్రమాణత్వేన ॥

నను నేదం తన్మతం — యథాసూత్రం భాష్యం చక్రురితి
చేన్న. యతః భాష్యకారాణాం ప్రామాణ్యంనాస్తీన సూత్రకారేషు.

శ్లో॥ యథామూలం భాష్యకర్తుర్ భాష్యం తన్నతదాశయః
ఇతిచేత్తస్య తస్మింస్తు ప్రామాణ్యం తావతాప్యలం॥

ఇతి విశిష్టాద్వైతం॥

అథ ద్వైతం:—

వేదోపదిష్టం ద్వైతమప్యంగీకుర్వంతి భాష్యకారాః. యథా.—
"తస్మా ద్యథాప్రాప్తమేవ ద్వైత మవిద్యాకృతం స్వాభావిక ముపా

దాయ స్వాభావిక్యై వావిద్యయా యుక్తాయ రాగద్వేషాది దోషవతే యథాభిమత పురుషార్థసాధకం కర్మోప దిశత్యగ్రే" (బృ 7 అ. పూర్ణమద ఇతి మంత్రభాష్యం.) అథ జ్ఞానార్థినే చోపదిశతి బ్రహ్మ విద్యామితి చోక్తమనుపదమేవ "పశ్చాత్ ప్రసిద్ధక్రియాకారక -ఫల- స్వరూపదోష దర్శవతే తద్విపరీతౌదాసీన్యరూపావస్థాన ఫలార్థినే తదు పాయభూతా మాత్మైకత్వ దర్శనాత్మికాం బ్రహ్మవిద్యాముపదిశతి" ఇతి॥ అథ బ్రహ్మవిదవస్థితిం వర్ణయం త్యనుపదమేవ. 'అథైవం సతి తదౌదాసీన్య స్వరూపావస్థానే ఫలే ప్రాప్తే శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం ప్రత్యర్థిత్వం నివర్తతే. తదభావాత్ శాస్త్రస్యాపి శాస్త్రత్వం తం ప్రతినివర్తత ఏవ" (బృ 7అ.) ఇతి. ఏతేన జ్ఞానినః శాస్త్ర- శిష్యా- శాసనాది సర్వోఽపిద్వైత భేదః అద్వైతజ్ఞానావసాన ఇతి హి గమ్యతే. "లౌకికం (జగత్) తద్వదేవేదం ప్రమాణంత్వాత్మ నిశ్చయాత్" (గౌ. కా.) ఇత్యస్యార్థోప్యయమేవ. ఏతేన జగత్తావతా సత్యత్వం నాతివర్తతే-న యావతా బ్రహ్మజ్ఞానోదయః ఇతి ; జ్ఞానినః కర్మ స్వయ ముపరతంభవే న్నరాగిణ ఇతిచ భావః.

ఏవం మతత్రయం చోపదిదిశు ర్భాష్యకారాః. అతఏవ తదను యాయినో మానయంత్యేవ హి సర్వమతాని॥ ఉక్తార్థం భంగ్యంత రేణోచ్యతే.

శ్లో॥ విద్యావతాం నశాస్త్రాణి విషయాణి భవంతిహి ।
తద్యావతా శాస్త్రచర్చా జగత్సత్యం హి తావతా॥

ఇతి॥ తథాచోక్తం —

శ్లో॥ "చోద్యంవా పరిహారోవా క్రియతాం ద్వైతభాషయా ।
అద్వైతభాషయాచోద్యం నాపి నాస్తి తదుత్తరం॥"

ఇతి. (విద్యారణ్య పంచదశీ.)

—: ఫలితాంశః :—

శ్లో॥ కర్మావశ్యం క్రియాదేవ రహితః ఫలకాంక్షయా
తథాచే ద్రాగ మోహాదిః శీర్యతేదళసంచయః॥
వసంతాగమ కాలీన పురాణ దళవర్గవత్॥

తథాచోక్తం గీతాసు:—

మా కర్మఫలహేతుర్భూః మా తే సంగోऽస్త్వకర్మణి॥
కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన॥ ఇతి.

అతః శ్రీపూజ్యపాదాశయస్తు ఫలానపేక్షయా కర్మ కుర్వన్ తదుత్పన్న చిత్తశుద్ధ్యనుగత విద్యయా బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే జీవ ఇతి॥

ఇతి సాంఖ్యవేదాంత ప్రాసాదీయ భాష్యముక్తాఫలే పూర్వపక్షే

శాంకరతత్త్వభూమికా షష్ఠీ.

శ్లో॥ విహారాయ జగన్మాత్రే ప్రాసాదోऽయం మయార్పితః
శిష్యస్సుతశ్చ కళ్యాణీ కళ్యాణమిధునస్యయః
సోऽస్మద్గోత్రహారీతః ప్రసాద పదలాంఛనః
వేంకటాచలపత్యాఖ్యో రాజ్ఞీవంశసముద్భవః
పరిపూర్ణ ప్రకాశాఖ్యో లోపాముద్రార్ధ దేహవాన్
శ్రీమాతృలాలితః సాంగవేదజ్ఞశ్చ మహాగ్నిచిత్॥

ఇతి శ్రీ 'వైద్యవల్లభ' రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాద మహాగ్నిచిద్విరచితే సాంఖ్య వేదాంత ప్రాసాదే భాష్యముక్తాఫలాపరనామకః పూర్వపక్షస్య అవిద్యా

భూమికా చతుర్థీ

పూర్వపక్షమ్ సమాప్తమ్

అస్మత్ పితృచరణైః శ్రీరాజర్షి నృసింహమహాగ్నిచిద్భిః విరచితమ్

నృసింహసాంఖ్యదర్శనమ్

(ద్వితీయముద్రిణమ్)

—: అథసాంఖ్యం వ్యాఖ్యాస్యామః :—

సూత్రమ్ - అథాతస్సాంఖ్యమ్ ॥౧॥

భాష్యం॥ అథ-శ్రుతీనాం అన్యథార్థనయనాదినా విప్రతిపత్తిజ తత్త్వసందేహాత్మకానర్థోత్పత్తి సమనంతరం, అతః --అమోఘేనోపాయేన తదనర్థస్య వారణీయత్వాత్, సాంఖ్యమ్ - ఉక్తానర్థస్య వారణే కోవా అమోఘోపాయ ఇతిచిరాన్వేషణే భాగ్యాద్భగవతీ సంఖ్యైవ తత్రాప్యుపాయ ఇతి స్ఫురణేసతి యత్క్రమేణేయం తత్రోపయోక్ష్యతే తత్క్రమ వివరణ ఘటితం। సంఖ్యాగోచరతయా తన్ముఖేనైవ సమ్యక్ తత్వఖ్యాన సాధకతయాచ సాంఖ్యసంజ్ఞితం। శాస్త్రమారభామహే॥ ప్రకృత నిషేధ దోషారోపాద్య నవకాశేన సమ్యక్ ఖ్యాప్యతే తత్వమనయేతి సంఖ్యా- తస్యా ఇదం తత్ప్రతిపాదకత్వేన సాంఖ్యం॥ * వ్యావహారికీ సంఖ్యా *॥ అద్యయావత్ సంఖ్యాహి సర్వ నామాదివత్ బుద్ధిస్థ లౌకికార్థానాం ఏకత్వ అనేకత్వానుబోధినీ। అనేకత్వేఽపి బహువిధ తారతమ్యానుబోధనేన హానోపాదాన రూపం కేవలం వ్యవహారం నిర్వహతి నతు వ్యవహారాతీతం॥ * అతీతమప్రసక్తం *॥ వ్యవహారాతీతస్య నిర్వాహే అప్రసక్తః। స్వయమేవ నిత్యనిర్వ్యూఢత్వాత్॥ సత్యం॥ * నసాక్షాద్వ్యవహారేఽపి * వ్యవహారస్యనిరాహేపినేయం సాక్షాన్నిర్వాహికా। అపితు హేయోపాదేయ తారతమ్య విజ్ఞాన జననద్వారేణైవ। అత్రాపితథైవేయముపయుజ్యతాం। * అత్రేయమకించిత్కరీ* ॥ వ్యవహారాతీతం నోపాదేయం నహేయంచ। హేయోపాదేయకోటి బహిర్భూతస్య తస్య స్వీకారాయవా పరిహారాయవా యస్యకస్యాప్యర్థస్యాన పేక్షణాత్ తత్రేయమప్యకించిత్కరీతి జ్ఞానద్వారేణవాపి నిర్వాహకత్వం న సంభవతి ॥ * ప్రతీచీ కించిత్కరోతి * ॥ వస్తుతోనిత్యస్వయం నిర్వ్యూఢస్యాపి వ్యవహారాతీతస్య ప్రత్యగ్వస్తునః అజ్ఞానమహిమ్నా

అనిర్వాచ్యత్వాత్. అత ఏవ అవశ్యం జ్ఞాననిర్వాహణీయ
త్వేన తన్నిర్వాహాయ తత్త్వమసీత్యాది వాక్యవత్ జ్ఞానేన తన్ని
ర్వాహార్థమస్యాః ప్రత్యక్ప్రవృత్త్యుపపత్తేః. యథాచ శ్రుతిః పరాక్ప్ర
వృత్త్యా కర్మసు పుంసః ప్రవర్త్య తత్ఫలం స్వర్గాది నిర్వాహంత్యపి
తత్త్వమస్యాది వాక్యరూపేణ ప్రత్యగపి ప్రవృత్య పుంసోవిద్యయా
యోజయంతీ అజ్ఞాననిరాసద్వారేణ తన్నిష్పాద్యాత్మావాప్తిం
సాధయతి. ఏవ మేవేయం సంఖ్యాపి పరాక్ప్రవృత్త్యా వ్యవహారం
సాధయతి. ప్రత్యక్ప్రవృత్త్యా అవిద్యామగ్న మాత్మానముద్ధరతి.
కిమత్రానుబంధచతుష్టయం. యదవశ్యవక్తవ్య మారభ్యమాణస్య
శాస్త్రస్య. ప్రవృత్తేరంగంహితత్. వదామః. విషయప్రయోజన
సంబంధాధికారి రూపం హితత్. సంఖ్యాయాః బ్రహ్మబోధన
క్రమోస్య విషయః. తల్లభ్యం బ్రహ్మతత్త్వజ్ఞానం ప్రయోజనం.
శాస్త్రస్య తత్క్రమస్యచ ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదక భావస్సంబంధః.
గణితజ్ఞానవిశిష్టో ముముక్షురధికారీ. ఏవంచ శాస్త్రీయ గణితజ్ఞానవిశి
ష్టోముముక్షురనేన సాంఖ్యేన సంఖ్యాయా బ్రహ్మబోధనక్రమంజ్ఞాత్వా
తత్క్రమజ్ఞానసంజనిత బ్రహ్మజ్ఞానస్య అప్రకంప్యత్వాత్ తేన కృతా
ర్థో భవిష్యతీతి పరమప్రయోజన మస్యాస్తీతి బోధ్యం.

అథ సాంఖ్యమితి శాస్త్రం ప్రాగేవాస్తి యస్య ప్రణేతా భగ
వాన్ కపిలః. తత్రాప్యస్తి తత్త్వసంఖ్యా. అష్టౌ ప్రకృతయః షోడశ
వికారాః, ప్రకృతివికృత్యుత్తీర్ణో నిర్లేపః ప్రత్యగ్రూపః పురుష ఇతి
పంచవింశతి ర్గణఇతి. కిన్ను తదేవేదంశాస్త్రం? అత్రాహ—

సూ. యద్వైపూర్ణాలంబమ్ ॥౨॥

భా॥ యత్సాంఖ్యం పూర్ణాలంబమ్ నిష్పన్నం తదిదం
సాంఖ్యంనత్వపూర్ణాలంబమ్. తద్ధిసాంఖ్యమపూర్ణాలంబం. తతః
కాపిలాదిదం వ్యావృత్తం.

అథ-ఆలంబో నామ విషయః కాపిలేపి యావానప్యపేక్షితో

విషయః తావా నహ్యస్తి. తత స్తత్పూర్ణాలంబమేవ. పూర్ణాలంబ త్వేన కథంతద్వ్యావృత్తిః. అతాహ—

సూ. స్థానవ్యంజకోబిందుః పూర్ణమ్. ॥3॥

భా. స్థానాని సంఖ్యాస్థానాని. తేషాం వ్యంజకః అభిద్యోతకః బిందుః. బిందురవయవః. బిదిఅవయవే. భ్వాదిః॥ అవయవినిర్వాహకోఽవయవః. యథాతంతుఃపటస్య. ఏవమేకాదిపరార్థ పర్యంతాయాః స్సంఖ్యాయాః అయం దశ శతసహస్రాద్యవయవిగణం స్వచిహ్నేన బిందతి నిర్వహతి-వ్యంజయతి అభిద్యోతయతీతి బిందుః- వృత్తం-పరిధిః మండలరేఖా. పూర్ణమితి తదేవోచ్యతే. తద్ధి పూర్ణమస్య శాస్త్రస్య ప్రధానాలంబః. యేన విష్కలం బ్రహ్మవ్యజ్యతే. ఏకత్వాద్యాగంతుక రూప బృంహి తేనతు తేన సకలం బోధ్యతే. ఏవం పరాపర బ్రహ్మాగమకం రేఖామయం యదస్తిపూర్ణం తద్ధిన కాపిల సాంఖ్యస్యవిషయః. అత ఇదం సాంఖ్యం తతోభిన్న మేవ గ్రాహ్యం.

అథ సంఖ్యాలంబేనహి సాంఖ్యముచ్యతే. యద్వైపూర్ణాలంబమిత్యేత త్తద్విరుద్ధం. బిందురూపపూర్ణస్య గగన ప్రతిరూపత్వేన గగనస్య శూన్యత్వప్రసిద్ధ్యా శూన్యబోధకతాయాఏవ సిద్ధత్వాత్ సంఖ్యావిరోధిరూపమేవ భవిష్యతీతి. ఏతదాలంబస్య సంఖ్యాలంబత్వా సంభవాత్॥ అతాహ—

సూ. తద్ధిమూలతత్త్వం సంఖ్యాయాః ॥4॥

భా॥ తత్పూర్ణం సంఖ్యాయా ఏకత్వాది రూపాయామూలం మూలకారణం తత్త్వం సదూప్రపంచ భవతి. తతఃమూలమూలినోర భేదాత్ సంఖ్యాలంబత్వం సంభవతీతి నవిరుద్ధం॥ హీంతి సమ్మతిః. సర్వైరపి గణితవేదభిర స్తత్వలక్షణ ఏవబిందురితి సమ్మతం. ఉపపన్నంచేదం. యదినాస్తి మాత్రగమక ఏవబిందుః తత్ స్థానేసత్త్రాభివ్యంజన మపినకుర్యాదేవ.* యథానాస్తిశబ్దః* నాస్తిశబ్దోహియేన సహాసం

యోజ్యతే. తస్యనాస్తితాం బోధయతి. ఘటోనాస్తీత్యాది. ఏ
మయం ఏకాంకేన ఘటితః. ఏకోనాస్తీతివదేత్.* నైవంత్వయం
*అయంతు నైవం వదతి. ప్రత్యుత ఏకస్య దశధా వృద్ధిం కథయతి.
వృద్ధిబోధకస్య కథం శూన్యతాబోధనం. ఏకేన బిందునా దశధాద్వి
తీయేన శతధా ఏవముత్తరోత్తరం నిజాశ్రితమంకం ప్రవర్ధయతి.
తేనబ్రహ్మవత్ యత్ వృద్ధిమూలం తదేవ తజ్జనిమూల మిత్యత్ర
కస్సందేహః. వృద్ధిర్హి ఉత్పన్నస్యైవభవతి నానుత్పన్నస్య.
యన్నవర్ధతే తదనుత్పన్నమజం పూర్ణం. స్వయమవర్ధ మానమ
పీదం స్వాశ్రితాం సంఖ్యాం వర్ధయతీతి మహిమాయం. తదిదం
బ్రహ్మవత్సద్రూపమేవ నాసద్రూపం. ఇదంహ్యగ్రే వర్తమానం సత్-
ఏకాదినవాంతాం సంఖ్యాం జనయిత్వా "తత్సృష్ట్వా తదేవాను
ప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్యచ్చాభవదితి." తామనుప్రవిశ్య
దశధా శతధా సహస్రధా అయుతధాలక్షధేత్యాదిరూపేణ ప్రవర్ధ
యతి. తస్మాన్నభ్రమితవ్యం శూన్యగమక మితి. అథేదమగ్రేవర్తత
ఇత్యత్ర కిం నిదర్శనం. ఉచ్యతే. సంఖ్యాయామూర్తి మాత్రవిషయ
తయా మూర్తేః స్పర్శరూపసంఘాతాత్మకతయా. ఐంద్రియకత్వాత్.
మూర్తస్య అమూర్తమూలకత్వం బీజశక్తితజ్జకార్యస్థలే దృశ్యత ఇతి.
సర్వస్యాప్యనైంద్రియకీ కాచన అమూర్తా బీజశక్తి నిదర్శనీయాస
ద్రూపిణ్యేవ శక్తి రాదావస్తీత్యనుక్త్వానపార్యతే. న చ శూన్యతైవసా.
తయామూర్త జననాసంభవాత్. సికతాఖండేనిశ్చితైవహి నిఖిలాం
కురశూన్యతా. తయానకోప్యంకురో జాయతే. అతః అగ్రేనిరూపితా
దస్యసతః కిమపి సత్ నజాయత ఇతిసిద్ధం. శతశ్చ-మూర్త మఖిలం
జన్యమిత్యేవ నిశ్చిత మితి. తజ్జనకమగ్రే నిత్యానైంద్రియకత్వాద
మూర్తం సదేవ వర్తతే. మూర్తసజ్జననాన్యథా నుపపత్యా తత్కా-
రణతయా అమూర్తసత్ సిధ్యతి. అసతా-అగ్రనిరూపితేన కార్యజన
నస్య సర్వత్ర బాధితత్వాత్. సర్వార్థపూర్వభావిప్రకృత మమూర్తం
అసదేవేతి నవక్తుం శక్యతే. అమూర్తస్య సతః కార్యమూలత్వం
బీజాంకురస్థలే నిశ్చితమేవేతి. తథాసర్వకార్యమూలమపి సుజ్ఞేయం
సదితి. ఏకస్మిన్ బీజే స్వకార్యాణామమూర్తాసత్తా అన్యకార్యాణా

ఉసత్తాచ సహైవ స్తః. యస్యసత్తా అమూర్తాయత్ర విద్యతే తత్రసా
సత్తా—ప్రసక్తేసమయే మూర్తిమావిష్కరోతి. సైవోత్పత్తిః మూర్తి
మూర్తిమా విస్మృత్య స్వాయంన్యగ్భూయ వ్యవహారం సాధయంతీ.సర్వ
మూర్తివ్యాపీయ మేకైవ హ్యానువర్తతే.వస్తుత ఇయమేవ సర్వమూలం.
ఇయమఖండాపి మూర్తిభిరవఛిన్నా భిన్న వద్భూత్వా వ్యవహారం
సాధయతి. తథాపి మూర్తితిరోహితత్వాత్ నాస్యాః ప్రాధాన్యేప
స్థితిః. అపితు మూర్తీనామేవ. ఏవంచిసతి ఏతదుభయపరాపిసంఖ్యా
ప్యాలంబానుకారిణ్యేవేతి. బిందుఃసత్తాం గమయతి. ఏకత్వాదిర్మూ
ర్తింబోధయతీతి. ఆలంబీయ కార్యకారణభావానురోధేన సంఖ్యా
యామపి కార్యకారణభావోహానే బిందుఃకారణమేకాదిః కార్యం
చేతి సిధ్యతీతి ఆలంబకార్యకారణభావానురోధ ఏవ నిదర్శనం.

కాసంఖ్యేత్యాకాంక్ష్యాహ —

సూ. ఏకాదిపరార్థాంతా సంఖ్యా ॥౫॥

భా॥ అంకేషు ఏకద్విత్ర్యాది నవాంతా. స్థానేషు – ఏక దశ
శతాది పరార్థాంతాచ సంఖ్యామహర్షిభిర్వ్యవస్థాపితా ప్రసిద్ధైవాస్తి.
అనేకసంఖ్యాయాస్సఫలాభ్యాం గుణహారాభ్యాం తద్విశేష విధాభిశ్చ
జ్ఞాపనీయస్య తత్త్వస్యసత్వాత్. తదర్థంసంఖ్యాయా గుణహారాభ్యాం
సాధనీయం ఫలమాహ—

సూ. తస్యాగుణహారాభ్యాంవృద్ధి హ్రాసౌ ॥౬॥

భా. తస్యాస్సంఖ్యాయా గుణహారాభ్యాంవృద్ధిహ్రాసౌ భవతః.
గుణేనవృద్ధిః. హారేణ హ్రాసశ్చేతి విభాగః.

తయోర్విధాభిదామాహ—

సూ. పృథక్ త్రేధాహితౌ ॥౭॥

భా. తౌ గుణహారౌ ప్రత్యేకం త్రేధా వర్తేతే. హీతి గణిత
శాస్త్ర ప్రసిద్ధి రుచ్యతే. గుణోధనగుణఘ్నాత్మైస్త్రివిధః. హారోఋణ

హారమూర్త్యై స్త్రివిధ ఇతిజ్ఞేయం.

విశేషమాహ___

సూ. తౌనేతరతః పూర్ణస్య ॥౮॥

భా. తౌ గుణహారప్రయుక్తవృద్ధి హ్రాసౌ పూర్ణస్య పరతత్త్వ బోధకతయా ప్రకృతస్య బిందోః ఇతరతః. స్వేతరసంఖ్యాకృత గుణహారతః. నభవతః. తథాహి. బిందుర్ద్విద్వాభ్యాం త్రిభిరిత్యాది స్వేతరేణగుణితో నకించిదపి వర్ధతే. పరంతు యథాపూర్వం తిష్ఠతి. తథా స్వేతరేణహృతో పి నక్షీయతే. యథాపూర్వం తిష్ఠతి. అనేన పాశ్చాత్యగణకసమ్మతోపేక్షిత సంఖ్యామూర్తి శేషాంశ విషయో బిందురితి పక్షో వ్యావర్తితః. తత్పక్షే ఆపాతప్రతీత శూన్యపరతాం నిరస్య ఉపేక్షితసంఖ్యామూర్తి శేషాంశ పరతాంగీకారాత్ బిందో రన్యతో గుణహారౌ సంభావితౌ. అతః సత్తామాత్ర పరతాస్వీకారా త్తౌన సంభవతః. స్వప్రయుక్తగుణహారయోస్తు విశేషోస్తి. బిందునాగు ణితో నవర్ధతే. హృతస్తుతిరోహితపూర్వరూపస్సన్ తిరోధాయక రూపేణ పరివర్తతే. ఇదమేవాహశ్రుతిః "పూర్ణమదః పూర్ణమిద" మిత్యాదినా. పూర్ణం-బ్రహ్మ-అదః-వ్యవహితం- హార్యస్థానీయతయా నిర్దిశ్యతే- తదను-పూర్ణం- ఇదం-సన్నికృష్టం - ఫలస్థానీయతయానిర్ది శ్యతే-అథ-పూర్ణాత్- పూర్ణమేవ- ఉదంచ్యతే-ఉద్ధార్యతే- పరివర్త తే. తదనుకింఫలతి. ఏవం- పూర్ణస్య - పూర్ణం- ఆదాయ - పూర్ణా త్పూర్ణంపరిహృత్యాపీత్యర్థః. అహోచిత్రం పూర్ణమవశిష్యత ఏవ - ఇతర సంఖ్యావత్ నక్షీయతే.

విశేషంవివృణోతి___

సూ. తేన తద్ధరణ ఏకాంకః పరివర్తతే. ॥౯॥

భా. బిందునాబిందుహరణే అయమేవ బిందుః తిరోహితస్సన్ ఏకసంఖ్యాంకతయాపరివర్తతే అనేనవిశేషేణైకాంకస్య నిర్ఘాతత్వ భావనాయాం శబలతయాసఘాతత్వభావనాయాం జీవతయాచ బ్రహ్మ పరివర్తత ఇత్యర్థస్సూచ్యతే.

బిందుపరివర్తభూత ఏకాంక ఏవ నిఖిలసంఖ్యాత్మనా వివర్ధత ఇత్యాహ—

సూ. తదుపచీయతేచ కర్మణా ॥౧౦॥

భా. తత్ పరివృత్తిమేకసంఖ్యారూపం కర్మణా ఉక్తత్రిగుణ గుణకర్మణా పరార్థపర్యంతముపచీయతే. హారేణాపచీయతేచ. అనేన-పరివర్తభూతస్య జీవస్య త్రిగుణ మూలకర్మణాసంతన్యమానే సుకృత దుష్కృతగతీ సూచ్యేతే.

ఏవం సూచయిత్వా మోక్షగతిక్రమం సూచయతి—

సూ. పూర్ణేనగుణితం పూర్ణమ్ ॥౧౧॥

భా. పూర్ణేన బిందునా గుణితం కిన్నువాపి సంఖ్యారూపం పూర్ణం భవతి. నపునః పూర్ణేతరేణ కేనాపి. అనేన బ్రహ్మవిత్వేన బ్రహ్మగుణితస్య అవశ్యం భావీబ్రహ్మభావస్సూచ్యతే.

బిందోః స్వకార్యే సత్తావహత్వమాహ—

సూ. నవినాతేన కిమపిసత్ ॥౧౨॥

భా. తేన పూర్ణేనవినా కిమపిసత్ నభవతి. పూర్ణస్య శుద్ధసత్తారూపత్వేన సత్తాయాఏవ అంకమూర్త్యవచ్ఛిన్నాయా ఏకాది సంఖ్యారూపత్వేన మృద్ఘటయో రివమూల మూలిభావ సత్వాచ్చ మృదంవినాఘటవత్ స్వమూలం పూర్ణం వినానకాపిసంఖ్యాతిష్ఠతి. అనేన "కోహ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్. యదేషఆకాశ ఆనందో నస్యా" దిత్యుక్త ప్రకారేణ బ్రహ్మసత్తాంవినా క్వాపిసత్తానాస్తీత్యు పదిష్టమ్.

తదేవ నిర్ధారయతి—

సూ. తత్సత్తయైవ కృత్స్నంసత్ ॥౧౩॥

భా. తత్సత్తయైవ-బిందుసత్తయైవ-కృత్స్నం- నిఖిలంసంఖ్యా

స్వరూపం సదితి వ్యవహ్రియతే. ఏతేన బ్రహ్మసత్తాఽభిన్నా ప్రపంచ సత్తే త్యుపదిష్టం.

సర్వాపి సంఖ్యావర్తమానస్యైవ బిందోః ఛాదికేత్యాహ—

సూ. తచ్ఛన్న మధ్యస్తేన ॥౧౪॥

భా. తత్-పూర్ణం- అధ్యస్తేన-ఆరోపితేన ఏకాది రూపేణ ఛన్నం తిష్ఠతి.

అథకథం నిర్ధార్యతే ఛన్నమితి తత్రాహ—

సూ. అధ్యాసబాధే వ్యజ్యతేహి - ॥౧౫॥

భా॥ హియస్మాత్ అధ్యాసబాధే సంఖ్యాయాం స్థానస్థ సంఖ్యా పరిహారేసతి బిందుస్సద్యోవ్యజ్యతే. స్థానేఆవిర్భవతి. తస్మాత్తథానిర్ధార్యతే. ఏతత్సూత్రయుగేన ప్రపంచాధ్యాసేన బ్రహ్మణస్తిరోధానం. "నేహనానాస్తీ" త్యాది నిషేధజ్ఞానేన తత్పరిహారేసతి "సఏవాధ స్తాత్ సఉపరిష్టా" దిత్యాద్యుక్తరీత్యా సర్వతోదిశ మావిర్భావశ్చావేదితః.

కించ—

సూ. స్థానమధితిష్ఠతి తస్మాత్తదస్త్యేవ ॥ ౧౬ ॥

భా. బిందుః స్థానమధితిష్ఠతి తస్మాత్ తత్ బిందుస్వరూపం- అస్త్యేవ. అస్తిస్వరూపమేవ అస్తీతిసత్త్వోచ్యతే. బిందుస్సత్తాలక్షణ ఏవనకదాపి తద్విపరీతరూపో భవితుమర్హతీతిభావః. అనేన బ్రహ్మణః సర్వాధిష్ఠానత్వం సద్రూపత్వంచా వేదితం భవతి.

తస్యనిత్యత్వ మప్యాహ—

సూ. నిత్యంచాపరిహార్యత్వాత్ ॥ ౧౭ ॥

భా. పరిహారేపి శిష్య మాణత్వాత్ ఇదంపూర్ణం నిత్యం

అబాధితంచతిష్ఠతి. ఏతేన బ్రహ్మణస్త్రికాలాబాధితత్వం ప్రవేదితం.

పూర్ణస్యానంత్య మప్యాహ—

సూ. స్థానకల్పన్యవిశ్రాంతేరనంతం ॥ ౧౮ ॥

భా. ఇదంపూర్ణం దశశతాదిస్థాన కల్పనాయా అవిశ్రాంతే రవిచ్ఛేదాత్ అనంతం జ్ఞాయతే. అనేనబ్రహ్మణోఽనంతత్వం సూచితం.

అనంతర వివక్షితబ్రహ్మప్రతీకతా సిద్ధేరంతరంగవిధయా స్వప్రకాశకతాం స్వేతరప్రకాశకతాంచ కథయతి—

సూ. భాతిచ స్వయంభాసయతి ॥ ౧౯ ॥

భా. తద్ధిపూర్ణం స్వయంభాతి- స్వభా నేఇతరంనాపేక్షతే- కింతు స్వేనైవ భాతి- చకారః ప్రియత్వమపి సముచ్చినోతి-స్వయం ప్రియతేచేతి- నను బిందుః కథంప్రియతే- వివక్షితబ్రహ్మాత్మనైవేతి గృహాణ- స్వయంప్రకాశతాహ్యాత్మతాంఫలయతి-ఆత్మతాచ ప్రియతామితి నానుపపత్తిః. ఏవంస్వయం ప్రకాశమానంతత్-భాసయతి- స్వప్రకృతికా మఖిలామపి సంఖ్యాం ప్రకాశయతి- నైతద్వినా సంఖ్యాయాః ప్రకాశోభవతి- సంఖ్యాహి సంఖ్యేయాత్మికా తతస్తద ప్రకాశ్యం కిమపినేతి విజ్ఞాయతే- అనేన స్వరూపతోఽపి బ్రహ్మతౌల్యమాయాతం.

ఏతావత్ పూర్ణస్వభావ స్వరూపప్రకాశనప్రయాసంసఫల య న్నుపసంహరతి—

సూ. తస్మాదదో బ్రహ్మప్రతీకః ॥ ౨౦ ॥

భా॥ తస్మాత్- ఉక్తస్వభావ ఘటితత్వాత్-అదః పూర్ణంబిందుః బ్రహ్మణః ప్రతీకః ప్రతినిధిః లింగమిత్యర్థః ॥ స్వస్వరూప స్వభావాభ్యాం బ్రహ్మస్వరూపస్వభావా సూచయత్-బ్రహ్మానుభావయతీత్యాశయః ॥

సంఖ్యాయా జగత్ప్రకృతితాం ద్రఢయతి—

సూ॥ ప్రపంచస్యాపి సంఖ్యా ॥ ౨౧ ॥

భా॥ బిందువిసర్గాభ్యాం సంఖ్యా ప్రపంచస్య ప్రతీకః యథా బిం దునా విసర్గేణ వాజ్ఞానం బ్రహ్మోద్యతే తథా బిందువిసర్గాభ్యాం సంఖ్యా-బ్రహ్మవిసర్గాభ్యాం తత్ప్రపంచస్య ప్రతీకో భవతీతి తస్య ప్రతీకో విజ్ఞే యః॥

ప్రతీకబోధకం విశదయతి—

సూ॥ తత్రైకం సగుణప్రతీకః । ౨౨ ॥

భా॥ తత్ర సంఖ్యాయాం ఏకం ప్రకారకః సగుణస్య నిర్గుణస్య బ్రహ్మణః ప్రతీకః-యథా నిర్గుణబ్రహ్మ ఏకశక్తిగర్భం తథా ఏకాంకః స్వోత్పాదకశక్తిం సంఖ్యాం శక్తిగర్భ ఇతి భవతి సగుణ బ్రహ్మణః ప్రతీకః॥

తత్ఫలం దర్శయతి—

సూ॥ తతః ప్రపంచసిద్ధిరేకత స్సంఖ్యాసిద్ధ్యా ॥ ౨౩॥

భా॥ గుణకర్మవద్ప్రకృతాదేకాంకాత్ సంఖ్యాసిద్ధ్యా తతః సగుణాద్బ్రహ్మణః ప్రపంచస్య చిదచిద్రూపస్య సిద్ధిః బోధ్యో భవతి- యథా- ఏకాంకః గుణ్యగుణకవిభాగం- సంఖ్యా ప్రపంచం జనయతి. తథా సగుణం బ్రహ్మాపి జీవజడవిభాగం ప్రపంచముత్పాదయతీతి తౌల్యాద్బ్రహ్మమహిమాను బోధకత్వం సంభవతి.

సంఖ్యాకర్మణా కర్మస్వభావయాథాత్మ్యం విజ్ఞేయమిత్యాహ-

సూ॥ సంఖ్యాకర్మవ దనాదిసాంతంచ కర్మ ॥ ౨౪॥

భా॥ సంఖ్యాయాః కర్మ - గుణనాదిరూపం, తద్వత్ - కర్మ - చిదచిత్ప్రపంచే కర్మ - అనాది అవిజ్ఞాతారంభం - విద్య యా సాంతంచ విజ్ఞేయం । గుణనాదికర్మహి - గుణ్యసంఖ్యయా

అనాదితయైవ సంబద్ధం తిష్ఠతి – బిందునా గుణనే సతి సమాప్యతే।
అతఏతత్రైత్వేన – కర్మణః – అనాదిత్వ మంతివత్వం చానుబోధ్యతే.

ఏతత్సాంఖ్యజ్ఞానస్య – ఔపనిషద జ్ఞానవిసంవాద శంకాం నిరుణద్ధి—

సూ॥ యదామ్నాయేన తదేవోచ్యతే సంఖ్యయాపి ॥౨౫॥

భా॥ ఆమ్నాయేన – వేదేన – వేదాంతైరిత్యర్థః వేదాంతైర్య దేవార్థజాతముచ్యతే– సంఖ్యయాపిత దేవోచ్యతే నాన్యత్। అభిధానగత్వాం ఆమ్నాయేనోచ్యతే. సంఖ్యాయాతు– సామ్యాత్మానచ నేన బోధ్యతఇతి తతో పిలాఘవం.

అథజ్ఞానస్య సాంఖ్యసంజ్ఞాసిద్ధిరత ఏవేత్యాహ—

సూ॥ అతఏవ సాంఖ్యంజ్ఞానం ॥౨౬॥

భా॥ జ్ఞానం– మోక్షేధీర్జ్ఞానమితి పర్యాయపాఠాత్ మోక్ష సాధనం జ్ఞానం. అతఏవ సంఖ్యాస్వరూపకృతసూచన లబ్ధత్వాదేవ సాంఖ్యమితి ప్రసిధ్యతి. సత్వన్యథా. కించ – అతఏవేతి వేదాంతానురోధిత్వా దేవేత్యర్థః। సాంఖ్యంఇదం సాంఖ్యం సంఖ్యాసామర్థ్య ప్రాప్తం పరిజ్ఞానం। జ్ఞానం మోక్షసాధనం భవతి। కాపిలపరిజ్ఞానంతు సాంఖ్యసంజ్ఞితమపి వేదాంతవిరోధిత్వాన్న మోక్షసాధనమితి భావః॥

అథ వేదాంతైర్లభ్యత ఏవజ్ఞానం। పృథక్ కిమర్థం సంఖ్యయోపాదీయతే. అత్రాహ—

సూ. కింత్వసందిగ్ధమ్ ॥౨౭॥

భా. కిం తర్హి – కింతు – ఆమ్నాయముఖసిద్ధిశో భేదేన సంఖ్యోపాయలబ్ధమిదం తత్త్వజ్ఞానం అసందిగ్ధం సిధ్యతి। సంఖ్యయాయల్లభ్యతే తద్ధి సర్వమసందిగ్ధం। యథా ద్వేద్వే సంభూయచత్వారీతిలబ్ధే అసందేహాన్నిర్వివాద ఏవహి. వేదాంతమూల కేపి జానే

భేదాభేదాది విప్రతిపత్తయస్సంతి. తతస్తదసందిగ్ధం న ప్రతితిష్ఠతి ।
ఇదంతూక్త హేతోః ప్రతితిష్ఠత్యేవేతి.

అథ- పూర్ణం తత్ప్రకృతికాం సంఖ్యాం చ యేన యేన రూపేణ య ద్యత్సూచ్యం సూచయతి- తత్తదఖిలం క్రమేణ స్పష్టయతి—

సూ. పూర్ణమగుణాం బ్రహ్మవక్తి ॥ ౨౮ ॥

భా. పూర్ణం - స్వవికృతిభూత సంఖ్యావ్యాపకత్వేన తత్ప్రకృతితయాస్వస్మిన్ తజ్జ్ఞాపకత్వేన చ పూర్ణసంజ్ఞకో బిందుః- అగుణం నిర్గుణాం నిష్క్రియోదాసీనం బ్రహ్మవక్తి సూచయతి యథా బ్రహ్మ అగుణమక్రియంచాగ్రే తిష్ఠతి- తథాయం బిందురపి అగుణోఽక్రియశ్చ తిష్ఠతి । అతస్తాస్యాన్నిర్గుణం బోధయతి.

సూ. తస్యాన్యతో వృద్ధిహ్రాసాభావస్సంఖ్యోత్పాదకతా చ బ్రహ్మణో నిర్వికారకారణతాం ॥ ౨౯ ॥

భా॥ తస్య-బిందోః ఇతరాంకతః వృద్ధిహ్రాసాభావః- స్వతో హారే సంఖ్యాంకోత్పాదకతా చేతిద్వయం. బ్రహ్మణః వికారరాహిత్యేనైవయా కారణతా స్వరూపానుపమర్దేన అన్యోత్పాదకతా తాం వక్తి. బిందుర్హి నిర్వికారం సదేవసంఖ్యాముత్పాదయతి. తేన సామ్యేన తస్యతత్సూచయతి.

సూ. బిందోస్స్వహారాదేకోదయశ్ఛాదనాచ్ఛబలోదయం॥
30

భా. బిందునాబిందుహరణా దేకాంకోదయః. అగ్రే స్వానుభవైకలగ్నస్యస్వజ్యోతిషః పరస్య బ్రహ్మణః స్వాభావిక పర్యాయ ప్రాప్తే స్సమాత్ యాబహిర్నిమ్నతా - తయాయదస్యైకపాదికం స్వవైముఖ్యం. తదత్రఛాదన ముచ్యతే. యత్కించిదనుభూతి వైముఖ్యస్యాపి ఛాదనత్వాత్ తావతోపి ఛాదనాత్ "తద్వైతత బహుస్యా" మిత్యుదేతిహిశబలం బ్రహ్మరూపం. "త్రిపాదస్యామృతం దివీ"తి త్రిపాదమాత్మస్థమేవవిద్యతే. ఏకపాదంతు బహిష్ఠం. తావ

త్రైవ సర్వసర్గ సంభవః. ఏవం భావనాద్బుభోదయం పాపక్షత్రే బంధ తిరోధానాదేకాంకోత్పత్తి సామాన్యానుబోధయతి.

సూ. కర్మ సంఖ్యాయాః క్రియాంజీవస్య ॥ ౩౧

భా. సంఖ్యాయాః కర్మ – గుణాదికర్మ – జీవస్య సంబంధినీం క్రియాం సుకృత దుష్కృతరూపం కర్మ బోధయతి.

సూ. తద్గుణహానౌ తస్యాః ప్రవృత్తినివృత్తిత్వం ॥ ౩౨ ॥

భా. సంఖ్యాయాంగుణహానౌ–తస్యా జీవక్రియాయాః ప్రవృత్తి నివృత్తి రూపత్వాంవగతః। గుణేన ప్రవృత్తిరుచ్యతే। హానేన నివృత్తిరుచ్యత ఇతి విభాగః.

సూ. ఫలంచ ఫలం ॥౩౩॥

భా. ఫలం– సంఖ్యాకర్మణః ఫలంచ– జీవక్రియాయాఇష్టానిష్ట ఫలం సూచయతి.

సూ. హానేన కార్యస్య పూర్ణే సమాప్తిర్విద్యయా
బ్రహ్మభూయం బ్రవీతి ॥౩౪॥

భా. హానకర్మణా హార్యసంఖ్యాయాః పూర్ణేబిందౌ సమాప్తయః – విద్యయాజ్ఞానేన జీవస్య – బ్రహ్మభూయం బ్రహ్మైక్యసిద్ధిం బ్రవీతి జ్ఞాపయతి

సూ. తస్మాత్సంఖ్యైవ బ్రహ్మవిద్యేతి ॥౩౫॥

భా. తస్మాదేవంపరమపురుషార్థ ప్రాప్త్యావేదకత్వాత్. ఏవం త్రికప్రకారేణపురకనయాదిశాచసంఖ్యయాబ్రహ్మవిద్యేతి జానీయాత్ * అనయాదిశేత్యేతదుక్తంభవతి * ఏవమితి సూత్రసిద్ధే శేషితం ప్రదర్శితమప్రదర్శితంచ వ్యంజక జాతం। అప్రదర్శిత వయాదిశేతి– సామాన్యత ఆవేదితం। తదపితావతా న విశిష్య ప్రపత్తిం ప్రాప్నుయాదిత్యవశ్యంపృథక్ ప్రదర్శనీయమితి తదేతద్వ

జక జాతమిహ వివక్షితం భవతి. * ఏకస్య ఘాతాస్సర్వశ్శబలస్య
నిస్త్రమస్యతామభివ్యంజయతి * సంఖ్యాయాః ప్రసిద్ధమేవహి గుణ
త్రియం — ధనగుణఘాతాశ్చతి — తథాపిత త్రైకాంకస్య — ధనగుణా
సంభవాః అన్యథావ్యక్తిష్టతేః — ఘాతస్తు నసంభవతి — ప్రయోజ
నాభావాత్. అయంచఘాతో గుణేషు తార్తీయః — యేనాయమేకాం
కస్తృతీయ గుణాస్పృష్టః శేషగుణ పరిగ్రహమాత్రద్యోతిత నిజవ్య
క్తిరితరప్రకృతితయోత్పత్తిసిద్ధి నిమిత్తం దేదీప్యతే— తేన తదీయ తార్తీ
యగుణాస్పర్శః ఖల్వయం సత్త్వస్యోజో లేశాను వేధమంతరేణ ఐశ్వర్యా
రంభాసంభవాత్ తథాద్విగుణకృత్త్రైశ్వర్యైవత్వేనవక్తవ్య తద్గుణ.
పరిగ్రహమాత్రస్య — తతఏవ వ్యక్తిమతః ప్రపంచప్రకృతేశ్శబలస్య
బ్రహ్మణః స్వస్మిన్ సుతరాంతమసో నైష్ఫల్యాత్ తమోగుణాస్పర్శా
భావ మభివ్యంజయతి. * తృతీయగుణశూన్యతా పాదనాత్సంఖ్యా
యాః ఏకాంకీభావస్తమోనాశా జ్జీవస్యగమయతీశ్వరీభావం * సం
ఖ్యాయా స్తృతీయోగుణో ఘాతః — తస్యశూన్యతా పాదనాత్
శూన్యతాకరణాత్ క్రియత్వా అపిస ఖ్యాయా ఏకాంకీ
భావ ఏకాంకతయా శిష్యమాణతా— అయం—తమోనాశాత్ — సత్త్వా
దిషు తృతీయగుణస్యతమసః— సాధనేన వినాశాత్. సాధకస్య—ఈశ్వరీ
భావం పరమేశ్వర సారూప్యాదిరూపం గమయతి— ద్యోతయతి—
* ఏకాంకవ్యాప్తిరీశవ్యాప్తిం గమయతి * పరార్థావధిసంఖ్యాయా
మేకాంకయేవ సర్వత్రో వ్యాప్యతిష్ఠతి— శతమేకాంకాఏవహిశతం—శత
వ్యక్తిబోధకత్వాత్ ప్రతివ్యక్తి చైకైకస్మిన్నంకే సతిహ్యేకంశతం
భవతి—ఏవమపి లాఘవాయ బహులాంకప్రతినిధతయా సంకుచితాంక
కల్పనం ప్రచరతీతినాత దేవైతత్॥ ఏవంసతి—సైషైకాంక వ్యాప్తిః
"అంతర్బహిశ్చ తత్సర్వంవ్యాప్యనారాయణఃస్థిత ఇతి" శ్రుత్యాపీ
శ్వరస్య వ్యాప్తింతౌల్యాత్ జ్ఞాపయతి *ద్వ్యాదయః ప్రధానాదీన్ *
ద్వితీయాంకాదయోనవాంతాఅంకాః ప్రధానాదీనర్థాన్ బోధయంతి—
ప్రధానం గుణసామ్యమాదిర్యేషాంతే ప్రధానాదయఃప్రకృతిమహ
దహంకార పంచతన్మాత్రాణి— ప్రథమాంకేన స్వామిప్రకృతిభూతం
శబలం బ్రహ్మబోధితమితి— తద్వితీయం గుణసామ్యంప్రధానం ద్వితీ

యాంశో బోధయతి- తృతీయో మహాంతం చతుర్థోఽహంకార ఇతి
దిచ విజ్ఞేయం॥ అనేన శబలమారభ్యనైవ ప్రకృతయస్సప్తస్య పంచ
తత్త్వతీకతయా స్వైవాంశాస్సంఖ్యాప్రకృతయః కల్పితాయితి- రా
స్యం విజ్ఞేయం॥ పర్యాప్త మేతావ దేవ మేధావతాం- అనయాదిశా
న్విష్య- అంకబీజరేఖాకోణ వృత్తాశ్రయతయా పంచవిధేపి గణి
లబ్ధైః రేతాదృశైరన్యైరపి ప్రకారైః జ్ఞాతవ్యమన్యానపి విదాంకుర్వ
తు గణకాముముక్షవః। వేదాంతావగతం బ్రహ్మ అనయాచవిజ్ఞాన
పరిస్ఫుటంభవతీతి-తస్మాత్సంఖ్యయైవం బ్రహ్మవిద్యాదిత్యుప సంహ
తం॥

చరమసూత్రమాహ__

సూ. బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మైవ భవతి. ॥౩౬॥

భా. అభ్యాసశ్శాస్త్ర సమాప్త్యర్థః. యస్యాపాదోనానేన సాంఖ్యే
యో బ్రహ్మవేత్తి సః బ్రహ్మైవ భవతి బ్రహ్మభిన్నో న భవతి. "బ్ర
హ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీతి" శ్రుతేః.

ఇతి దైవజ్ఞ సార్వభౌమ, సాంఖ్యాచార్య,

సర్వతంత్రస్వతంత్ర

ఇత్యాద్యనేకబిరుదావళీ విరాజమాన

శ్రీరాజ్ఞి నృసింహ మహాగ్ని చిత్ప్రణీతమ్

సాంఖ్యసూత్రభాష్యమ్

సంపూర్ణమ్

రాజ్ఞీ నృసింహ మహాగ్నిచిద్విరచిత గ్రంథములు.

1. పరతత్త్వోపన్యాసము 1-0-0
   బోధానందభారతీ మహాస్వామి విరచితము,
   (శృంగేరీ శ్రీ విరూపాక్ష శ్రీ పీఠాధీశ్వరులు)
2. కాలమానోపపత్తి 1-0-0
   జ్యోతిశ్శాస్త్ర విషయిక బ్రహ్మమానాదికముల ఉపపత్తి.
3. చిత్సూర్యాలోకము (సంస్కృత నాటకం) 2-0-0
4. తిథికల్పవల్లి 1-0-0
   (పంచాంగరచన కుపకరించు గ్రంథము)
5. కరణ కౌస్తుభము
   (జ్యోతిష సిద్ధాంత భాగసంబంధము- అముద్రితము)

రాజ్ఞీ వేంకటాచలపతి ప్రసాదమహాగ్నిచిద్విరచితములు.

1. మంత్రశాస్త్ర గ్రంథములు ,,
3. శ్రీ చక్రప్రాసాదము ,,
4. వేదాంత ప్రాసాదము (పూర్వభాగము భాష్యముక్తాఫలం) 5-0-0
   (నృసింహ సాంఖ్యదర్శనం సహా)
5. ఉత్తరభాగము (ముద్రణే)

—: ఆయుర్వేద గ్రంథములు :—

6. శబ్దప్రాసాదము వైద్యపదార్థములు తెలుపు, నిఘంటువు 6-25
7. శల్యతంత్రము (సుశ్రుతకృతం టీకతో సహా) 3-00
8. చరకము (ఇంద్రియస్థానము టీకతో) 1-25
9. సాంఖ్య కారికలు ఈశ్వరకృష్ణ విరచితం టీకతో సహా) 0-75
10. ఆయుర్వేద తత్త్వవివేకం (పూర్వభాగం) 2-50
    (రెండవభాగం) అముద్రితం.
11. రసేంద్రమంగళం (నాగార్జున కృతం టీకతో సహా) 2-25
12 కక్షపుట తంత్రం నాగార్జున కృతం టీకతో సహా. 1-50
   (దీనిలో దివ్యౌషధి లక్షణములు కలవు. సోమదేవకృత తంత్రమునుండి)

భాషా ప్రవీణ - సారస్వత విశారద,
చి॥ నుదురుపాటి వేంకటరమణశర్మణా,
ఏతద్గ్రంథముద్రణకాలే సర్వథా సహకృత మితిముదే.
ఇతి, (సం) రా. వెం. ప్ర. చైనులు.